

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

Ю. В. Сотнікова

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Навчальний посібник

Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2023

УДК 351.84(075.034)

C68

Рецензенти: завідувач кафедри соціального забезпечення та податкової політики Університету митної справи та фінансів (Дніпро), канд. екон. наук, доцент *В. Є. Тараненко*; в. о. завідувача кафедри соціології управління та соціальної роботи Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, канд. соц. наук, доцент *І. А. Євдокимова*.

Рекомендовано до видання рішенням ученої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 2 від 14.02.2023 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Сотнікова Ю. В.

C68 Державне регулювання соціальної сфери [Електронний ресурс] : навчальний посібник / Ю. В. Сотнікова. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2023. – 156 с.

ISBN 978-966-676-860-8

Розкрито найважливіші проблеми державного регулювання соціальної сфери в сучасних умовах. Подано теоретичні основи, а також організаційні особливості державного регулювання соціальної сфери.

Рекомендовано для студентів спеціальності 232 "Соціальне забезпечення" першого (бакалаврського) рівня.

УДК 351.84(075.034)

ISBN 978-966-676-860-8

© Сотнікова Ю. В., 2023

© Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2023

Вступ

1996 року було ухвалено Конституцію України, відповідно до ст. 1 якої нашу державу визначено демократичною, соціальною та правовою державою. Визнання України державою соціальною передбачає визначення соціальної сфери однією з найважливіших сфер життя суспільства, у якій реалізують соціальні інтереси всіх верств населення, відносини суспільства й особи, умови праці та побуту, здоров'я, відпочинку.

У нашій країні протягом останніх десятиліть відбувається розбудова соціально спрямованої економіки, яка дасть людині все необхідне для нормального життя за європейськими стандартами; утворюється новий тип солідарності різних соціальних верств населення, свідома коаліція людей, які вибрали шлях розбудови вільної демократичної держави.

Військова агресія російської федерації зробила нищівний вплив на розвиток соціальної сфери, відбулася руйнація величезної кількості об'єктів соціальної інфраструктури, що робить необхідним і доцільним використання важелів державного регулювання щодо забезпечення функціонування важливої складової забезпечення життєдіяльності суспільства, яка сприяє розвитку людини та відтворенню людського капіталу, формуванню певного рівня життя в суспільстві.

Посібник призначено для студентів спеціальності 232 "Соціальне забезпечення". Метою вивчення здобувачами цієї спеціальності навчальної дисципліни "Державне регулювання соціальної сфери" є формування базових знань процесів регулювання соціальної сфери на макрорівні, оволодіння інструментарієм аналізу наявних тенденцій у галузі соціального забезпечення й соціальної сфери, здобуття знань нормативно-правового забезпечення соціальної сфери та вітчизняної законодавчої бази, набуття передового світового досвіду розв'язання соціальних проблем.

Результатами навчання за навчальною дисципліною є такі: використовувати механізми призначення фінансової соціальної допомоги, пенсій; використовувати базові знання принципів державної соціальної політики та шляхи соціального забезпечення населення; аналізувати

ефективність соціально-економічного підтримання населення та здійснювати відповідну корекцію в межах компетентності; ухвалювати практичні рішення для поліпшення соціального добробуту та підвищення соціальної безпеки; застосовувати нормативно-правову базу в захисті соціальних груп населення.

Компетентності за результатами вивчення дисципліни такі: здатність аналізувати суспільні процеси, пов'язані із соціальним розвитком держави; знання і розуміння нормативно-правової бази щодо соціальної роботи та соціального забезпечення; здатність використовувати адміністративно-правові механізми призначення та контролю в системі соціального захисту населення; знання і розуміння предметної галузі та професійної діяльності; здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; здатність ухвалювати обґрунтовані рішення.

Розділ 1

Теоретичні основи державного регулювання соціальної сфери

Мета: формування базових знань процесів регулювання соціальної сфери на макрорівні, оволодіння інструментарієм аналізу наявних тенденцій у галузі соціального забезпечення й соціальної сфери, здобуття знань нормативно-правового забезпечення соціальної сфери та вітчизняної законодавчої бази, набуття передового світового досвіду розв'язання соціальних проблем.

Професійні компетентності: знання та розуміння предметної галузі та професійної діяльності, уміння виявляти, ставити та розв'язувати проблеми, здатність ухвалювати обґрунтовані рішення, здатність аналізувати чинну нормативно-правову базу щодо соціальної роботи та соціального забезпечення.

1. Сутність соціальної сфери й інфраструктури та їхня роль у житті суспільства

1.1. Місце соціальної сфери в середовищі функціонування держави

Сучасний стан розвитку соціальної сфери через військову агресію російської федерації, перехідні процеси в економіці країни характеризується відставанням від світового культурно-освітнього, економічного простору та науково-технологічного прогресу, проте перспективи післявоєнного відновлення, перспектива вступу до складу країн Європейського Союзу, нормативно-правові реформи, що здійснюються у цьому напрямі, залучення закордонних інвестицій до розвитку окремих сфер роблять можливим відновлення стану соціальної сфери до довоєнного рівня та приведення його у відповідність до європейських стандартів рівня життя.

Розгляньмо наявне середовище функціонування держави для того, щоб виявити в ньому місце соціальної складової (рис. 1.1) [9].

Рис. 1.1. Місце соціальної сфери в середовищі функціонування держави

Будь-яка держава в сучасних ринкових умовах не є самоізолюваною, вона перебуває в оточенні **міжнародного середовища**. Серед зовнішнього впливу окремо можна виділити міжнародне соціальне середовище, яке характеризується різноманітністю, суперечливістю, як цілісністю, так і диференціацією, і значною мірою впливає на внутрішньополітичну ситуацію у країні. Економічні та соціальні відносини в державі необхідно розглядати лише в тандемі. Їхній результат – як економічна, так і соціальна поведінка, – спрямовані на задоволення, насамперед, власних потреб – як першочергових, так і у предметах розкоші.

Будь-які процеси в державі не можуть відбуватися без людського чинника, а держава, своєю чергою, є регулятором усього, що в ній відбувається.

Окремо доцільно виділити вплив **населення** як основного визначника всіх процесів у державі, його спосіб життя та світогляд, який докорінно може змінити еталони правління, органи управління державою як регулятора макроекономічних змін, а також тенденції минулих періодів, які позитивно та негативно можуть відкоригувати намічені перспективи. Усі зміни, що відбуваються, є причиною появи нових, а також наслідком інших. Будь-якій соціальній зміні та взагалі всьому соціальному процесу передують імпульси – він сигналізує про певну негативну чи позитивну тенденцію. Цей імпульс виявляють у певній проблемі функціонування суспільства.

Роль держави – відстежувати появу незадоволення серед населення та своєчасно задовольняти їхні соціальні потреби, інакше хвиля незадоволення буде зростати, що буде дестабілізувати ситуацію у всій країні. Тому соціальні потреби громадян стають пріоритетними в будь-яких умовах функціонування країни та на будь-якому рівні й етапі його розвитку. Своєчасна система моніторингу, зворотного зв'язку між громадами та планування розвитку соціальної інфраструктури дозволить забезпечувати поступальний висхідний рух угору.

1.2. Становлення і сутність понять "соціальна сфера" та "соціальна інфраструктура"

Сутність соціальної інфраструктури зведено не лише до забезпечення нормальних умов життєдіяльності населення, а й до постійного зростання якості життя, соціального обслуговування, удосконалення транспортного сполучення, інфраструктурного забезпечення, тому це поняття є набагато ширшим і складнішим, ніж його дуже часто трактують. Зупинімося детальніше, які елементи входять до неї, підходи до розуміння, а також визначмо сутність державного регулювання соціальної сфери й інфраструктури.

Якщо говорити про виникнення поняття "соціальна інфраструктура", то варто зазначити, що його історичні корені сягають тисячолітньої історії. Арістотель щодо цього теж указував, що "державу створюють

не заради того, щоб жити, а заради того, щоб жити щасливо". "Держава, – стверджував Арістотель, – це союз для надання допомоги, а найкращим державним устроєм необхідно визнати такий, організація котрого дає можливість будь-якій людині блаженствувати й жити щасливо". З уявлень Арістотеля про державу, що складається із середніх людей (тобто тих, хто має середній достаток), впливає і сучасна, досить висока оцінка важливості "середнього класу" як чинника стабілізації ринкового суспільства [6, с. 9].

Варто підкреслити, що й мислителі Нового часу, зокрема Гоббс, Кант, Геґель та ін., теж розглядали питання про обов'язки держави перед своїми громадянами, уважаючи справедливість найвищою соціальною й моральною цінністю. Тут доречним буде навести думку відомого вченого О. Геффе, яку поділяла більшість дослідників Нового часу: "Якщо людське суспільство хоче набути легітимного характеру, то воно повинне: по-перше, мати правовий характер; по-друге, право має набути властивостей справедливості; по-третє, справедливе право має бути надійно захищене суспільним правопорядком, а в підсумку – набути вигляду справедливої держави" [9].

Натомість послідовне вивчення соціальної політики як специфічної й інтегративної функції держави та суспільства належить до другої половини XIX ст., коли у Європі почали закладати підвалини формування соціальної держави. Отже, усі соціальні процеси й соціальне життя зводилося до пояснення і розроблення соціальної політики, яка регулювала всю соціальну інфраструктуру.

Саме наприкінці XIX ст. група німецьких учених, як-от М. Вебер, В. Зомбарт, об'єдналася навколо так званого гуртка соціальної політики, який поставив перед собою завдання дослідити розвиток політики й економіки з позицій соціології [5, с. 12–13]. Вони акцентували увагу на соціальних реформах як основному завданні держави. У розумінні М. Вебера та В. Зомбарта, основною метою соціальної політики держави було поліпшення рівня життя населення, уникнення революційних потрясінь.

Розвиток соціальної політики у країнах Заходу був пов'язаний із переходом від державної й суспільної благодійності щодо нижчих станів населення до вироблення загальнодержавних локальних систем соціальної допомоги, оптимальний рівень розвитку якої дозволяє, із погляду багатьох західних науковців, реалізувати ідею "держави

всезагального благоденства" [99]. Варто зауважити також, що пізніше В. Зомбарт відійшов від марксистських ідей і виступив із критикою матеріалістичного розуміння історії, класової боротьби та диктатури пролетаріату. Важливо також і те, що тепер зазначене раніше розуміння соціальної політики критикують західні вчені як марксистських, так і ліберальних поглядів [99]. Не випадково, що саме в Німеччині, раніше від інших європейських країн, було започатковано свідому й цілеспрямовану діяльність, зорієнтовану на розбудову соціальної держави. Закономірним також виявилось й те, що науковий інтерес до такого суспільного інституту як соціальна політика, сформувався саме на рубежі XIX – XX ст., який відзначався стрімким зростанням суспільного попиту на соціальне знання.

Подальше наукове дослідження соціальної політики та розвитку соціальної інфраструктури у другій половині XX ст. здійснювали, головним чином, у контексті уявлень про соціальну державу [10, с. 4]. У радянській науковій традиції до 70-х рр. XX ст. проблеми, які пізніше стали входити до комплексного визначення розвитку соціальної інфраструктури, спочатку визначали інакше. Її, зазвичай, характеризували як "діяльність органів влади та компартії щодо поліпшення добробуту" або "поліпшення соціально-побутових умов життя населення" [4]. Водночас термін "соціальне" використовували для визначення всього, що стосується життя людського суспільства, а не природних явищ [99]. У більш вузькому, специфічному значенні як важливий компонент економічної, політичної й духовної сфер термін "соціальне" використовував М. Руткевич. Він підкреслював: "Соціальні відносини є аспектом, стороною, й при тому найважливішою усіх соціальних відносин" [99]. У ті часи значення термін "соціальне" було вузьким, "соціальними" традиційно вважали питання матеріального забезпечення непрацездатних. Були й прибічники більш широкого розуміння змісту соціальної політики: І. Труфанов, І. Гедейко, М. Шмельова додавали до нього діяльність щодо поліпшення умов праці й побуту, подолання класових та соціальних відмінностей, перебудови на колективістських засадах форм людського співіснування, розвитку політичної та творчої активності трудящих, удосконалення всього комплексу способу життя людини [99].

У табл. 1.1 наведено сучасне трактування терміна "соціальна інфраструктура" в роботах вітчизняних і закордонних науковців.

Трактування авторами терміна "соціальна інфраструктура"

Автори	Соціальна інфраструктура
М. Швайко [116]	сукупність галузей народного господарства, діяльність яких зорієнтована на задоволення соціально-культурних, духовних та інтелектуальних потреб людини
М. Паламарчук, О. Паламарчук [8]	частина загальної інфраструктури, сукупність галузей, які спеціалізуються на обслуговуванні населення
Й. Гілецький [3]	сукупність галузей виробничої сфери і сфери послуг, що створюють умови для організації основних видів діяльності людини (трудової, суспільно-політичної тощо)
Ю. Ніколенко [14]	нематеріальне виробництво, де створюються нематеріальні форми багатства, які відіграють вирішальну роль у всебічному розвитку трудящих, примноженні їхніх розумових і фізичних здібностей, професійних знань, підвищенні освітнього й культурного рівня
Г. Монастирський [13]	мережа підприємств, установ, закладів, а також окремих служб (з їх матеріальною базою, працівниками, господарськими та іншими зв'язками), що забезпечують задоволення життєвих потреб населення
Д. Семенда, О. Здоровцов [1]	сукупність організацій, послуг і сфер, які забезпечують сприятливі умови життєдіяльності людей на виробництві та в побуті
А. Ягодка [16]	це сфера, що безпосередньо забезпечує обслуговування різних потреб людини, її можна характеризувати як комплекс галузей народного господарства, що виконують соціально-економічні функції задоволення матеріальних і духовних потреб населення, створення нормальних умов життєдіяльності
С. Мочерний [7]	комплекс об'єктів (підприємств, закладів, організацій та споруд), які забезпечують умови функціонування суспільного виробництва і життєдіяльності населення, формування фізично та інтелектуально розвиненого, суспільно активного індивіда
С. Мельник [12]	сукупність об'єктів, функціонування яких пов'язано із задоволенням особистих потреб, забезпеченням життєдіяльності, інтелектуального та духовного розвитку кожної людини

Отже, **соціальна інфраструктура** – це особливий комплекс таких галузей народного господарства, як освіта, охорона здоров'я, культура, мистецтво, житлове і комунальне господарство, торгівля та ін.

Ще одним важливим поняттям є соціальна сфера. **Соціальна сфера** – це сукупність галузей і видів діяльності, підприємств, фірм, закладів та установ, які мають забезпечити задоволення потреб людей у матеріальних благах, послугах, відтворенні роду; створити умови для співіснування і співпраці людей у суспільстві, згідно з відпрацьованими законами та правилами, із метою створення мегаполісів, розвитку масових комунікацій, зміцнення держави. Поняття "соціальна інфраструктура" входить до складу соціальної сфери, яка містить елементи, показані на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Взаємозв'язок дефініцій "соціальна сфера" та "соціальна інфраструктура"

1.3. Елементи соціальної сфери

Першим елементом соціальної сфери та важливою складовою системи соціально-трудових відносин є **діяльність із забезпечення ефективної зайнятості**, яку здійснює Міністерство соціальної політики, Державна й місцеві служби зайнятості.

2022 року, у зв'язку із військовою агресією російської федерації, ситуація у сфері зайнятості населення значно погіршилася – велика кількість людей вимушені були змінити місце проживання та переїхати за кордон або в більш спокійні регіони країни, – усе це призвело до значних диспропорцій на ринку праці. 7 травня 2022 року набув чинності Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану" [31], відповідно до якого на час дії воєнного стану та протягом 180 календарних днів після його припинення або скасування:

- спрощено процедуру реєстрації безробітних;

- урегульовано питання надання статусу безробітного для ВПО, у яких не розірвані трудові відносини з роботодавцем;

- максимальний розмір допомоги з безробіття становить 9 750 грн;

- виплату допомоги з безробіття здійснюють без особистого відвідування безробітними центрів зайнятості;

- упорядковано механізм видавання та продовження дії дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства в умовах воєнного часу;

- розширено можливості надання застрахованим особам допомоги із часткового безробіття в разі втрати ними частини заробітної плати (доходу), у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції (робіт, послуг);

- запроваджено додаткові види державного підтримання ВПО, безробітних та роботодавців.

В умовах війни не вся інформація є доступною щодо ситуації на ринку праці. Здійснено аналіз показників, за якими проводили облік протягом 2022 року вітчизняні центри зайнятості [22].

Послугами Державної служби зайнятості протягом січня – серпня 2022 року скористалися 880,3 тис. осіб, із них 744,1 тис. зареєстрованих

безробітних, що на 8 % або 41,5 тис. осіб менше, ніж у відповідному періоді минулого року. Отримували допомогу 677,3 тис. осіб (зменшення на 21 % або 179,4 тис. осіб). За сприяння центрів зайнятості в січні – серпні 2022 року працевлаштовано 206,4 тис. осіб, зокрема 171,6 тис. зареєстрованих безробітних, із них 2,2 тис. осіб на нові робочі місця з компенсацією роботодавцям єдиного внеску [22].

За видами економічної діяльності – протягом січня – серпня 2022 року найбільше безробітних громадян працевлаштовано у: сільському господарстві (31 %), переробній промисловості (16 %), сфері торгівлі (15 %), державному управлінні та обороні (9 %) [22].

Станом на 1 вересня 2022 року кількість вакансій, зареєстрованих у Державній службі зайнятості, становить 30,8 тис. одиниць, що на 62 % менше, ніж на відповідну дату минулого року (80,4 тис. одиниць). Станом на 1 вересня 2022 року середня заробітна плата у вакансіях, які містяться в базі даних Державної служби зайнятості, становила 9 тис. грн. Зокрема, серед видів економічної діяльності найвищою заробітна плата була у сфері інформації та телекомунікацій (15,5 тис. грн), добувній промисловості й розробленні кар'єрів (11,8 тис. грн), закладах охорони здоров'я (11,3 тис. грн); сфері постачання електроенергії, газу (10,6 тис. грн); сфері водопостачання, каналізації, поводження з відходами (10,3 тис. грн); сфері будівництва (10,0 тис. грн) [22].

У регіональному аспекті – найбільшу кількість вакансій зареєстровано в центрах зайнятості у Львівській області – 4,1 тис. вакансій, м. Києві – 3,3 тис. вакансій, Дніпропетровській області – 2,4 тис. вакансій, Волинській області – 1,6 тис. вакансій, Одеській області – 1,5 тис. вакансій, Рівненській області – 1,5 тис. вакансій, Хмельницькій області – 1,5 тис. вакансій. Суттєвим залишається дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили. Станом на 1 вересня 2022 року в середньому по Україні на одне вільне робоче місце претендувало 9 безробітних, проти 4 осіб на відповідну дату минулого року [22].

Найбільшу невідповідність попиту на робочу силу та її пропозиції у професійно-кваліфікаційному аспекті спостерігали серед технічних службовців (на 1 вакансію претендували 25 осіб), кваліфікованих робітників сільського господарства (19 осіб), службовців і керівників (18 осіб), працівників сфери торгівлі та послуг (14 осіб) [22].

Незначне скорочення показників зайнятості та підвищення безробіття обумовлено неможливістю обліку та здобування інформації з тимчасово окупованих регіонів і регіонів, де ведуть активні бойові дії в Україні.

Через складну ситуацію, що склалася у сфері зайнятості України, і значний вплив працездатного населення з ринку праці, зокрема до лав Збройних сил України, Сил територіальної оборони ЗСУ, волонтерських організацій, зростає потреба в максимально раціональному використанні робочої сили та забезпеченні сприятливого рівня адаптивності працездатного населення до змін на ринку праці, а це потребує виважених державних рішень.

На підтримання українського бізнесу та працездатного населення у воєнний період державою вжито низку важливих заходів, зокрема ухвалено: Закон України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану" № 2136-IX від 15.03.2022 р.; постанови Кабінету Міністрів України "Деякі питання оплати праці працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з бюджету, в умовах воєнного стану" від 07.03.2022 р. № 221, "Деякі питання реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, нарахування та виплати допомоги по безробіттю на період дії воєнного стану" від 19.03.2022 р. № 334. Важливим є ухвалення постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні" від 20.03.2022 р. № 331, що сприяє забезпеченню роботою максимальної кількості громадян у регіонах, де немає активних бойових дій, створенню нових секторальних і географічних векторів працевлаштування в Україні.

Для підвищення рівня зайнятості у воєнний час і період економічного відновлення країни дуже важливим є забезпечення мобільності робочої сили: це буде сприяти зміцненню її адаптивності, підвищенню конкурентоспроможності, а також ефективності використання.

Падіння показників рівня життя, глибока диференціація населення за майновою ознакою, збільшення частки знедолених і маргіналізованих

верств населення за збереження відносно невеликої частки багатих – усе це ознаки катастрофічного зниження рівня реальних доходів населення, яке в кілька десятків разів посилюється з військовою агресією російської федерації. Тому вдосконалення **діяльності з формування доходів населення та підвищення рівня їхнього добробуту**, яку здійснюють Верховна Рада та Кабінет Міністрів України, Міністерство праці та соціальної політики й державні податкові інспекції, є вельми актуальною [15].

Рівень заробітної плати в Україні є одним із найнижчих серед європейських країн. Крім того, відбулися значні зміни в оплаті праці робітників різних категорій в умовах війни. Середня заробітна плата нових співробітників знизилася на 10 %, порівняно з показниками на першу половину лютого 2022 року, тобто з показниками довоєнного періоду. Середня заробітна плата у квітні 2022 року у всіх відкритих вакансіях становить 18,7 тис. грн [110].

Найменше постраждала від кризи на ринку праці ІТ-галузь. Частка пропозицій роботи для ІТ-фахівців значно перевищує пропозиції роботи для представників інших професій. У середньому по всіх регіонах України айтівцям у квітні пропонують 108,1 тис. грн, у минулому місяці середня заробітна плата в ІТ-сфері становила 86,5 тис. грн.

Середня заробітна плата у вищому менеджменті у квітні становить 63,2 тис. грн. Проте в умовах війни кількість пропозицій роботи для директорів значно знизилася.

Новою тенденцією на ринку праці є те, що стикаючись із проблемами працевлаштування через украй низьку кількість вакансій, висококваліфіковані спеціалісти, зокрема, фахівці топового рівня, погоджуються на посади нижчої кваліфікації.

До п'ятірки професійних сфер, у яких у квітні пропонують високі зарплати, увійшли також спеціалісти зі сфери маркетингу, реклами, PR із середньою місячною виплатою 26,6 тис. грн; фахівці зі сфери видобутку сировини (26,5 тис. грн), а також спеціалісти сфери будівництва (25,3 тис. грн) [110].

До п'ятірки професій із найнижчими зарплатами у квітні увійшли менеджери з персоналу (15,5 тис. грн); фахівці зі сфери медицини, фармацевтики (14,9 тис. грн); фахівці зі сфери HoReCa (14 тис. грн). Найнижчі зарплати у квітні в середньому пропонують у сільському господарстві (13,3 тис. грн) та автомобільному бізнесі (11 тис. грн).

Київ, який у березні втратив лідерство за розміром заробітної плати, поступово повертає свої позиції. У січні у столиці в середньому пропонували 31 тис. грн, у першій половині лютого – 30,2 тис. грн, у березні – 25 тис. грн, а у квітні пропонують у середньому 26 тис. грн [110].

Серед регіонів із високою середньою заробітною платою у квітні є Дніпропетровська (25,6 тис. грн), Львівська (24,8 тис. грн), Полтавська (23,4 тис. грн) та Одеська область (23 тис. грн). Найнижчі заробітні плати пропонують у Хмельницькій (у середньому у квітні 14,5 тис. грн), Чернівецькій (14 тис. грн), Івано-Франківській (13,6 тис. грн), Тернопільській (13,5 тис. грн). До регіонів із найнижчою середньою заробітною платою у квітні приєдналася Харківська область із показником 11,5 тис. грн [110].

На рис. 1.3 показано динаміку розміру середньої заробітної плати в Україні за період 2010 – 2022 рр.

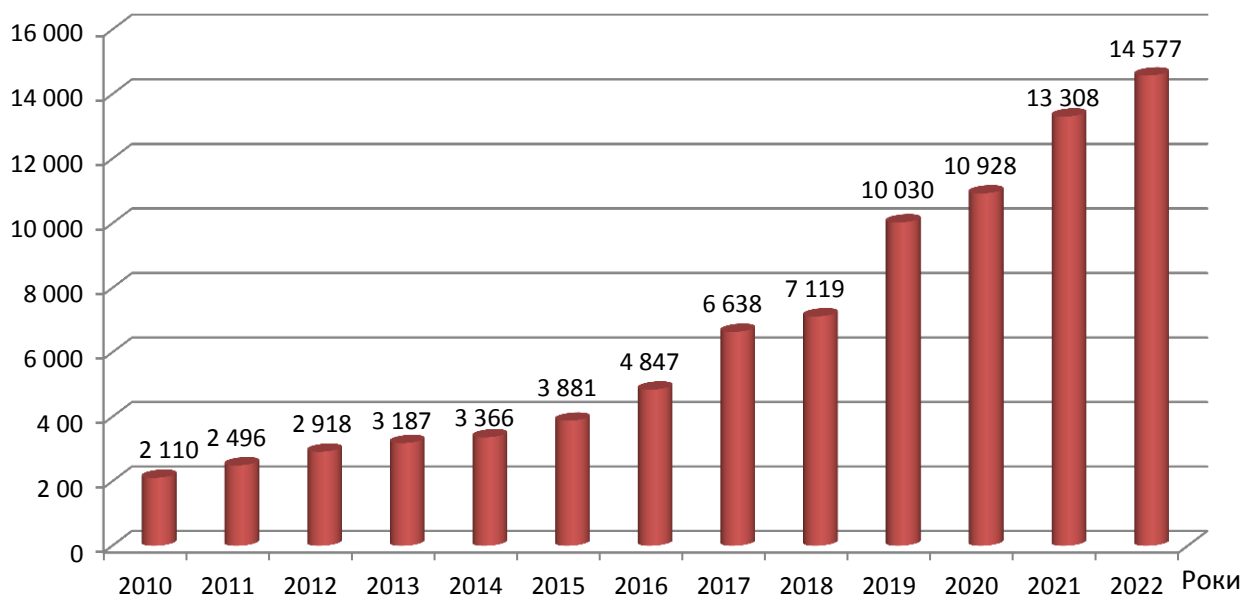

Рис. 1.3. Динаміка розміру середньої заробітної плати в Україні за період 2010 – 2022 рр.

Як можна наочно побачити на рис. 1.3, динаміка розміру середньої заробітної плати в Україні має стійку тенденцію до зростання протягом досліджуваного періоду. Проте, незважаючи на зростання номінальних доходів домогосподарств, рівень реальних доходів населення України

протягом останніх років суттєво знизився. Це можна побачити на рис. 1.4, на якому показано динаміку індексу реальної заробітної плати, який характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати.

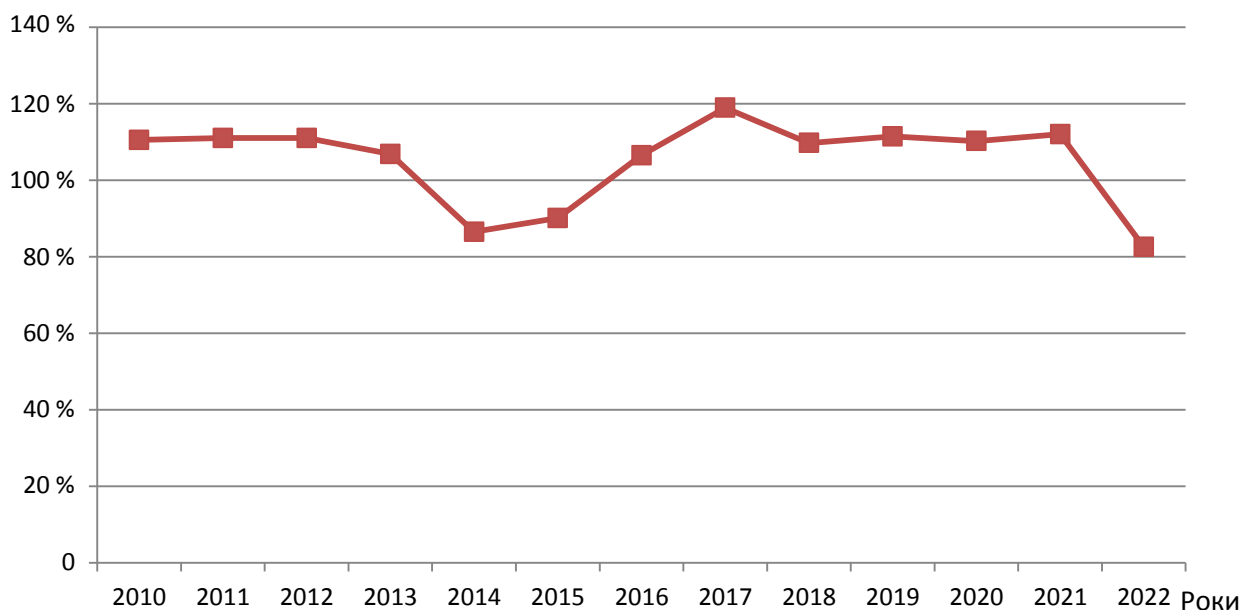

Рис. 1.4. Динаміка індексу реальної заробітної плати в Україні у 2010 – 2022 рр.

За наведеними статистичними даними, реальне зниження доходів населення відбулося в період 2014 – 2015 рр., а також 2022 року. Зниження доходів населення країни 2022 року насамперед зумовлено військовою агресією російської федерації та збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб і мігрантів; падінням ВВП через зупинку виробництв, релокацію бізнесу, блекаут; зростанням інфляції, рівня безробіття; руйнацією об'єктів соціальної інфраструктури, житла. Усі окреслені тенденції призвели до різкого падіння рівня та якості життя населення України 2022 року [15].

Головною проблемою останніх років в Україні було зростання диференціації доходів населення, що привело до наявності чітко виявлених двох класів: багатих і бідних, тоді як головного прошарку розвитку ринкової економіки – середнього класу – майже немає. Україна є чи не єдиною країною у Європі, де є такий феномен, як "біднота, що працює" – люди, які мають дохід, але водночас усе одно живуть за межею бідності.

У добре розвиненому суспільстві наявність роботи унеможлиблює таку ситуацію. В Україні саме в окреслену категорію потрапили працівники сфери освіти, охорони здоров'я, органів державної влади, оскільки вони не можуть задовільнити свої первинні потреби за допомогою доходу за офіційним місцем працевлаштування. Усе це призводить до розвитку тіньового сектору економіки, зростання злочинності, корупції та інших негативних наслідків [15].

За оцінюванням експертів, доходи 10 % найбагатших українців, з урахуванням тіньових доходів, більш ніж у 40 разів перевищують доходи 10 % найбідніших верств населення. Таку ситуацію фахівці Світового банку пояснюють неефективністю реформ, наявністю високого рівня корупції в Україні та лобіюванням представниками владних структур власних інтересів задля особистого збагачення. Усе це призвело до поглиблення системної кризи, обумовило виникнення "раптової бідності", появу нових обмежень і ризиків у процесі формування доходів домогосподарств в Україні [15].

В умовах війни всі окреслені раніше тенденції підсилюються – величезна кількість людей утратили роботу та не мають можливості працевлаштування; ті, що мають роботу, відчули скорочення доходів через інфляцію тощо. Уряд здійснив потужні дії щодо підтримання рівня доходів населення: підтримують виплати працівникам бюджетної сфери, пенсій; упроваджено виплати особам, які вимушено втратили роботу; суттєво збільшено виплати військовим тощо.

За оцінюванням експертів [117], для оптимального функціонування грошового та фінансового ринку у воєнний час необхідно:

усунути всі заборони на використання іноземної валюти в зовнішніх та внутрішніх розрахунках суб'єктів економіки України;

скасувати правила валютного регулювання, заборони, контроль за рухом валюти, правила користування та бухгалтерського обліку;

скасувати "ручне" ціноутворення на всі товари та послуги, крім послуг монопольних виробників (житло, комунальні послуги, громадський транспорт тощо);

дозволити використання електронних платіжних інструментів у внутрішніх і зовнішніх розрахунках;

скасувати всі обмеження щодо використання готівки в усіх платіжних операціях;

запровадити спрощену процедуру повідомленого принципу реєстрації фінансового посередника (банку, фінансової компанії, фонду) для надання фінансових, платіжних послуг суб'єктам економіки;

використовувати валютні надходження (благодійність, підтримання оборонного потенціалу країни, інвестиції) для досягнення цілей макроекономічної стабільності;

скасувати блокування та заборони на всі платіжні картки, випущені банками України.

Реалізація соціальної політики стосовно будь-якої категорії громадян є неможливою без **здійснення заходів щодо соціального забезпечення та захисту громадян**, які контролюють Верховна Рада, Кабінет Міністрів та Міністерство соціальної політики України.

Залежно від соціальної мети, серед організаційних форм, які використовують для здійснення цього виду діяльності, виділяють соціальний захист, соціальну допомогу та соціальне підтримання [15].

Військова агресія російської федерації підсилила необхідність у соціальному підтриманні та захисті громадян України: велика кількість населення втратили роботу, домівки та набули статусу внутрішньо переміщених осіб, які мають право на [45]:

єдність родини;

сприяння органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права в пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок, унаслідок внутрішнього переміщення;

інформацію про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів;

безпечні умови життя і здоров'я;

достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території покинутого місця проживання, а також місця тимчасового поселення; стану інфраструктури, довкілля; забезпечення прав і свобод;

створення належних умов для постійного чи тимчасового проживання;

оплату вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу в місцях компактного поселення внутрішньо переміщених осіб (містечках зі збірних модулів, гуртожитках, оздоровчих таборах, будинках відпочинку, санаторіях, пансіонатах, готелях тощо)

за відповідними тарифами, установленними на такі послуги та товари для населення;

забезпечення органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців із моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку цей строк може бути продовжено;

сприяння в переміщенні її рухомого майна;

сприяння в поверненні на попереднє місце проживання;

забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством;

надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я;

улаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади;

отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування;

здійснення державної реєстрації актів цивільного стану, унесення змін до актових записів цивільного стану, їхнього поновлення й анулювання за місцем перебування;

безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту в разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення;

отримання гуманітарної та благодійної допомоги.

Крім збільшення кількості осіб, які потребують соціального захисту та забезпечення, зміни в питаннях соціального захисту відбулися шляхом оновлення нормативно-правового забезпечення цих питань, а саме: 14 квітня 2022 року Парламент уніс зміни до Закону України "Про соціальні послуги" щодо надання соціальних послуг у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану (законопроект № 7201). Закон ухвалено в редакції парламентського Комітету з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів. Основні норми закону такі [75]:

урегульовано питання електронної взаємодії між органами соцзахисту та ДПС щодо розрахунку доходу осіб;

органи місцевого самоврядування можуть визначати особливості надання соціальних послуг в умовах воєнного стану;

органи соцзахисту можуть передати право надавачам соціальних послуг ухвалювати рішення про надання послуг екстрено (кризово) (консультування, надання притулку, догляд, підтримане проживання, короткострокове проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо);

в умовах воєнного стану компенсацію за догляд внутрішньо переміщеним особам призначають і виплачують в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України;

надані соціальні послуги в умовах воєнного стану внутрішньо переміщеним особам фінансують у порядку, установленому Кабінетом Міністрів України.

Важливим компонентом соціальної сфери є *соціальна інфраструктура*, яку розглядають як сталу сукупність елементів, що створюють умови для задоволення потреб на рівні, що визначено принципами й можливостями держави та суспільства.

За своєю *структурою* інфраструктура соціальної сфери становить систему галузей народного господарства, які забезпечують ефективність функціонування всіх інститутів соціальної сфери (освіту, охорону здоров'я, житлово-комунальне господарство, торгівлю і громадське харчування, екологічний захист населення, культуру та мистецтво) [92].

Перша галузь соціальної інфраструктури – освіта. Центральним органом виконавчої влади, який займається питаннями освіти в нашій країні, є Міністерство освіти і науки України [107]. Найголовнішою функцією МОН є формування та реалізація державної політики у сфері освіти й науки. У веденні міністерства також усебічне курування наукової, науково-технічної й інноваційної діяльності, трансфер, тобто передавання технологій; забезпечення державного нагляду за діяльністю закладів освіти всіх форм власності та підприємств, установ і організацій, які надають освітні послуги або є посередниками у їхньому наданні. Це якщо визначати в широкому сенсі.

7 вересня 2017 року Верховна Рада України ухвалила Закон "Про освіту" [58]. Про необхідність в ухваленні нового закону говорили давно, оскільки чинний закон було ухвалено ще 1991 року і, незважаючи на численні зміни та доповнення, він багато в чому застарів.

Новий закон містить низку прогресивних нововведень, зокрема: урівнює три форми здобуття освіти – формальну, інформальну та неформальну – чим забезпечує право вибору для здобувачів освіти; знижує

бюрократичний контроль над освітнім процесом і підвищує академічні свободи, водночас забезпечуючи більш ефективний та незалежний контроль за якістю освіти; наближає структуру освіти до європейської; забезпечує створення національної системи кваліфікацій; затверджує стандарти освіти на компетентнісній основі в термінах результатів навчання (що має знати, уміти, розуміти випускник певного рівня освіти) тощо [58].

14 грудня 2016 року Кабінет Міністрів України схвалив Концептуальні засади реформування середньої школи "Нова українська школа". Головна мета реформи – наблизити середню освіту до реальних потреб практичної діяльності й наступних етапів соціалізації молодої людини, запровадивши згаданий раніше компетентнісний підхід (набуття вміння застосовувати здобуті знання в житті) і водночас звільнивши учня від необхідності в механічному засвоєнні надмірного обсягу застарілих, занадто теоретичних, несистематизованих знань.

На перших етапах НУШ поширювалася тільки на учнів молодших класів, а з вересня 2022 року реформа має охопити вже 5-й клас. Разом із цим на 2022 рік було запропоновано затвердження Держстандарту профільної середньої освіти.

Дуже важливою складовою в освіті та навіть можливістю реалізації протягом останніх років став перехід на дистанційну форму навчання. Перші кроки в цьому напрямі було зроблено під час пандемії COVID-19, під час військової агресії російської федерації використання дистанційних форм навчання набуло ще більшого поширення, з огляду на те, що здобувачі освіти та педагогічні працівники вимушені були змінити місце проживання як усередині країни, так навіть і виїхати за її межі.

Друга галузь соціальної інфраструктури – охорона здоров'я. Важливою умовою прогресивного людського розвитку є діяльність у галузі охорони здоров'я, що містить систему заходів, спрямованих на забезпечення збереження й розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини за максимальної біологічно можливої індивідуальної тривалості життя [15].

Для вирішення питань формування державної політики охорони здоров'я при Верховній Раді України можуть створювати дорадчі й експертні органи із провідних фахівців у галузі охорони здоров'я та представників громадськості. Кабінет Міністрів України організовує розроблення

та здійснення комплексних і цільових загальнодержавних програм, забезпечує розвиток мережі закладів охорони здоров'я тощо [15].

Спеціально уповноваженим центральним органом державної виконавчої влади в галузі охорони здоров'я є Міністерство охорони здоров'я України [108], компетенцію якого визначено положенням, що затверджує Кабінет Міністрів України.

Трансформація системи охорони здоров'я стосується кожного. Її мета – забезпечити громадянам України однаковий доступ до якісних медичних послуг, у результаті змін орієнтувати систему так, щоб у центрі її був пацієнт.

Із 1 квітня 2020 року запрацювала Програма медичних гарантій на рівні вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги. Заклади охорони здоров'я, які надають вторинну (спеціалізовану) медичну допомогу, розпочали роботу за договорами із НСЗУ.

Станом на вересень 2020 року із НСЗУ законтрактовано 3 095 надавачів медичних послуг населенню, яким виплачено 51,6 млрд грн за надання послуг пацієнтам за Програмою медичних гарантій, із них 13,3 млрд грн виплачено закладам первинної ланки; 29,7 млрд грн – закладам, що надають вторинну (спеціалізовану) допомогу; 3,7 млрд грн – закладам екстреної медичної допомоги. Також 4,9 млрд грн виплачено медичним закладам, що надають допомогу пацієнтам, хворим на COVID-19 або з підозрою на нього [95].

Із січня до вересня 2020 року кількість українців, які підписали декларації з лікарями, зросла на 1,5 млн, 30 млн 610 тис. українців уже уклали декларації з лікарями первинної ланки.

На надання населенню первинної допомоги законтрактовано 1 682 надавачів, із яких 1 102 – комунальні заклади охорони здоров'я, 206 – приватні, 374 – лікарі ФОП. Кількість надавачів первинної допомоги, які уклали договір із НСЗУ станом на 01.10.2020 р. є на 216 більшою, ніж була на кінець минулого року. Причому 75 % із них є приватними або лікарями ФОП.

Зросла також і кількість лікарів, які надають пацієнтам первинну допомогу, із початку року їх стало більше на понад 800 осіб.

Нині первинна ланка медичної допомоги відіграє важливу роль у боротьбі з пандемією. Суттєво зросла завантаженість на лікарів, адже до них насамперед звертаються пацієнти з підозрою на COVID-19.

У майже 600 закладах первинної медичної допомоги було сформовано 1 051 мобільну бригаду.

До Програми медичних гарантій також входить програма реімбурсації "Доступні ліки", за якою пацієнти можуть дістати медикаменти для лікування серцево-судинних захворювань, діабету II типу та бронхіальної астми за рецептом лікаря безоплатно або з незначною доплатою. На сьогодні пацієнти можуть дістати 264 назв таких лікарських засобів, 85 із них на безоплатній основі. Отримати ліки пацієнти можуть у понад 8,5 тис. аптек по всій країні. Програмою "Доступні ліки" користуються 2,4 млн пацієнтів. За відпущені аптеками ліки з початку року НСЗУ виплачено 686,6 млн грн [95].

Важливою складовою є розвиток цифрових трансформацій в охороні здоров'я: забезпечено доступність та стабільність роботи eHealth у режимі 24/7, утворено комітет SDLC, із метою ефективного управління розробленням функціоналу системи, та розроблено RoadMap (дорожню карту розроблень компонентів eHealth).

Актуальність здійснення реформування медичної системи та необхідність у ній зумовлено катастрофічними статистичними даними: сучасний стан здоров'я населення характеризується вкрай високими показниками захворювання та смертності (14,7 випадків на 1 000 населення проти 6,7 – у країнах-членах ЄС), перевищенням кількості померлих над кількістю живонароджених (на 100 померлих – 69 живонароджених). Україна посіла четверте місце за рівнем смертності, не пов'язаної з війною. Українці живуть на 9 років менше, ніж громадяни ЄС: середня очікувана тривалість життя за народження в Україні – 72 роки, у країнах ЄС – 81 рік. Близько 50 % пацієнтів після перенесеного інсульту дістають первинну інвалідність, близько 12 % померлих від інсульту – особи працездатного віку. Україна посідає перше місце у Європі за поширеністю катастрофічних витрат, які пов'язані зі здоров'ям і призводять до збіднення родин пацієнтів. Витрати на фармацевтичні товари та інші медичні товари здійснюють пацієнти, кошти яких становлять 99 % у загальних витратах на лікарські засоби; 37,6 % госпіталізації в Україні здійснюють без відповідних показань. Україна має один із найгірших у світі показників вакцинації дітей, наприклад, рівень охоплення вакцинами від поліомієліту 2018 року становив лише 69 % [95].

Третя галузь соціальної інфраструктури – житлово-комунальне господарство. Система житлового-комунального господарства завжди

була досить проблематичною. Право на житло визначено у ст. 47 Конституції України. Держава створює умови, за яких кожний громадянин буде мати можливість побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надає держава й органи місцевого самоврядування безплатно або за доступну для них плату, відповідно до закону.

Питання житлово-комунального господарства вирішує Міністерство розвитку громад та територій України [109].

4 грудня 2020 року Верховна Рада ухвалила Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання окремих питань у сфері надання житлово-комунальних послуг", який захистить інтереси споживачів та поліпшить роботу виконавців комунальних послуг [31].

Основні зміни, передбачені цим законом:

1. Спрощено порядок укладання договорів у сфері комунальних послуг (через публічний договір приєднання підприємства зможуть одно-моментно перевести всіх споживачів на нові договори. Це дозволить знизити фінансові витрати та заощадити час як виконавцю, так і споживачам).

2. Оптимізовано кількість платежів.

3. Передбачено технічне обслуговування внутрішньобудинкових газових мереж у багатоквартирних будинках (закон чітко встановлює умови технічного обслуговування, а також визначає відповідальним за його здійснення оператора газорозподільних систем або іншого суб'єкта господарювання, який має право на виконання таких робіт).

4. Завершення обладнання будинків лічильниками тепла та води (із 2017 року в Україні діє Закон України "Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання", який передбачає 100 % облік комунальних послуг. Наразі в Україні житлові будівлі оснащені прибудинковими лічильниками теплової енергії на 81,7 %, гарячої води – на 17,3 %, питної води – на 75,6 %. Закон визначає джерело фінансування витрат зі встановлення лічильників через інвестиційні програми підприємств тепло-і водопостачання та надає додатковий час підприємствам для оснащення будівель лічильниками до 1 серпня 2022 року).

Четверта галузь соціальної інфраструктури – торгівля та громадське харчування. Важливу роль у динаміці розвитку соціально-економічної сфери відіграють торгівля та громадське харчування, основним

завданням яких є задоволення попиту споживачів за високої якості обслуговування.

Міністерство економіки України очолює діяльність держави за цим напрямом [104]. Мінекономрозвитку є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує:

формування та реалізацію державної політики економічного, соціального розвитку і торгівлі; державної цінової політики; державної політики у сфері технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності; управління об'єктами державної власності; реалізацію майна (майнових прав, інших активів) або прав на нього на конкурентних засадах у формі аукціонів, зокрема електронних, та здійснення контролю за її реалізацією, інтелектуальної власності, публічних закупівель, а також державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних і робітничих кадрів; підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів;

формування та реалізацію державної інвестиційної політики, державної інноваційної політики в реальному секторі економіки, державної зовнішньоекономічної політики, державної політики у сфері розвитку підприємництва, державно-приватного партнерства;

формування та реалізацію державної політики у сфері праці, зайнятості населення, трудової міграції, трудових відносин, соціального діалогу;

формування та реалізацію державної політики у сфері державного матеріального резерву, державного експортного контролю;

формування державної політики у сфері захисту прав споживачів, державної політики з контролю за цінами, державної регуляторної політики та державної політики з питань ліцензування, дозвільної системи, нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;

реалізацію державної політики у сфері організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності;

формування та реалізацію державної політики у сфері промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами; здійснення державного гірничого нагляду; здійснення державного нагляду і контролю за дотриманням вимог законодавства про працю та зайнятість населення;

формування та реалізацію державної політики з питань залучення міжнародної технічної допомоги щодо виконання вимог абз. 4 ч. 2 ст. 6 та абз. 3 ч. 4 ст. 14 Закону України "Про запобігання корупції".

Зниження в останні роки добробуту людей помітно позначилося й на розмірах товарообігу, і на структурі споживання товарів та послуг. Водночас у структурі харчування переважають картопля, хліб, молочні продукти та овочі. Погіршилася ситуація із забезпеченістю населення товарами тривалого користування [15].

В умовах військової агресії російської федерації важливим завданням діяльності цього міністерства стало реанімування вітчизняного бізнесу, підтримання малого та середнього бізнесу, релокація підприємств у більш безпечні регіони України, працевлаштування ВПО та багато інших питань.

П'ята галузь соціальної інфраструктури – екологічний захист населення. Діяльність з екологічного захисту й охорони навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів – невід'ємна складова соціальної сфери. Її спрямовано на збереження безпечного для існування навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, раціональне використання та відтворення природних ресурсів. В Україні цю галузь соціальної інфраструктури очолює Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України [105].

Право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище визначено у ст. 50 Конституції України. Будь-якому громадянину гарантовано право вільного доступу до інформації про стан навколишнього середовища, якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Це право реалізовано в законах України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", "Про охорону навколишнього природного середовища" та ін.

Екологічний стан України завжди можна було охарактеризувати як складний. На це вплинула катастрофа на ЧАЕС, безвідповідальність підприємств, які забруднюють навколишнє середовище, вирубування лісів та багато іншого. Повномасштабне ж вторгнення російської федерації із 24 лютого заподіяло та продовжує заподіювати величезну шкоду не тільки громадянам України й інфраструктурі населених пунктів, де тривають бойові дії, а й заподіює непоправну шкоду навколишньому середовищу нашої країни.

Так, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, за попередніми підрахунками станом на 1 березня 2022 року

агресор веде бойові дії на території 900 об'єктів природно-заповідного фонду площею 12 406,36 кв. км, що становить близько третини площі природно-заповідного фонду України.

За даними Міністерства оборони України, станом на вересень 2022 року загальна кількість ракет, випущених військами РФ по території України, становить 3 500 одиниць [28]. Під час детонації ракет та артилерійських снарядів утворюється низка хімічних сполук, а також велика кількість токсичної органіки, окислюються навколишні ґрунти, деревина, дернина, конструкції [103].

Ризики, пов'язані з пошкодженням комунікацій, підприємств та інших об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, мають особливе значення, адже в умовах відсутності контролю та можливостей ліквідації негативних наслідків, ці явища постійно здійснюють масштаби негативного впливу.

Але найнебезпечнішим і найзагрозливішим для навколишнього середовища й екологічної безпеки громадян України, є ядерна загроза – неконтрольована ситуація на ЗАЕС, а також ядерний шантаж президента російської федерації.

Шоста галузь соціальної інфраструктури – культура та мистецтво. Вона є важливою галуззю, що впливає на формування людини як особистості. Ст. 54 Конституції України громадянам гарантують свободу літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, які виникають, у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Культурну спадщину оберігають законом.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах культури, державної мовної політики, популяризації України у світі, державного іномовлення, інформаційного суверенітету України (щодо повноважень з управління цілісним майновим комплексом Українського національного інформаційного агентства "Укрінформ") та інформаційної безпеки, а також забезпечує формування і реалізацію державної політики у сферах відновлення та збереження національної пам'яті, міжнародних відносин, релігії й захисту прав національних меншин в Україні, мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення,

увезення і повернення культурних цінностей, є Міністерство культури та інформаційної політики України [106].

Суттєві позитивні зміни та зрушення в контексті розвитку вітчизняної культурної сфери відбулися 2014 року, коли росія почала військову операцію на Сході України. Ці зміни ще мають назву "революційні", з огляду на масштаб їхнього впливу на розвиток вітчизняного культурного простору: заборона трансляції російського контенту в засобах масової інформації, спрямування інвестицій у розвиток вітчизняних креативних індустрій – усе це мало масштабний вплив на зміцнення культурного потенціалу нашої країни.

Але повномасштабне вторгнення російської федерації в лютому 2022 року стало каталізатором ще більшої кількості культурних процесів, що відбувалися та відбуваються в нашій державі. Наразі можна спостерігати небувале зростання рівня зацікавленості історією нашої країни, масовий перехід на українську мову та докорінна зміна ставлення до української ідентичності. Письменники, музиканти, режисери, дизайнери, скульптори, художники й ілюстратори шукають натхнення в образах сучасних героїв, бійців ЗСУ та територіальної оборони, відображають у своїх роботах силу і мужність народу, його любов до рідної землі, віру в перемогу та пекучий біль трагедії, яка прийшла на нашу землю.

Уже зараз активно відроджується один із головних трендів 2014 року – споживання українського. Українські артисти стрімко витісняють іноземних у рейтингах 100 найпопулярніших пісень в Україні, зростає популярність українських брендів одягу й аксесуарів, відвідуваність виставок українських художників і кількість переглядів українських фільмів [19].

Необхідність у державному регулюванні соціальної сфери та його можливість

Із початку великої війни росія завдала прямих збитків економіці України від пошкодження й руйнування житлових і нежитлових будівель та інфраструктури щонайменше на 95,5 млрд дол. США або понад 2,6 трлн грн. У загальному обсязі прямих утрат найбільшу частку становлять житлові будинки – 38 % або 36,6 млрд дол. США. Унаслідок

бойових дій уже зруйновано та пошкоджено майже 121 тис. житлових будинків, у яких проживали близько мільйона родин.

На другому місці за обсягом прямих збитків є інфраструктура – 31,3 млрд дол. США, із яких 25,4 млрд дол. США – збитки від руйнувань і пошкоджень майже 24 тис. км українських доріг.

Прямі збитки, завдані підприємствам, становлять щонайменше 8 млрд дол. США і швидко зростають. Це збитки малого бізнесу, а також великих і середніх підприємств державної та приватної власності на підставі здобутих мікроданих.

Загалом із початку війни росії проти України пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 388 підприємств, 18 цивільних аеропортів, 779 медзакладів, 105,2 тис. легкових авто, 1 371 освітній заклад, 690 дитсадків, 563 культурні та релігійні споруди, 23 торговельні центри, 28 нафтобаз [24].

Реалізація соціальної політики й розбудова соціальної сфери в післявоєнний період, відповідно до пріоритетів національного, суспільного, культурного та духовного відродження обумовлює необхідність у державному регулюванні розвитку соціальної сфери.

Рекомендована література: [1; 3 – 10; 12 – 16; 19; 22; 24; 28; 31; 45; 58; 75; 95; 98; 99; 103 – 111; 116; 117].

2. Організаційне забезпечення регулювання соціальної сфери в Україні

2.1. Сутність та особливості державного регулювання соціальної сфери

Соціальна сфера є вертикаллю, що пронизує всі інші сфери суспільного життя країни й закономірний розвиток якої є можливим лише за умов правильного регулювання соціальних процесів. Оскільки соціальна інфраструктура торкається всіх верств населення, зрозуміло, що лише держава через систему своїх законодавчих органів може її регулювати.

Глибокий аналіз усіх соціальних явищ і вивчення всіх причин та наслідків тих чи тих рішень у цій сфері приведе до створення дієвої системи державного регулювання розвитку соціальної інфраструктури. Проблематика державного управління в цій сфері перебуває під впливом постійних змін, інтерес до нових підходів регулювання визначає актуальність суспільної складової життя держави. Практичним механізмом упровадження змін є розроблення комплексних стратегій розвитку всіх сфер середовища функціонування національної економіки [9].

Як зазначає Є. Соренсен, "гармонізація конкурентних стратегій, нормативне забезпечення співпраці різних приватних та суспільних акторів стає основним набором інструментів прогресивного й ефективного державного управління" [17]. На жаль, в Україні ці інструменти використовують недостатньо. Необхідність в удосконаленні українського законодавства, а також основних процесів управління соціально-економічним розвитком є очевидною й зумовленою рядом таких чинників, як бюрократія, корупція, неефективне використання фінансових, людських і матеріальних ресурсів, обмеженість повноважень місцевих органів влади.

Необхідність у розв'язанні цих проблем актуалізовано військовою агресією російської федерації та руйнацією майже всіх галузей соціальної інфраструктури. Як результат, державне регулювання соціально-економічною системою покликане збалансувати інтереси всіх груп населення та забезпечити умови для функціонування ринкової економіки.

Первинний аналіз О. Бойка-Бойчука підходів різних авторів і джерел до поняття "державне регулювання" дозволяє йому виділити п'ять смислових полів цієї категорії:

державне регулювання – це широкий підхід до управління (О. Кілієвич);

нормативно-правові акти, їхнє творення у сфері підприємницької діяльності (укази Президента, регуляторні акти);

контроль над приватними монополіями (словник "Політика");

вид функції державного управління (словник-довідник "Управління суспільним розвитком");

процес впливу, удосконалення, підготовки, погодження, ухвалення, упровадження рішень державних органів влади ("Великий юридичний

словник", "Словник бізнес-термінів", "Економічний словник", "Словник-довідник з політології", "Кратологічний словник");

способи впливу, правила діяльності, методи, інструменти (укази Президента, постанови КМУ) [9].

Отже, державне регулювання соціальної сфери – це система заходів законодавчого, виконавчого й контролювального характеру держави, спрямованих на ефективне функціонування ринкового механізму, а державне управління є соціально-економічним явищем організаційного та регулювального впливу держави у всіх сферах суспільного життя та господарювання.

2.2. Об'єкти та суб'єкти державного регулювання соціальної сфери

Об'єкт державного регулювання – це соціальне явище, яке зазнає регулювального впливу у процесі та результаті такого виду соціальної діяльності, як державне регулювання. Тобто об'єктом державного регулювання є соціальна сфера у складі своїх елементів.

Суб'єктом державного регулювання є держава в особі спеціалізованих установ та організацій, які реалізують соціальну функцію держави. Зупинімося на них більш детально.

В Україні формування соціальної політики відбувається на рівні законодавчої та виконавчої влади. Конституцією України визначено суб'єкти, які мають право законодавчої ініціативи. Це Президент України, Кабінет Міністрів України, народні депутати України, Національний банк України.

Головний закон нашої держави, Конституція України (ст. 102), декларує, що главою держави, а також гарантом прав і свобод українських громадян є Президент [91]. Офіс Президента фактично виконує роль виконавчої влади та визначає стратегії розвитку державної й гуманітарної політики. Організаційно Офіс Президента складається з департаментів і посад, які безпосередньо або опосередковано займаються вирішенням питань та проблем соціальної сфери.

Крім Президента, у пп. 4 – 6 ст. 85 Конституції затверджено Парламент – Верховна Рада України, основним завданням діяльності

якої є визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, вона щороку затверджує бюджет країни, визначає розмір коштів, спрямованих на розвиток соціальної сфери [91]. У своєму складі Верховна Рада налічує 23 комітети, вісім із яких є профільними щодо вирішення питань у соціальній сфері, а саме:

Комітет з питань екологічної політики та природокористування;

Комітет з питань енергетики та житлово-комунальних послуг;

Комітет з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування;

Комітет з питань освіти, науки та інновацій;

Комітет з питань молоді і спорту;

Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції окупованих територій, нац. меншин і міжнаціональних відносин;

Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів;

Комітет з питань транспорту та інфраструктури [88].

Третьою інституцією, яка характеризує виконавчу гілку влади в Україні, є Кабінет Міністрів України, який, згідно з п. 9 ст. 116 Конституції України, спрямовує та координую роботу міністерств, інших органів виконавчої влади [91]. Прем'єр-міністр очолює Кабінет Міністрів України, також до його складу входять віце-прем'єри, міністри. До органів виконавчої влади також належать міністерства, державні комітети (державні служби) та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Забезпечення реалізації та впровадження політики в певній сфері громадянського життя суспільства покладено на головний орган в системі органів державної виконавчої влади – міністерство. Кожне міністерство очолює міністр, до відповідальності якого входить спрямування та координація заходів у межах його повноважень, визначає стратегічні напрями діяльності міністерства, а також шляхи їхнього досягнення [15].

Серед двадцяти міністерств України третина реалізує основні завдання соціальної та гуманітарної політики держави, а саме:

Міністерство молоді та спорту;

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів;

Міністерство інфраструктури;

Міністерство культури та інформаційної політики;

Міністерство освіти і науки;

Міністерство охорони здоров'я;

Міністерство соціальної політики;

Міністерство у справах ветеранів [115].

Міністерством, що відповідає за реалізацію й розроблення стратегічних напрямів розвитку соціальної сфери в Україні, визначає стратегічні та тактичні цілі соціальної політики нашої держави, є Міністерство соціальної політики України. Особливості сучасного мінливого зовнішнього середовища, військова агресія російської федерації потребують швидкого реагування на зміни, що відбуваються в суспільстві, швидкої перебудови або пристосування чинних програм, відповідно до воєнного стану та нагальних потреб суспільства. Структура міністерства як складного багатопрофільного комплексу так само динамічно змінюється, відповідно до особливостей політичного, економічного розвитку держави на певний час. На рис. 2.1 показано сучасну структуру Міністерства соціальної політики України станом на кінець 2022 року.

Водночас, інші центральні органи, як-от Міністерство фінансів України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України видають окремі нормативно-правові акти, які є джерелами права соціального забезпечення та мають значення для вирішення соціальних питань. Так, порядок установлення інвалідності та визначення характеру впливу професійних захворювань регулюють нормативно-правовими актами Міністерства охорони здоров'я України.

Між міністерствами розподілено весь спектр питань урядової політики, за винятком тих напрямів, реалізацію яких зараховано до повноважень центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом. На відміну від міністерства, яке одночасно розробляє та реалізує соціальну політику, державний комітет лише реалізує її, не беручи участі в самому розробленні. Державні комітети України, як і всі інші центральні органи виконавчої влади, утворює, реорганізує та ліквідує Президент України за поданням Прем'єр-міністра України. Крім того, є ще один центральний орган виконавчої влади, який займається питаннями соціальної політики, статус якого прирівнюють до державного комітету України – Пенсійний фонд України.

Рис. 2.1. Структура Міністерства соціальної політики України

Проаналізуємо функції, що надає Конституція України органам державної влади (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Функції органів державної влади України

Органи влади	Функції
Верховна Рада України	затверджує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; заслуховує щорічні й позачергові послання Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України; ухвалює закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Конституцією
Президент України	є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина; забезпечує державну незалежність, національну безпеку та правонаступництво держави; ухвалює рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, надання притулку в Україні; здійснює помилування
Кабінет Міністрів України	забезпечує державний суверенітет та економічну самостійність України; здійснює внутрішню й зовнішню політику держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України; вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина; розробляє та здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України
Місцеві державні адміністрації	виконує державні й регіональні програми соціально-економічного та культурного розвитку, програми охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програми їхнього національно-культурного розвитку
Місцеве самоврядування	є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення й наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна

Відповідальну роботу покладено на місцеві органи виконавчої влади, які територіально найбільш наближені до конкретних проблем членів суспільства. Безпосередньо державні й регіональні програми соціальної політики реалізують місцеві державні адміністрації (п. 3 ст. 119 Конституції України). Згідно зі ст. 5 Закону України "Про місцеві

державні адміністрації", їхні голови формують структуру органів місцевої виконавчої влади, зокрема управлінь і підрозділи, які безпосередньо відповідають за реалізацію соціальних питань територій.

Залежно від рівня територій (область, район, міста обласного чи районного значення), відділи чи підрозділи соціального захисту населення дещо різняться, але, зазвичай, до них входять:

забезпечення в межах своїх повноважень дотримання законодавства України про працю й зайнятість населення, соціальне страхування та пенсійне забезпечення, соціальне обслуговування населення;

удосконалення форм і засад соціального партнерства, організація співробітництва місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування із профспілками та організаціями роботодавців;

призначення і виплата соціальних допомог, призначення й надання субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного палива, установлених законодавством;

здійснення разом із відповідними місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями комплексних програм поліпшення обслуговування осіб з інвалідністю, одиноких непрацездатних громадян, а також громадян похилого віку та сприяння всебічному розвитку надомних форм їхнього обслуговування;

забезпечення працевлаштування інвалідів, сприяння здобуттю ними освіти та кваліфікації на рівні, що відповідає їхнім здібностям і можливостям;

сприяння органам місцевого самоврядування у вирішенні питань соціально-економічного розвитку відповідної території.

Окрім державних органів, у кожній країні соціальну політику провадять відповідні організації недержавної інфраструктури: органи систем соціального партнерства, недержавні (некомерційні організації), фонди.

2.3. Завдання, форми та методи державного регулювання соціальної сфери

Соціальна сфера – сфера суспільного життя населення, від якої залежить рівень і якість самого життя, тому вона завжди перебуває під щільним контролем держави. Саме тому проблема державного регулювання посідає ключову роль у розв'язанні проблем соціальної сфери,

особливо у кризові періоди й періоди економічної та політичної нестабільності. До основних завдань держави в контексті регулювання соціальної сфери можна зарахувати такі:

забезпечення прийняттого рівня доходів населення шляхом створення їхньої оптимальної структури та обсягу;

скорочення диференціації в рівнях доходів різних соціальних груп населення;

створення соціальної інфраструктури, яка б максимальним чином задовольняла нагальні потреби населення, а також забезпечення доступу до соціальних благ;

відновлення об'єктів соціальної інфраструктури в післявоєнний період.

Задля того щоб виконати окреслені раніше завдання й досягти прийняттого рівня та якості життя населення, держава у процесі регулювання може використовувати широкий спектр методів, які можна згрупувати у три великі підгрупи: правові, адміністративні та економічні.

Використання *правових методів* передбачає ухвалення та контроль за виконанням нормативно-правових актів, які регламентують умови, зобов'язання та форми участі держави в соціальній сфері. Також прикладом є встановлення та використання базових соціальних стандартів, які гарантують громадянам право на достатній життєвий рівень.

Серед основних напрямів, які передбачають використання правових методів державного регулювання соціальної сфери, можна виділити такі:

забезпечення населення достатньою кількістю та відповідною якістю благ, що надає держава. Це передбачає встановлення певних вимог до якості надання соціальних послуг, визначення нормативів утримання установ соціальної сфери, обмеження роботи у сфері надання соціальних послуг працівників без відповідної кваліфікації;

забезпечення мінімального рівня доходів соціально вразливих верств населення та населення загалом, шляхом установа і перегляду розміру мінімальної заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат.

Таке використання правових методів доцільно використовувати під час періодів економічної й політичної нестабільності, стагнації, у сучасних умовах військової агресії з боку російської федерації, коли необхідно забезпечити гарантії рівня життя та розвитку особистості.

Група *адміністративних методів* ґрунтується на використанні розпорядчих, заборонних і дозвільних важелів державного регулювання соціальної сфери. Їх спрямовано насамперед на забезпечення соціально вразливих верств населення та ліквідацію соціальної напруженості.

Економічні методи державного регулювання – насамперед грошово-кредитний інструментарій, а також бюджетно-фіскальні важелі. Доцільність використання цієї групи методів пов'язано з неможливістю ринку справлятися з негативним зовнішнім впливом, що призводить до неможливості, своєю чергою, надання необхідного обсягу благ для споживачів. У такому разі держава в особі певних органів має здійснювати вплив на ціноутворення, а також забезпечувати певний рівень доходів окремих груп населення з допомогою тих важелів, які було названо раніше. Крім того, група економічних методів може використовувати індексацію доходів населення: визначення рівня податкового навантаження, емісію грошей, операції на фінансових ринках тощо.

Бюджетний механізм передбачає дискреційне й недискреційне регулювання.

Дискреційне доцільно використовувати в умовах економічної та політичної нестабільності, коли держава цілеспрямовано формує дохідну та видаткову частини бюджету, метою якого є скорочення рівня соціальної напруги. Прикладом є державне секвестрування бюджету. Ухвалені рішення до того ж затверджують у законодавчому порядку.

Недискреційне регулювання передбачає зміну доходів і видатків державного бюджету за допомогою вбудованих бюджетно-фіскальних стабілізаторів. Наприклад, прогресивне оподаткування й посилення ролі соціальних трансфертів. Такий варіант регулювання найчастіше використовують у періоди економічної стабільності та розвитку суспільства.

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що, відповідно до рекомендацій ООН, соціальна сфера має посідати провідне місце в економіці будь-якої держави, а витрати на цю сферу становити не менш ніж 20 % ВВП. Водночас кожна держава самостійно вибирає модель соціальної політики, відповідно до якої визначають розмір та напрями видатків у соціальній сфері. Так, наприкінці 1990-х рр. у Швеції державою на соціальні потреби розподіляли понад 30 % ВВП, у Німеччині – 28 %, у США – 19 %, а в Японії – 16 %. В Україні цей показник не перевищує 10 % ВВП.

Є різні підходи до обсягу фінансування видатків на соціальну сферу, але досвід сучасних розвинених країн указує на те, що процеси формування доходів населення та заходів щодо соціального забезпечення йдуть паралельно один до одного. Жоден із перелічених методів державного регулювання соціальної сфери не мають використовувати ізольовано – це зробить процес його використання неефективним. Реалізація довгострокових завдань і стратегій передбачає використання повного спектра економічних, адміністративних та правових важелів, що дозволить досягти максимального ефекту.

Аналіз передового закордонного досвіду дозволяє зазначити доцільність використання методу програмування розвитку державного регулювання соціальної сфери, що передбачає високу концентрацію необхідних ресурсів, які спрямовують на досягнення поставленої мети. Крім того, у межах програмування визначають конкретну послідовність заходів, окреслюють певні етапи та конкретизують строки їхнього виконання. Особливо ефективно програмування можна використовувати в період післявоєнної стабілізації економіки для розв'язання різних проблем соціального характеру. Соціальні програми є своєрідними "острівцями" державного регулювання соціальних процесів в умовах відсутності тотального директивного планування. Проте це не виключає можливості розроблення соціальних програм у межах змішаної системи директивного планування та ринкового саморегулювання.

Рекомендована література: [9; 15; 88; 91; 115].

3. Нормативно-правове забезпечення регулювання соціальної сфери в Україні

3.1. Класифікація джерел права соціального забезпечення

В Україні на сьогодні є велика кількість нормативно-правових актів, спрямованих на регламентацію діяльності суб'єктів соціальної сфери. Серед основних джерел права соціального забезпечення можна виділити закони України, а також підзаконні нормативно-правові акти: укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, акти міністерств і місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Відповідно до того, яка мета використання того чи того джерела права соціального забезпечення, усі нормативно-правові акти можна згрупувати за певними класифікаційними ознаками: органами правотворчості, формою акта, сферою дії, юридичною силою акта, колом регульованих правовідносин, дією нормативного акта в часі та просторі, колом осіб, характером нормативних положень тощо.

Відповідно до того, хто видає той чи той нормативно-правовий акт, джерела права соціального забезпечення можуть групувати таким способом:

1) вищі органи державної влади (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України);

2) органи виконавчої влади (Міністерство праці та соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство фінансів України, Національний банк України, Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування України). Перелічені органи мають право ухвалювати нормативно-правові акти як самостійно, так і сумісно з іншими органами виконавчої влади;

3) місцеві органи державної влади та самоврядування.

Відповідно до форми, акти розрізняють такі джерела права соціального забезпечення: закони, укази, декрети, постанови, розпорядження, накази, інструкції, правила, положення тощо.

За сферою дії джерела розподіляють на загальнодержавні та локальні (місцевої дії).

За ступенем узагальнення розрізняють:

1) комплексні, які може бути використано в різних сферах;

2) базові, найчастіше це закони чи постанови, ухвалені Верховною Радою України. Вони містять загальні положення, а більш детальне регламентування передбачено підзаконними актами.

Важливим критерієм диференціації джерел права соціального забезпечення є їхнє групування за юридичною силою, відповідно до якого розрізняють:

а) міжнародні правові акти, ратифіковані Україною;

б) закони України;

в) підзаконні нормативні акти: укази Президента України; декрети, постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України; накази, інструкції,

правила центральних органів виконавчої влади; розпорядження й рішення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування.

3.2. Конституція як основний закон, що забезпечує соціальні права громадян

Серед законів України, якими врегульовують відносини соціального забезпечення, найвищу силу має Конституція України (КУ) – основний закон нашої держави. Конституція України, ухвалена 28 червня 1996 року, проголосила Україну соціальною державою й серед інших прав закріпила основні права людини та громадянина в соціальній сфері.

Окремі статті Конституції України містять положення, які закріплюють цілий комплекс загально визнаних соціальних прав людини та специфічних соціальних гарантій із боку держави, а саме [91]:

- 1) право на соціальний захист (ст. 46);
- 2) право на житло (ст. 47);
- 3) право на достатній життєвий рівень для себе та сім'ї (ст. 48);
- 4) право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49);
- 5) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50);
- 6) право на освіту (ст. 53).

Огляд закріплених у Конституції України соціальних прав людини з аналізом основних механізмів їхнього реалізації міститься в додатку 1.

Відповідно до **ст. 46** основного закону України, "громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом" [91].

Ст. 17 Конституції передбачає соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей [91], тобто соціальний захист громадян за професійною ознакою. Відповідно до ст. 12 Закону України "Про оборону України", до військових формувань, які беруть участь в обороні держави разом із ЗСУ, належать Прикордонні війська України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, війська Цивільної оборони України, інші військові формування, створені, відповідно до законів України, а також відповідні правоохоронні органи.

Заходи з реалізації цієї норми закону є предметом регулювання щодо цільових нормативно-правових актів, а не Конституції, яка лише постулює право на такий соціальний захист.

Пільги як форму соціального захисту закріплено в Конституції опосередковано, у **ст. 24** щодо надання пільг для вагітних жінок і матерів, а також пенсійних пільг жінкам у контексті забезпечення рівності прав чоловіків та жінок [91]. Також поняття пільг зустрічають у **ст. 53** щодо забезпечення права на освіту кожного громадянина, а саме в контексті надання державних стипендій та пільг учням і студентам [91]. Основний же перелік пільг для різних категорій населення передбачено відповідними цільовими законодавчими актами, наприклад, законами України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", "Про соціальний захист дітей війни", "Про державну службу", "Про адвокатуру" тощо.

Підбиваючи підсумок аналізу відображення соціального захисту населення в Конституції України, можна зазначити, що конституційно передбачено соціальних захист громадян за певною професійною ознакою (як було вказано раніше, наприклад, ст. 17 КУ), а не забезпечення мінімального рівня соціального захисту найбільш уразливих верств населення (наприклад, людей з обмеженими можливостями, людей похилого віку, тяжкохворих тощо). Відповідно до законодавчої бази, соціально вразливі верстви населення в Україні мають право на отримання субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, безкоштовний проїзд у громадському транспорті, безкоштовне або частково оплачуване лікування в установах санаторно-курортного лікування.

Зупинімося більш детально на захисті різних категорій населення, відповідно до Конституції України, та яким чином реалізовано цей захист.

Як уже зазначалося раніше, ст. 17 КУ передбачає соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. Формами захисту є продовольче та речове забезпечення; забезпечення безкоштовним житлом або на пільгових умовах; пільги на оплату житлово-комунальних послуг; пільги на проїзд у громадському транспорті.

Ст. 24 КУ передбачає соціальний захист вагітних жінок і матерів. Для вагітних жінок передбачено допомогу з вагітності та пологів, матері ж мають право на отримання допомоги під час народження дитини, допомоги з догляду за дитиною, забезпечення збереження робочого

місця під час декретної відпустки та відпустки з догляду за дитиною; податкові пільги.

Ст. 46 містить норму щодо того, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості.

Якщо має місце повна втрата працездатності, то мають право на соціальний захист особи з інвалідністю та особи, які мали трудове каліцтво на виробництві. *Особи з інвалідністю* мають право на пенсії, соціальний догляд та допомогу, безоплатне забезпечення лікарськими засобами, спеціальними технічними засобами, протезування, безкоштовний проїзд у громадському транспорті. *Особи, які мали трудове каліцтво* мають право на отримання пенсій із втрати годувальника та компенсаційні виплати.

Якщо має місце тимчасова або часткова втрата працездатності, то до вразливих категорій, які отримують страхові виплати, належать тимчасово непрацездатні особи та особи, що мають професійне захворювання. Останні також мають право на компенсаційні виплати.

На соціальний захист у разі втрати годувальника мають право діти, що втратили батьків; батьки, що втратили повнолітніх дітей; діти, які народилися після смерті батька. *Діти, що втратили батьків*, мають право на отримання пенсії, забезпечення житлом, повне державне забезпечення, соціальний супровід і безкоштовне лікування та оздоровлення. *Батьки, що втратили повнолітніх дітей*, отримують пенсію та компенсаційні виплати. *Діти, які народилися після смерті батька*, так само отримують пенсію та додаткові компенсаційні виплати.

На соціальний захист, відповідно до Конституції, мають право громадяни, які втратили роботу з незалежних від них обставин. Безробітні мають право на отримання допомоги з безробіття, на сприяння у працевлаштуванні, підвищенні кваліфікації або перекваліфікації, допомогу в започаткуванні власної справи.

Відповідно до ст. 46 КУ, старість так само є підставою для соціального захисту. Люди похилого віку мають право на пенсію за віком, пільги на проїзд у транспорті, соціальні послуги.

Ст. 48 Конституції передбачає право кожного громадянина на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, яке передбачає достатнє харчування, одяг, житло. Цю норму поширено на малозабезпечені сім'ї

й малозабезпечених громадян, які мають право на соціальні виплати, соціальне житло та житлові субсидії.

Соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського спілкування, наведено у **ст. 52**, яка передбачає те, що утримання та виховання таких дітей покладено на державу. Це виявлено у виплаті пенсії в разі втрати годувальника, забезпеченні житлом, соціальному супроводі, безоплатному навчанні та лікуванні, безоплатному оздоровленні.

Ст. 53, яка передбачає право на освіту, а також соціальний захист осіб, що навчаються в середніх загальних і середніх спеціальних закладах освіти, а також закладах вищої освіти. Здобувачі освіти мають право на пільги у громадському транспорті та податкові пільги.

3.3. Основні нормативно-правові акти, що визначають спрямування державного регулювання соціальної сфери

Усі нормативно-правові акти, які реалізують у нашій державі в соціальній сфері, може бути згруповано, відповідно до їхньої мети реалізації конституційних соціальних прав, наприклад:

забезпечення мінімального рівня доходів громадян;

подолання складних життєвих обставин або розв'язання наявних соціальних проблем;

допомога в розв'язанні соціальних проблем сучасності (наприклад, ВІЛ/СНІД, бідність, дитяча бездоглядність);

поліпшення рівня та якості життя певних соціально вразливих верств населення;

виконання актів вищої юридичної сили;

виконання міжнародних конвенцій і рекомендацій, міжнародних нормативно-правових актів.

Ознайомитися з основними законодавчими актами, що регулюють питання в соціальній сфері можна в Методичних рекомендаціях до практичних занять [23], а також за такими посиланнями [20; 21; 29; 30; 32; 35 – 44; 47; 50 – 73; 76 – 87; 92; 100].

Здійснений аналіз значної кількості нормативно-правових актів, що регламентують соціальну сферу, можна зробити висновок про їхню цільову спрямованість:

забезпечення надання соціальних послуг;

надання соціальних і компенсаційних виплат;

визначення та встановлення соціальних норм і нормативів;

регламентація здійснення соціальної роботи із соціально вразливими верствами населення та надання соціальних послуг;
упровадження соціальних програм на державному рівні;
заходи із соціального захисту.

Аналіз нормативно-правових актів у соціальній сфері дозволяє дійти висновку, по-перше, про значну їхню кількість, яка регламентує різні сфери соціального життя суспільства; по-друге, комплексні нормативні акти, які охоплюють значну кількість правовідносин, що виникають у контексті розв'язання певної соціальної проблеми або пов'язані з певною соціальною групою (наприклад, Закон України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" та розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції реформування системи соціальних послуг").

Важливо зазначити також специфікацію форм соціальної роботи, закріпленої в нормативно-правових актах, відповідно до певної групи, яка потребує соціального захисту. Наприклад, у межах роботи з дітьми, позбавленими батьківського спілкування, та особами з інвалідністю переважають елементи соціальної роботи, а для людей похилого віку чи ветеранів війни – соціальне забезпечення та пільги. Такий підхід є виправданим, з огляду на ментальні розбіжності кожної окремої соціально вразливої верстви населення, її світоглядними, психологічними та соціальними особливостями.

Відповідно до специфіки та формальної підстави, усі нормативно-правові акти може бути згруповано у дві великі групи: закони України та інші акти законодавства – постанови Верховної Ради України, акти Президента України й акти Кабінету Міністрів України. Як уже вказували раніше, загальною підставою для цієї системи нормативно-правових актів є Конституція України, яка окреслює головні напрями соціальної політики держави та визначає Україну соціальною державою.

Зупинімося більш детально на розумінні сутності закону, який є пріоритетним нормативно-правовим актом і на найвищому рівні регламентує політику держави в певній сфері. Щодо соціальної сфери, то такими законами-хартіями є, наприклад, закони України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" та "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії".

Як приклад упровадження та реалізації закону-хартії, можна навести один із перших законодавчих актів, який було ухвалено 16 липня 1990 року та який регламентував соціальний захист осіб з інвалідністю,

а саме Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні". Пізніше було ухвалено нову редакцію цього закону від 19.12.2017 р. "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні". Цей закон у першій редакції протягом тривалого періоду визначав засади соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні.

Закони-хартії діють значно довше, ніж інші закони та нормативно-правові акти нижчого рівня. До інших нормативно-правових актів, які скеровують політику в соціальній сфері, належать укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України. Ці акти розкривають та доповнюють регулювання, що функціонують на рівні законів (наприклад, укази Президента України "Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та проведення в Україні у 2003 році Року людей з інвалідністю" та "Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності").

На рис. 3.1 подано групування законів України в соціальній сфері за певними класифікаційними ознаками.

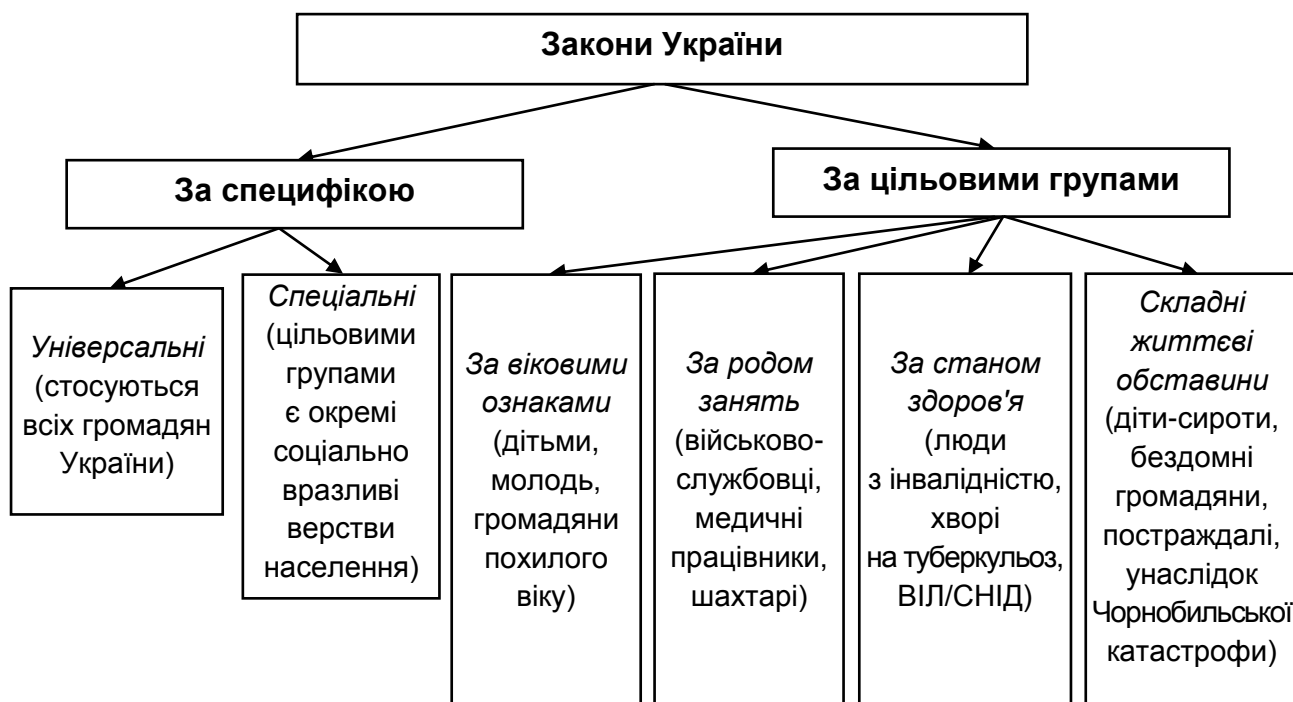

Рис. 3.1. Групування законів України за класифікаційними ознаками

Є певні соціальні групи, які можуть поєднувати дві класифікаційні ознаки. Наприклад, люди, що постраждали в результаті аварії на ЧАЕС, поєднують дві класифікаційні ознаки: вік та складні життєві обставини.

Вітчизняне законодавство, спрямоване на регулювання соціальної сфери, почало формуватися ще до проголошення незалежності України на початку 1990 року. Його постійно оновлюють, відповідно до сучасних економічних, соціальних та політичних реалій, воно складається щонайменше із 58 документів, спрямованих тільки на встановлення різних соціальних і компенсаційних виплат та соціальних послуг для різних соціально вразливих верств населення.

Здійснений аналіз нормативно-правового забезпечення регулювання соціальної сфери дозволяє дійти висновку про функціонування законів, спрямованих на регламентацію соціального захисту вразливих верств населення (27), є група, спрямована на захист населення за професійною ознакою (27), та чотири закони, які передбачають наявність пільг, послуг та інших виплат за заслуги перед Вітчизною. Це групування законів наведено в табл. 3.1 [111].

Таблиця 3.1

Групування нормативно-правового забезпечення регулювання соціальної сфери

Категорії громадян	Пільги	Соціальні та компенсаційні виплати	Соціальні послуги
За соціальною ознакою	27	18	14
За професійною ознакою	27	16	–
За заслуги	4	3	3
Усього	58	37	17

Можна зробити висновок про те, що найбільшу кількість соціальних та компенсаційних виплат має група соціально вразливих верств населення за соціальною ознакою. Ця ж група має право на найбільшу кількість соціальних послуг.

Рекомендована література: [20; 21; 23; 29; 30; 32; 35 – 44; 47; 50 – 73; 76 – 87; 92; 100].

4. Міжнародні правові гарантії щодо реалізації соціальних прав людини

4.1. Міжнародне співробітництво в соціальній сфері

Захист прав і свобод індивіда, зокрема й соціальних, та сприяння соціальному прогресу є важливими напрямками діяльності міжнародних організацій, які визначають сутність їхньої участі під час реалізації цілей і завдань соціальної політики на глобальному та регіональному рівнях правового регулювання відносин у соціальній сфері. На глобальному рівні **Організація Об'єднаних Націй** та її спеціалізовані установи відіграють головну роль у формуванні правових стандартів регулювання соціальної сфери.

Зокрема, у преамбулі до Статуту ООН серед пріоритетних напрямів її діяльності є низка завдань соціального характеру, як, наприклад, утвердження віри в основні права індивіда, створення умов для дотримання справедливості, сприяння соціальному прогресу і поліпшенню умов життя та використання міжнародних інституцій для досягнення соціально-економічного прогресу [113].

У ст. 55 Статуту ООН визначено три сфери посиленого сприяння міждержавному співробітництву [113]:

- підвищення рівня життя, повна зайнятість та соціальний розвиток;
- розв'язання проблем економічної та соціальної співпраці, охоплюючи охорону здоров'я, культуру й освіту;
- повага прав людини.

На підставі аналізу правової бази міжнародної співпраці держав у межах ООН із соціальних питань можна виокремити три предметні сфери міждержавного співробітництва: зайнятість, соціальний розвиток та права людини. Двома традиційними формами міжнародно-правового регулювання є рішення ООН та міжнародні договори. Варто наголосити на такій тенденції, що договірно-правове регулювання властиве сфері захисту прав людини, а регулювання проблем зайнятості й соціального розвитку відбувається у формі резолюцій, рекомендацій та декларацій у сфері соціальної політики як основними, так і допоміжними органами ООН. В обох випадках необхідною умовою реалізації міжнародно-правових

стандартів у сфері захисту прав людини є їхня імплементація в національне законодавство. Рекомендаційний та одночасно програмний характер рішень, ухвалених у межах ООН, зумовлює потребу в деталізації й конкретизації міжнародно-правового регулювання сфери зайнятості та проблем соціального розвитку держав, яку успішно заповнює правове регулювання соціальних питань у міжнародній організації праці (МОП) та інших міжурядових організаціях, які належать до системи ООН.

Одним із прикладів міждержавного співробітництва із соціальних питань на багатосторонній основі є діяльність **Міжнародної організації праці (МОП)**, у статуті якої передбачено серед цілей та завдань забезпечення соціальної справедливості, сприяння захисту трудових прав і скасування таких умов праці, наслідками яких є бідність та несправедливість.

Свою компетенцію МОП реалізовує шляхом ухвалення міжнародних конвенцій або рекомендацій (п. 1 ст. 19 Статуту МОП) [112]. Конвенції МОП набувають чинності завдяки ратифікації. Це положення додатково закріплено в підп. а, б п. 9 ст. 19 Статуту МОП. Натомість рекомендації МОП, згідно з п. 6 цього статуту доводять до відома всіх держав-членів, із метою надання їм сили шляхом ухвалення актів національного законодавства або за допомогою інших форм їхньої імплементації, зокрема, трансформації.

Основу правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення становить Конвенція МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 4 червня 1952 року [89] та Конвенція МОП № 157 про встановлення міжнародної системи збереження прав у сфері соціального забезпечення від 21 червня 1982 року [90].

У межах свого членства в МОП (із 1953 р.) Україна ратифікувала близько 53 конвенцій МОП (чинними для України нині є чотири конвенції МОП), серед яких є основні конвенції МОП у сфері забезпечення трудових відносин. Проте ні Конвенція МОП № 102, ні конвенції МОП № 157, 128 та інші конвенції у сфері соціального забезпечення Україна не ратифікувала до сьогодні.

За ст. 1 Статуту ООН із питань освіти, науки та культури, **ЮНЕСКО** створено, із метою розширення міжнародного співробітництва у сфері освіти, науки та культури як одного з основних елементів у системі забезпечення миру й безпеки у світі, а також зростання благоустрою людства в інтересах забезпечення справедливості, законності, дотримання поваги основних прав та свобод індивіда.

Соціальні цілі ставить перед собою і **Всесвітня організація охорони здоров'я** (ВООЗ), створена для досягнення всіма людьми найвищого рівня здоров'я [113].

До найважливіших міжнародно-правових документів із соціально-політичним змістом, ухвалених у межах Ради Європи, належать Європейська соціальна хартія 1961 року зі змінами та доповненнями, Тимчасова угода про системи соціального забезпечення від 11.12.1953 р., Європейський кодекс соціального забезпечення від 16.04.1964 р., Європейська конвенція про соціальну безпеку від 14.12.1972 р. тощо.

Європейська соціальна хартія (ЄСХ) від 18.10.1961 р. – документ, до якого є посилання з установчих актів ЄС. Саме тому вона зі змінами та доповненнями 1989 року і трьома протоколами до неї, а також Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. становлять невід'ємну частину стандартів захисту соціальних прав у межах Європейського Союзу. З огляду на особливості ратифікації та набуття чинності, ЄСХ 1961 року діє в Австрії, Бельгії, Великій Британії, Греції, Данії, Ірландії, Ісландії, Іспанії, Кіпрі, Люксембурзі, Мальті, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Португалії, Словаччині, Туреччині, Фінляндії, ФРН, Угорщині та Чеській Республіці, є підписаною, але не ратифікованою Латвією, Ліхтенштейном, Хорватією, Швейцарією та Македонією. Європейська соціальна хартія (переглянута) є ратифікованою й набула чинності в Болгарії, Італії, Румунії, Словенії, Франції та Швеції. Її підписали Албанія, Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Ісландія, Кіпр, Литва, Люксембург, Молдова, Португалія, Словаччина, Фінляндія, а також Україна (чинна з липня 1999 року).

ЄСХ та протокол до неї гарантують низку соціальних прав, які класифікують на дві категорії: умови праці та соціальний розвиток.

До *першої категорії* належать і заборона дискримінації під час наймання на роботу, і заборона примусової праці, право об'єднання, консультація та інформація тощо; право на справедливі умови праці, справедливу оплату праці й заборона дискримінації за ознакою статі; право на професійну орієнтацію й інтеграцію інвалідів, заборона дитячої праці до 15 років і захист дітей у віці 15 – 18 років; права, пов'язані з материнством і однакове поводження із працівниками-мігрантами.

До *другої категорії* належать право на охорону здоров'я, соціальний захист, соціальну й медичну допомогу, використання соціальних благ; право дітей і підлітків на захист від фізичної та моральної небезпеки;

право сімей та їхніх окремих членів на економічний, правовий і соціальний захист; право працівників-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу; право осіб похилого віку на соціальний захист. Додатковий протокол 1988 року містить право на рівні можливості й однакове положення щодо приймання на роботу і доступу до професійної освіти без дискримінації за ознакою статі; право на інформацію й консультацію; право участі в поліпшенні умов праці та право осіб похилого віку на соціальний захист [25].

4.2. Міжнародно-правові зобов'язання України, пов'язані з її інтеграцією до Європейського Союзу

Інтеграцію України до європейських структур визнано головним завданням української зовнішньої політики, а повне членство у ЄС посідає важливе місце серед пріоритетів національної зовнішньої політики. Реалізація цього курсу потребує визначення нових пріоритетів двостороннього співробітництва між Україною та ЄС. Спільна стратегія ЄС щодо України містить конкретні ініціативи в соціальній сфері, а саме: надання Україні технічної допомоги на підтримання наближення законодавства України до правових стандартів Європейського Союзу та їхнього застосування, зокрема, у сфері зайнятості й розвитку системи охорони здоров'я. Держави-члени розглянуть можливість надання підтримання розвитку системи соціального забезпечення в Україні, а саме: систем соціальної допомоги та пенсійного забезпечення в Україні, соціального діалогу, стандартів МОП (сім основних стандартів МОП у галузі праці) та дотримання принципу заборони дискримінації за ознакою статі.

У межах восьмого засідання Ради асоціації між Україною та ЄС у Брюсселі Україна та ЄС підписали одразу п'ять угод, які наближають Україну до вступу у Євросоюз та сприяють стійкості української держави у війні проти РФ, а саме:

Угода про участь України у програмі ЄС "Цифрова Європа" (2021 – 2027 рр.), спрямована на розвиток проєктів за п'ятьма напрямками: суперкомп'ютер, штучний інтелект, кібербезпека, цифрові навички, забезпечення широкого використання цифрових технологій в економіці та суспільстві;

Угода про участь України у програмі ЄС для співробітництва в митній сфері, яка дозволить підвищити кваліфікацію українських митників,

брати участь у розробленні та використанні європейських електронних систем;

Угода про участь України у програмі ЄС щодо співпраці в податковій сфері Fiscalis, яка надає можливість використання сучасних європейських ІТ-систем у галузі оподаткування;

Угода про надання Україні бюджетного підтримання на 500 млн євро – кошти мають цільове призначення й підуть на забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, а також на підтримання малих фермерів, аби вони змогли продовжувати та розвивати свою справу;

Угода, завдяки якій Єврокомісія збільшує бюджет на гранти для України на 122 млн євро. Це дозволить забезпечити фінансування пріоритетних для України проєктів та прискорити їхнє отримання через те, що гранти можуть надавати напряму органам державної влади, місцевого самоврядування та громадським організаціям.

Головними завданнями нашої держави на шляху інтеграції України до Європейського Союзу є адаптація українського законодавства до європейських стандартів, особливо імплементації Угоди про співробітництво та партнерство (УПС); посилення економічної інтеграції через взаємну лібералізацію та відкриття ринків, розширення співпраці між Україною та Західноєвропейським союзом, адаптацію соціальної політики, розвиток культурної та регіональної співпраці та співпраці у сфері охорони навколишнього середовища.

Метою адаптації є відповідне й належне виконання УПС та інших міжнародних договорів щодо співробітництва між Україною та ЄС, розвиток законодавства України, відповідно до правових стандартів ЄС, і створення правової бази подальшої інтеграції України до ЄС. Оскільки адаптація законодавства України є її одностороннім зобов'язанням за УПС, то шляхи адаптації законодавства визначає винятково національне право України на підставі чинних в Україні практик і процедур із застосуванням досвіду держав Центральної та Східної Європи.

Проте на цьому шляху є певні проблеми, зупинімося на них більш детально. Однією з найважливіших норм міжнародного права щодо гарантії соціальних прав є **Загальна декларація прав людини** [27]. Вона містить: право на соціальне забезпечення (ст. 22); право на достатній життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту свого

та своєї сім'ї (ст. 25); право на забезпечення в разі втрати засобів до існування через незалежні обставини (ст. 26).

Право на соціальне забезпечення передбачає створення умов для забезпечення прав людини в соціальній, економічній та культурній сферах. Це право в Україні реалізують шляхом функціонування системи соціального захисту та соціального забезпечення, установлення соціальних стандартів, норм і нормативів. Є певні проблеми в цій царині, а саме відсутність єдиного підходу до розуміння сутності та напрямів реформування чинної системи.

Право на достатній життєвий рівень містить:

право на харчування та одяг, яке реалізують через установлення певного розміру прожиткового мінімуму у країні; визначення складових споживчого кошика, безоплатне забезпечення їжею та одягом населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум. Проблемамаи в Україні щодо реалізації цієї норми права є диспропорції між розмірами прожиткового мінімуму й мінімальної заробітної плати та пенсії, невідповідність вітчизняного споживчого кошика сучасним потребам громадян;

право на житло реалізують в Україні шляхом ведення обліку осіб, які потребують поліпшення житлових умов, забезпечення безкоштовним житлом різних категорій громадян. Найважливішими проблемами в цій сфері в Україні є непрозорість механізмів розподілу безкоштовного житла, недостатність обсягів державного будівництва потребам суспільства, недосконалість механізмів іпотечного кредитування;

право на медичне забезпечення, яке реалізують через отримання безкоштовного невідкладного медичного забезпечення, безоплатність базового набору послуг у медичних закладах, розвиток системи державного медичного страхування. Проблемамаи в Україні є незадовільна якість наданих безкоштовних послуг у медичних закладах державної та комунальної власності, порівняно із приватними; відсутність або недостатність фінансування за програмами медичного страхування;

право на соціальне обслуговування реалізують через розвиток мережі закладів соціального захисту й обслуговування, визначення переліку соціальних послуг, які надають населенню. Суттєві кроки на цьому шляху зроблено з ухваленням ЗУ "Про соціальні послуги", але все одно залишилися певні проблеми, а саме недосконалість розвитку мережі закладів соціального захисту, недостатня якість надання соціальних послуг.

Право на забезпечення в разі втрати засобів до існування містить: право на забезпечення в разі безробіття реалізують шляхом загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, створення та розвиток мережі центрів зайнятості; проблемою на цьому шляху є неефективність державних програм із подолання безробіття;

право на забезпечення в разі тимчасової або повної втрати працездатності реалізують шляхом загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок тимчасової втрати працездатності. Головною проблемою в Україні є нерозвиненість чинних систем медичного страхування, низький рівень матеріального забезпечення осіб з інвалідністю;

право на забезпечення в разі втрати годувальника реалізують шляхом загальнообов'язкового державного соціального страхування, сприяння розвитку системи недержавного пенсійного страхування. Проблемою є низький рівень забезпечення застрахованих осіб і нерозвиненість недержавних пенсійних фондів;

право на забезпечення у старості реалізують шляхом загальнообов'язкового державного соціального страхування, сприяння розвитку системи недержавного пенсійного страхування. Головною проблемою є розвиненість тільки базового (солідарного рівня пенсійної системи), що призводить до низького рівня пенсійного забезпечення осіб похилого віку, а також відсутності мотиваційного чинника щодо офіційного працевлаштування та відповідного забезпечення у старості.

Ще одним міжнародним нормативно-правовим актом, що гарантує соціальні права громадян, є **Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права** [96]. Він містить такі соціальні права:

1) *право на соціальне забезпечення* (ст. 9) реалізують через систему загальнообов'язкового державного соціального страхування. Низький рівень пенсійного забезпечення населення, зрівняльний характер пенсійної системи (солідарного рівня), нерозвиненість системи недержавного пенсійного забезпечення, неінформованість населення;

2) *право на достатній життєвий рівень* реалізують шляхом забезпечення:

2.1) права на достатнє харчування в Україні реалізують шляхом установлення розміру прожиткового мінімуму, складових споживчого кошика, забезпечення безкоштовними продуктами харчування осіб із низькими рівнями доходів. Проблемами в цій царині є значна диференціація

між рівнями прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії; невідповідність вітчизняного споживчого кошика сучасним потребам громадян, неефективність програм подолання бідності;

2.2) права на одяг, яке так само реалізують шляхом установаження розміру прожиткового мінімуму, складових споживчого кошика, забезпечення безкоштовним одягом осіб із низькими рівнями доходів. Проблеми є ідентичними підп. 2.1;

2.3) права на забезпечення житлом. Формування й розподіл житла, побудованого коштом програм державного будівництва, кредитування побудови та придбання житла різними категоріями населення. Проблемами в цій сфері в Україні є непрозорість механізмів розподілу безкоштовного житла, недостатність обсягів державного будівництва потребам суспільства, недосконалість механізмів іпотечного кредитування;

2.4) права на поліпшення умов життя реалізують через заборону звуження змісту й обсягу тих соціальних прав і свобод, якими забезпечено громадян України, щорічне збільшення розміру прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати та пенсії. Проблемами є невідповідність чинної системи державних стандартів і нормативів реальним потребам громадян, відсутність економічно виправданої стратегії підвищення якості життя населення.

Документом, який містить найбільшу кількість прав людей у соціальній сфері на міжнародному рівні в межах Ради Європи, є **Європейська соціальна хартія**, яка була допрацьована 1996 року та набула чинності 1999 року [25]. Зупинімося більш детально на основних нормах цього документа.

Ст. 14 передбачає право на користування послугами соціальних служб шляхом створення та розвитку розгалуженої мережі соціальних служб. В Україні цю норму реалізують шляхом так само створення соціальних служб і розширенням переліку послуг, які ними надають. Проблемами є недостатня ефективність їхньої діяльності; некваліфікованість кадрів, що працюють із соціально вразливими верствами населення; низький рівень оплати праці цих кадрів; недостатній розвиток мережі недержавних соціальних служб, які надають послуги із соціального забезпечення.

Ст. 15 містить право осіб з інвалідністю на самостійність, соціальну інтеграцію й участь у житті суспільства. Це право реалізують через:

забезпечення вільного доступу до навчання осіб з інвалідністю. В нашій країні реалізують шляхом створення спеціалізованих закладів

освіти, але водночас головною проблемою є нерозвиненість таких закладів освіти, неефективність програм інтегрованого, інклюзивного навчання;

забезпечення осіб з інвалідністю можливістю роботи та доступу до неї. В Україні це реалізують за допомогою державних програм зайнятості, спрямованих на працевлаштування осіб з інвалідністю, квотування робочих місць; податкові пільги роботодавцям, які працевлаштовують осіб з інвалідністю. Проблемами є неефективність державних програм, нерозвиненість місцевого середовища для вільного доступу людей з обмеженими можливостями до місця роботи;

забезпечення організації робочого простору, відповідно до потреб осіб з інвалідністю. В Україні законодавчо визначено спеціальне робоче місце для особи з особливими потребами, яке потребує додаткових заходів з організації праці особи з урахуванням її індивідуальних функціональних можливостей, обумовлених інвалідністю, шляхом пристосування основного й додаткового та технічного обладнання тощо. Головною проблемою в цій сфері, на думку автора, є неефективна система стимулювання роботодавців щодо наймання осіб з особливими потребами, на практиці облаштування робочого місця буває набагато витратнішим, ніж отримання податкової пільги за працевлаштовану особу з інвалідністю;

функціонування спеціальних служб із надання допомоги та працевлаштування осіб з інвалідністю. В Україні це право реалізують через недержавні та державні служби зайнятості. Неефективність діяльності таких служб у нашій країні пов'язано з низьким рівнем урахування потреб людей з інвалідністю, а також неефективністю послуг, неінформованістю суспільства про систему квотування, а також можливості людей з особливими потребами;

пристосування зовнішнього середовища до потреб осіб з інвалідністю. В Україні це реалізують шляхом установлення будівельних норм щодо забезпечення безбар'єрного доступу, забезпечення засобами зв'язку, але цього недостатньо, з огляду на те, що люди з особливими потребами на вулиці майже не можуть самотійно пересуватися через відсутність пандусів, недостатність фінансування програм відповідного цільового призначення.

Ст. 16 передбачає право сім'ї на соціальний, економічний і політичний захист. Це право містить:

право на отримання соціальної допомоги сімей, що реалізують через функціонування державних соціальних служб у справах сімей, розроблення програм допомоги вразливим сім'ям і групам ризику, матеріальну допомогу сім'ям, зокрема малозабезпеченим сім'ям. Проблемами в Україні в цій галузі є невідповідність послуг, що надають державні служби, реальним потребам сімей, низький рівень соціальних виплат сім'ям;

право на отримання допомоги сім'ям із дітьми, яке реалізують таким самим чином, як і попереднє право на отримання соціальної допомоги. Проблеми можна визначити ідентичні;

право на здійснення фіскальних заходів щодо сімей, що реалізують через надання податкових пільг сім'ям, можливість отримання податкового кредиту. Найважливішою проблемою є невелика кількість програм надання пільгового кредитування, а також непрозорість і недосконалість системи надання податкових пільг сім'ям;

право на отримання житла, що реалізують через наявність соціального житла та програм будівництва соціального житла. Найсуттєвішими проблемами в цій царині є непрозорість процедури отримання соціального житла, недостатність фінансування програм будівництва, відсутність дієвого механізму іпотечного кредитування та доступу до орендного житла;

право на отримання допомоги щойно одруженим сім'ям, яке реалізують через розроблення програм допомоги молодим сім'ям, надання державного іпотечного кредитування житла для молодих сімей, право на позачергову відпустку щойно одружених без збереження заробітної плати. Проблемою є декларативність програм допомоги молодим сім'ям, низький відсоток охоплення населення програмами забезпечення житлом.

Ст. 17 передбачає захист підлітків в економічній, соціальній і правовій сфері. Цей захист містить:

забезпечення догляду, допомоги у здобутті освіти. В Україні це право реалізують шляхом функціонування закладів догляду та соціального захисту підлітків, збереження й розвиток закладів освіти. Проблемами в цій галузі є низька ефективність системи соціального захисту, а також зростання кількості дітей та підлітків, які не мають доступу до дистанційної освіти;

захист дітей і підлітків від насилля та експлуатації. Це право реалізують шляхом законодавчого встановлення адміністративних, кримінальних санкцій щодо батьків, визнаних винними в насильстві й експлуатації дітей і підлітків; розвитку мережі соціальних служб, які спрямовують свою діяльність на соціальний захист дітей та підлітків. Проблемами є нерозвиненість механізмів захисту, низька свідомість суспільства щодо розв'язання окреслених проблем, незнання власних прав і свобод громадянами, зокрема дітьми та підлітками, недосконалість системи моніторингу й оперативного реагування у випадках насильства чи експлуатації;

забезпечення безкоштовної початкової освіти, а також заохочення до регулярного відвідування школи. В Україні конституційно затверджено доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах [10]. Проблемами в сучасних умовах стають відсутність доступу до мережі "Інтернет" та необхідного обладнання для дистанційного навчання, скорочення закладів початкової та середньої освіти в сільській місцевості, недостатня забезпеченість інформаційними технологіями викладацького складу, із метою забезпечення дистанційної освіти.

Ст. 23 передбачає право осіб похилого віку на соціальний захист. Його реалізують через:

забезпечення можливості літнім людям залишатися активними членами суспільства. В Україні це право реалізують через розвиток мережі закладів із догляду за людьми похилого віку, розроблення та впровадження державних програм, спрямованих на підтримання активного способу життя людьми похилого віку. Головною проблемою в Україні, на думку автора, є недостатність приділення уваги саме питанням залучення людей похилого віку до активної участі в суспільному житті, психологічного підтримання;

надання особам похилого віку можливості вільно вибирати спосіб життя. В Україні законодавчо та конституційно передбачено незмінність способу життя літніх людей у разі реформ. Але водночас усе одно люди похилого віку стають однією з найбільш уразливих та незахищених верств населення в разі соціальних, воєнних, політичних потрясінь. Ще однією проблемою можна визначити недостатність фінансування державних програм із соціального захисту та медичного обслуговування людей похилого віку;

забезпечення літніх людей, які проживають у будинках для людей похилого віку, права на надання належної допомоги та надання гарантій участі в ухваленні рішень. Це право реалізують в Україні шляхом створення та розвитку мережі закладів для людей похилого віку всіх форм власності, установлення стандартів та контроль за якістю роботи соціальних працівників. Головною проблемою в цій сфері є недостатність забезпечення геріатричними закладами в Україні в різних регіонах країни. Так, наприклад, станом на початок 2022 року будинків-інтернатів зовсім не було на Волині, Дніпропетровщині, Житомирщині, Запоріжжі, Чернігівщині та в Києві. Крім того, важливою проблемою є відсутність стандартів роботи соціальних працівників, збереження радянських підходів до роботи, недостатнє державне фінансування роботи мережі соціальних закладів.

Ст. 30 Європейської соціальної хартії (переглянутої) передбачає захист від бідності та соціального відчуження, визначення якого можна знайти й у вітчизняному законодавстві як суспільного явища або ситуації, у якій громадяни не мають змоги користуватися соціальними правами, що гарантують їм законодавством (права на працю, гідні умови життя, доступ до отримання соціальних послуг, медичної допомоги, освіти, послуг у сфері культури тощо).

Це право, відповідно до міжнародних норм, реалізують шляхом:

надання соціально вразливим верствам населення доступу до роботи. В Україні це право реалізують через доступ до роботи служб зайнятості; упровадження стимулів для роботодавців, які залучають працівників із соціально незахищених верств населення; стимулювання до підприємницької діяльності. Проблемою є невідповідність програм зайнятості реальним потребам соціально незахищених верств населення;

надання соціально незахищеним верствам населення доступу до соціального житла. У нашій державі це право реалізують через законодавче встановлення першочергового поліпшення житлових умов для вразливих верств, розроблення програм кредитування та будівництво соціального житла. Головними проблемами є недостатність фінансування будівництва соціального житла, непрозорість механізму призначення та доступу до цих програм соціально вразливих верств населення;

надання соціально незахищеним верствам населення доступу до освіти, відвідування закладів культури. В Україні це право реалізують через

установлення законодавчих, конституційних гарантій доступу до безкоштовної освіти, програм підвищення кваліфікації. Проблемами є недовіра до програм підвищення кваліфікації, неефективність чинного зараз механізму державного замовлення на підготовку фахівців у різних галузях, зниження престижності робітничих професій;

надання соціально незахищеним верствам населення доступу до медичного забезпечення. Це право реалізують шляхом створення та розвитку мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я, безоплатність певного переліку послуг та отримання лікарських засобів, розвиток медичного страхування. Головною проблемою є низька якість послуг, які надають державні та комунальні заклади охорони здоров'я, порівняно із приватними закладами, недостатність фінансування державних закладів охорони здоров'я, відсутність ефективного дієвого механізму медичного страхування населення;

надання соціально незахищеним верствам населення доступу до отримання послуг у сфері соціального захисту населення. У нашій державі це право реалізують шляхом формування та розвитку мережі закладів соціального захисту населення, законодавчого закріплення права на соціальний захист різних соціально вразливих верств населення, адресності надання пільг, запровадження системи обліку отримувачів соціальних пільг серед населення. Головними проблемами є недотримання адресності отримання соціальних пільг, невідповідність отримання пільг та інших матеріальних виплат головному принципу надання соціального захисту – нужденності, відсутність обліку та постійного моніторингу всіх отримувачів соціальних пільг, соціальних виплат і соціальних послуг.

Рекомендована література: [25 – 27; 89; 90; 96; 111 – 113].

Висновки до розділу 1

Соціальна сфера – це сукупність галузей і видів діяльності, підприємств, фірм, закладів та установ, які мають забезпечити задоволення потреб людей у матеріальних благах, послугах, відтворенні роду; створити умови для співіснування і співпраці людей у суспільстві, згідно з відпрацьованими законами та правилами, із метою створення мегаполісів, розвитку масових комунікацій, зміцнення держави.

До складу соціальної сфери входять такі елементи соціальної інфраструктури: охорона здоров'я, освіта, торгівля та громадське харчування, житлове та комунальне господарство, діяльність з екологічного захисту, культура та мистецтво, а також види діяльності із забезпечення ефективної зайнятості, формування доходів членів суспільства, соціального забезпечення та соціального захисту, а також діяльність, що забезпечує споживання, форми та способи його задоволення.

Військова агресія російської федерації здійснила нищівний вплив і зруйнувала дуже велику кількість об'єктів соціальної сфери та інфраструктури в Україні. Для післявоєнної відбудови буде важливим завданням відновити все те, що було зруйновано під час війни. Задля вирішення цього завдання доцільно використовувати всі важелі й інструменти державного регулювання соціальної сфери, яка покликана збалансувати інтереси всіх груп населення та забезпечити умови для функціонування ринкової економіки.

Інституційно в Україні формування соціальної політики відбувається на рівні законодавчої та виконавчої влади. Конституцією України визначено суб'єкти, які мають право законодавчої ініціативи. Це Президент України, Кабінет Міністрів України, народні депутати України, Національний банк України.

Найвищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України, який, згідно з п. 9 ст. 116 Конституції України, спрямовує та координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, віцепрем'єри, міністри. До системи центральних органів виконавчої влади входять міністерства, державні комітети (державні служби) та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом.

На сьогодні в Україні сформовано досить повну законодавчу базу щодо проблем розвитку соціальної сфери, соціального захисту населення тощо. До нормативно-правових актів, що є джерелами права соціального забезпечення, належать, передусім, закони України, а також підзаконні нормативно-правові акти: укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, акти міністерств і місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Інтеграцію України до європейських структур визнано головним завданням української зовнішньої політики, а повне членство у ЄС посідає важливе місце серед пріоритетів національної зовнішньої політики.

Реалізація цього курсу потребує визначення нових пріоритетів двостороннього співробітництва між Україною та ЄС. Спільна стратегія ЄС щодо України містить конкретні ініціативи в соціальній сфері, а саме: надання Україні технічної допомоги на підтримання наближення законодавства України до правових стандартів Європейського Союзу і їхнього застосування, зокрема у сфері зайнятості та розвитку системи охорони здоров'я. Держави-члени розглянуть можливість надання підтримання розвитку системи соціального забезпечення в Україні, а саме: систем соціальної допомоги та пенсійного забезпечення в Україні, соціального діалогу, стандартів МОП (сім основних стандартів МОП у галузі праці) та дотримання принципу заборони дискримінації за ознакою статі.

До основних міжнародних нормативно-правових актів, які забезпечують реалізацію соціальних прав людини та ратифікувала Україна, належать Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, а також Європейська соціальна хартія (переглянута). Аналіз відповідності норм вітчизняного законодавства вимогам міжнародних стандартів соціального захисту та забезпечення соціальних прав дозволяє дійти висновку про те, що є велика кількість законодавчих актів, які забезпечують соціальні права українських громадян, проте є певний перелік проблем у їхній реалізації.

Ключові терміни

Державне регулювання соціальної сфери – це система заходів законодавчого, виконавчого і контролювального характеру держави, спрямованих на ефективне функціонування ринкового механізму, а державне управління як соціально-економічне явище організаційного й регулювального впливу держави у всіх сферах суспільного життя та господарювання.

Європейська соціальна хартія – міжнародний договір, що захищає та встановлює окремі соціальні й економічні права громадян країн, що приєдналися до хартії та які класифікують на дві категорії: умови праці й соціальний розвиток.

Закон – це акт, який на вищому рівні легітимізує політику держави в певній сфері.

Конвенція – форма міжнародного договору, яка набуває чинності, завдяки ратифікації.

Нормативне регулювання соціальної сфери – це діяльність держави з розроблення та використання фінансових нормативів і соціальних стандартів, що забезпечують мінімальні соціальні гарантії життєдіяльності.

Об'єкт державного регулювання – це соціальне явище, яке зазнає регулювального впливу у процесі та результаті такого виду соціальної діяльності, як державне регулювання.

Рекомендація – форма міжнародного договору, яка набуває чинності шляхом ухвалення актів національного законодавства або за допомогою інших форм їхньої імплементації, зокрема, трансформації.

Соціальна інфраструктура – це особливий комплекс таких галузей народного господарства, як освіта, охорона здоров'я, культура, мистецтво, житлове й комунальне господарство, торгівля та ін.

Соціальна сфера – це сукупність галузей і видів діяльності, підприємств, фірм, закладів та установ, які мають забезпечити задоволення потреб людей у матеріальних благах, послугах, відтворенні роду; створити умови для співіснування і співпраці людей у суспільстві, згідно з відпрацьованими законами та правилами, із метою створення мегаполісів, розвитку масових комунікацій, зміцнення держави.

Суб'єкт державного регулювання – це держава в особі спеціалізованих установ і організацій, які реалізують соціальну функцію держави.

Тестові завдання

1. Який взаємозв'язок є між термінами соціальна сфера та соціальна інфраструктура:

- а) соціальна інфраструктура входить до складу соціальної сфери;
- б) соціальна сфера входить до складу соціальної інфраструктури;
- в) вони є тотожними?

2. До елементів соціальної інфраструктури входять:

- а) житлово-комунальне господарство;
- б) освіта;
- в) комунальний транспорт;
- г) діяльність із забезпечення ефективної зайнятості;
- г') охорона здоров'я.

3. Об'єктом державного регулювання є:

- а) соціальне явище;
- б) держава в особі спеціальних установ;
- в) система взаємовідносин між державою та населенням.

4. Основним органом, відповідальним за розробленням заходів у сфері соціальної політики, є:

- а) Міністерство соціальної політики України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Верховна Рада України;
- г) Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів.

5. Які загально визнані соціальні права закріплює Конституція України:

- а) право на житло;
- б) право на забезпечення оплати праці;
- в) право на освіту;
- г) право на виборність органів влади;
- г) право на безпечне життя?

6. На які категорії громадян поширено соціальний захист:

- а) вагітні жінки;
- б) приватні особи-підприємці;
- в) особи з інвалідністю;
- г) безробітні;
- г) науковці?

7. Коли почало формуватися законодавство у сфері соціального захисту:

- а) 1990 р.;
- б) 1991 р.;
- в) 1995 р.;
- г) 2000 р.?

8. Документи, які ухвалює Міжнародна організація праці:

- а) конвенції;
- б) закони;

- в) рекомендації;
- г) підзаконні акти.

9. Міжнародна організація, діяльність якої спрямовано на вирішення питань у сфері освіти, науки та культури:

- а) ЮНЕСКО;
- б) ООН;
- в) МОП;
- г) ВООЗ.

10. Якого року було ухвалено Європейську соціальну хартію:

- а) 1961 р.;
- б) 1945 р.;
- в) 1993 р.?

Питання для обговорення

1. Проблеми та шляхи їхнього подолання в галузі освіти.
2. Проблеми та шляхи їхнього подолання в галузі охорони здоров'я.
3. Проблеми та шляхи їхнього подолання в галузі житлово-комунального господарства.
4. Проблеми та шляхи їхнього подолання в галузі торгівлі та громадського харчування.
5. Проблеми та шляхи їхнього подолання в галузі екологічного захисту населення.
6. Проблеми та шляхи їхнього подолання в галузі культури й мистецтва.

Запитання для самоконтролю

1. Які соціальні права мають громадяни України, відповідно до Конституції?
2. Які категорії громадян мають право на соціальний захист із боку держави?
3. Що таке "закони-хартії"? Наведіть приклад.
4. Наведіть класифікацію джерел права соціального забезпечення.

Розділ 2

Особливості державного регулювання соціальної сфери в Україні

Мета: набуття знань і здобуття навичок особливостей соціального захисту населення, фінансування соціальної сфери та використання передового закордонного досвіду в розв'язанні соціальних проблем у вітчизняному суспільстві.

Професійні компетентності: застосування засобів соціально-правової політики у сфері соціального захисту, базових знань із юриспруденції та законодавства України в галузі соціального забезпечення; визначення умов соціально-економічного підтримання різних категорій населення; використання статистичної, методичної та нормативної бази системи соціального захисту населення.

5. Система державних соціальних стандартів та гарантій

5.1. Визначення сутності державних соціальних стандартів та гарантій

Процес формування соціальних стандартів і створення системи соціальних стандартів, гарантій та нормативів розпочався в Україні з ухваленням законів України "Про прожитковий мінімум" (1999 р.) [65], "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" (2000 р.) [26], а на його основі – наказу Міністерства праці та соціальної політики України (2002 р.) [97], яким затверджено Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів.

У ст. 1 Закону України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" [33] соціальні стандарти визначено як установлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми й нормативи або їхній комплекс, на основі яких визначають рівні основних державних соціальних гарантій.

Соціальні норми й нормативи в цьому самому законі визначено як показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами, а *державні соціальні гарантії* – як встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших

видів соціальних виплат, установлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Як уже зазначалося раніше, державні соціальні стандарти мають забезпечувати гідний рівень життя кожного громадянина, який, відповідно до класифікації якісних рівнів життя населення, називають **добробутом**. Окрім того, соціальні стандарти дають змогу реалізувати стратегічну мету сучасної цивілізованої держави – забезпечити високий рівень життя та однаковий доступ її громадян до суспільних благ і послуг. У країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою цієї мети досягають шляхом виконання двох завдань: забезпечення високих стимулів до продуктивної праці, що створює стійку базу для самозабезпечення населення; функціонування ефективної системи соціального захисту як механізму управління соціальними ризиками.

5.2. Класифікація соціальних нормативів

За характером задоволення соціальних потреб соціальні нормативи розподіляють на:

нормативи споживання – розміри споживання в натуральному обчисленні за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг;

нормативи забезпечення – визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг;

нормативи доходу – розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховують на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення.

За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи розподіляють на:

нормативи раціонального споживання – рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;

нормативи мінімального споживання – соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, з огляду на соціальні або фізіологічні потреби;

статистичні нормативи – нормативи, що визначають на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

Державні соціальні стандарти у сфері доходів населення встановлюють, із метою визначення розмірів державних соціальних гарантій у сфері оплати праці, виплат за обов'язковим державним соціальним страхуванням, права на отримання інших видів соціальних виплат і державної соціальної допомоги та їхніх розмірів, а також визначення пріоритетності напрямів державної соціальної політики.

Державні соціальні нормативи у сфері надання соціальних послуг установлюють для визначення розмірів державних гарантій соціального підтримання осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.

5.3. Індикатори рівня життя населення

Найпопулярнішим **інтегральним показником** оцінювання якості життя з погляду практичного застосування є *індекс людського розвитку* (чи *індекс розвитку людського потенціалу*), розроблений в Інституті ООН із проблем соціального розвитку, який публікують у щорічних доповідях ООН із 1990 року. У загальному вигляді він є поєднанням трьох компонентів: рівня добробуту (частки валового внутрішнього продукту на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності національної валюти); очікуваної тривалості життя населення та рівня освіти (письменності населення; кількості фахівців із середньою та вищою освітою тощо).

Досвід інших країн свідчить, що до *соціальних стандартів рівня життя* можна також зарахувати:

сумарний коефіцієнт народжуваності (середню кількість дітей, народжених жінкою у фертильному віці від 20 до 45 років – 2,14 – 2,15);

коефіцієнт старіння населення (частку населення, старшого за 65 років, у загальній кількості населення – 7 %);

співвідношення 10 % найбагатших до 10 % найбідніших осіб – 10:1;

частку населення, яке проживає за межею бідності, – 10 %;

співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати – 1:3;

мінімальний рівень погодинної заробітної плати – 3 дол. США;

рівень безробіття (з урахуванням прихованого) – 8 – 10 %;

кількість правопорушень на 100 тис. населення – до 5 тис. випадків;

рівень депопуляції (кількість народжених до кількості померлих) – 50:50;

кількість психічних патологій на 100 тис. душ населення – до 284 осіб.

В Україні до *основних соціально-економічних індикаторів рівня життя населення* належать:

фактичне кінцеве споживання домашніх господарств (зокрема на душу населення, грн; у % до попереднього року);

наявні доходи населення (зокрема наявний реальний дохід, у % до попереднього року);

середньомісячна номінальна заробітна плата;

середньомісячна реальна заробітна плата;

середній розмір призначеної пенсії;

реальний розмір призначеної пенсії (середній, у % до попереднього року);

прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць (номінальний розмір у % до попереднього року);

співвідношення загальних доходів 20 % найбільш та 20 % найменш забезпеченого населення (квінтільний коефіцієнт диференціації доходів населення);

індекс Джині (коефіцієнт концентрації доходів, який відображає ступінь відхилення фактичного розподілу доходів за кількісно однаковими групами населення від лінії їхнього рівномірного розподілу. Статистична міра рівності коливається від 0 до 1, до того ж значення 0 відображає повну рівність доходів у всіх групах населення; 1 – повну нерівність, коли весь дохід належить одній особі);

частка населення із середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум.

5.4. Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт України

Прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Нинішній прожитковий мінімум не відповідає сучасним потребам українських громадян, оскільки не задовольняє основних соціальних

і культурних потреб. Так, наприклад, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення" від 14.04.2000 р. № 656 [102] під час розрахунку **споживчого кошика** для чоловіка працездатного віку враховують тільки одну пару зимового взуття та один костюм на 5 років, краватку – 1 шт. на 10 років. Жінка працездатного віку може придбати одне зимове пальто на 8 років, одне демісезонне пальто на 7 років, один халат та одне зимове взуття на 5 років, один светр або джемпер та один спортивний костюм на 3 роки. Видатки на медичну допомогу чи медикаменти не передбачено взагалі.

За цим розрахунком середньостатистична сім'я має право 12 разів на рік на відвідування одного із місць: театрів, кінотеатрів, клубів, музеїв, парків, зоопарків, заповідників, цирків, музичних установ, бібліотек, придбання книг. Тобто середньостатистична сім'я може собі дозволити тільки один раз на місяць відвідати або театр, або цирк, або музей, або інший відпочинковий чи розважальний заклад. Отже, насправді "науково обґрунтовані" мінімальні потреби не відповідають фактичним потребам середньостатистичного українця. Тому можна зробити висновок про неможливість ототожнення прожиткового мінімуму зі стандартом рівня життя.

Рекомендована література: [26; 33; 65; 97; 102].

6. Особливості соціального захисту населення в Україні

6.1. Соціальний захист: визначення, складові, особливості

Громадяни України, відповідно до норм вітчизняного законодавства, мають право на захист у загрозливих ситуаціях різного походження: природні, екологічні чи техногенні катастрофи, війни, воєнні конфлікти та тероризм (гуманітарні катастрофи), які здійснюють негативний вплив на розвиток населення регіону чи суспільства загалом; а також сюди належать явища, пов'язані із природним станом самої людини, – старість і невідвротна немічність. Такий захист має назву "гуманітарний" [97, с. 108].

Є велика кількість дефініцій **соціального захисту**. Так, соціальний захист у *механізмі державного управління* – це державне підтримання певних категорій населення, котрі можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя через надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найвразливішим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, зокрема, унаслідок установа-лення соціальних стандартів.

Цікавим є підхід до визначення соціального захисту як *діяльності держави* із втілення в життя цілей і пріоритетних завдань соціальної політики, реалізації сукупності законодавчо закріплених економічних, правових та соціальних гарантій, забезпечення кожному членові суспільства дотримання найважливіших прав, зокрема на гідний людини рівень життя. Більшість сучасних науковців вважають, що соціальний захист – це комплекс організаційно правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я і добробуту населення за конкретних економічних умов. Такі заходи передбачають формування інститутів соціального захисту й законів, котрі регулюють їхню діяльність, створюють механізми перерозподілу доходів через стягнення податків та інших трансфертів і платежів.

Отже, **соціальний захист** – це правила перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливого підтримання держави.

Заходи соціального захисту спрямовано на:

підтримання рівня життя соціально вразливих верств населення на рівні, не нижчому за прожитковий мінімум;

зниження соціальної напруженості, яку може бути викликано майновою диференціацією та іншими видами нерівності, або запобігання їй.

Об'єктами соціального захисту є соціальні групи, які потребують соціального захисту. В Україні до них належать: сім'ї з дітьми та малозабезпечені сім'ї, особи з інвалідністю, люди похилого віку, молодь, жінки, внутрішньо переміщені особи, бездомні, засуджені.

Нині в Україні чинна система соціального захисту, яка містить (рис. 6.1):

соціальну допомогу;

соціальне страхування;

соціальну справедливість.

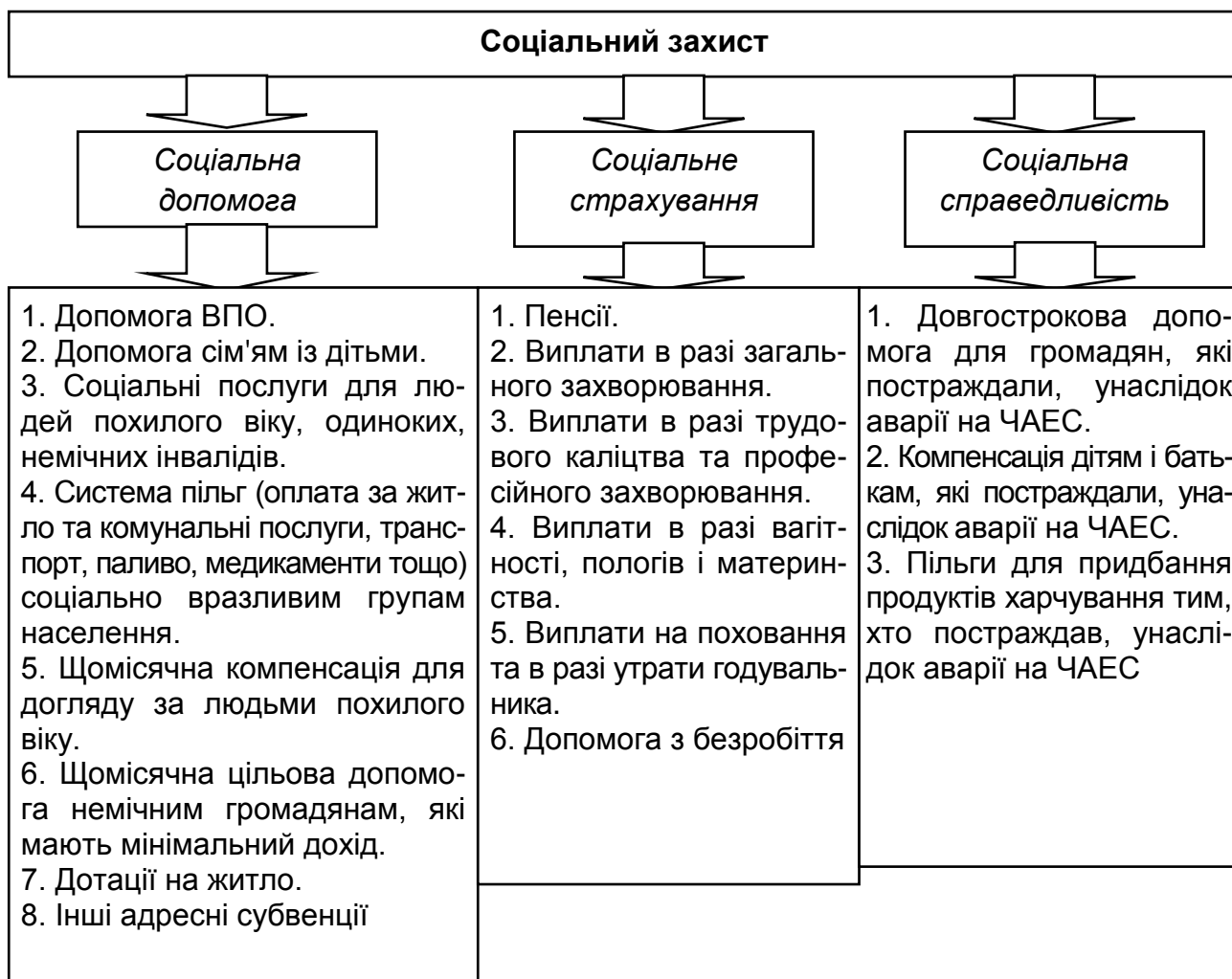

Рис. 6.1. Складові системи соціального захисту в Україні

Надання *соціальної допомоги* передбачає перерозподіл доходів економічно сильніших домогосподарств на користь економічно слабших, метою якого є зниження бідності серед населення. У такому разі бідніші родини будуть бенефіціантами, а багатші – вкладниками (донорами) коштів.

Соціальне страхування, яке є наступною складовою системи соціального захисту населення, спрямоване на захист громадян усієї держави, що є не передбачуваними для кожного окремої особи: наприклад, тривалість людського життя, бідність, хвороба, безробіття. Програми страхування в Україні допомагають усім членам суспільства уникнути падіння доходів у разі настання подій, передбачених вітчизняним законодавством. Розмір страхових виплат напряму залежить від розміру страхових внесків.

Соціальна справедливість за своєю сутністю означає відшкодування певним особам у разі настання певних подій. Метою в такому разі

буде не пом'якшення бідності, тобто зв'язку між обсягом внесків та виплат немає.

Крім окреслених раніше складових системи соціального захисту, в Україні до заходів підтримання певного рівня життя населення може бути зараховано:

- захист прав дитини;
- ранню імунізацію;
- сприяння освіті та підвищення кваліфікації населення;
- соціальну роботу в неблагополучних сім'ях і з обслуговування одиноких літніх та непрацездатних громадян;
- соціальне обслуговування дітей з інвалідністю;
- активну політику на ринку праці;
- гендерну політику;
- підготовку кадрів соціальних працівників тощо.

Соціальний захист є одним із компонентів соціальної політики, до якої, крім соціального захисту населення, входять сфера праці й заробітної плати, соціальне забезпечення, соціальна робота та ін. Для того щоб система соціального захисту населення була максимально ефективною, вона має відповідати таким принципам, поданим на рис. 6.2.

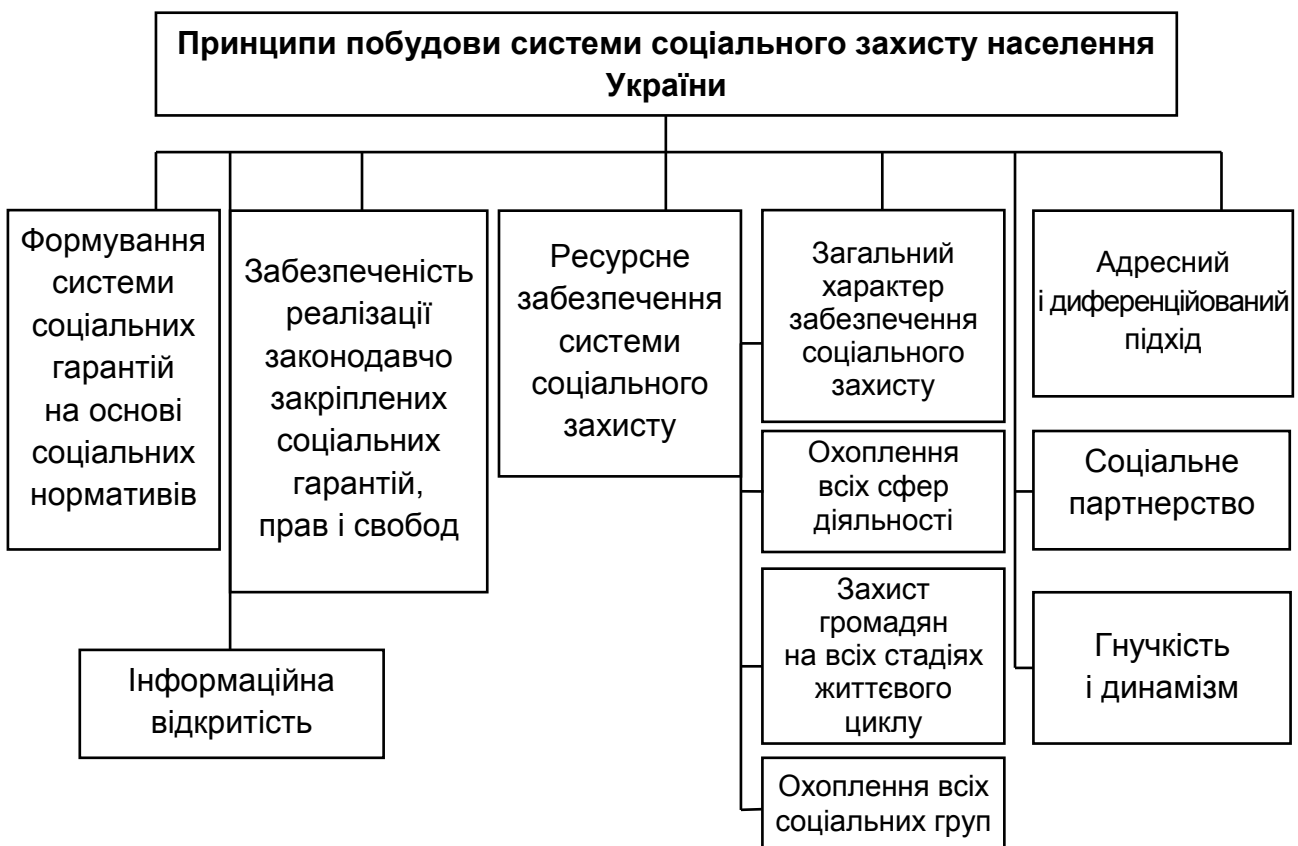

Рис. 6.2. Принципи побудови системи соціального захисту населення

Найважливішим принципом соціального захисту є **охоплення всіх соціальних груп**. У будь-якій країні завжди є найвразливіші соціальні групи, які потребують підвищеної уваги з боку суспільства та держави.

Соціальний захист на певних етапах розбудови незалежної держави, у період війни, економічної кризи, падіння виробництва та зменшення валового внутрішнього продукту, коли погіршуються рівень і умови життя народу, набирає форми соціального забезпечення. Сьогодні тільки соціальний захист, насправді, забезпечує виживання людей у складних умовах військової агресії російської федерації, значного падіння валового внутрішнього продукту та виробництва.

6.2. Форми соціального захисту

Під час здійснення аналізу всього комплексу чинного законодавства у сфері соціального захисту та соціального забезпечення стає зрозуміло, що на сьогодні домінуючими формами соціального захисту в Україні є *соціальні виплати та пільги*, а *соціальні послуги* – це порівняно нова форма соціального захисту, яка ще недостатньою мірою охоплює найбільш соціально незахищені категорії громадян (рис. 6.3).

Рис. 6.3. Форми соціального захисту в Україні

Найбільш поширеною формою соціального захисту в Україні є **соціальні пільги**. Є велика кількість пільг для різних категорій громадян – близько 125 видів. У науковій літературі можна знайти безліч підходів до групування пільг за різними класифікаційними ознаками, проаналізуємо найбільш поширені:

- 1) залежно від специфікації: загальні, галузеві;
- 2) залежно від галузі: конституційні, цивільні, трудові, фінансові, земельні, кримінальні, цивільно-процесуальні;
- 3) залежно від характеру: матеріальні (податкові, житлові) та процесуальні (звільнення від сплати мита);
- 4) залежно від учасників правовідносин: пільги для фізичних осіб (осіб з інвалідністю, військовослужбовців, людей похилого віку) та пільги для юридичних осіб;
- 5) залежно від часу дії: постійні (особи з інвалідністю) та тимчасові (внутрішньо переміщені особи);
- 6) залежно від правових зв'язків фізичних осіб із державою: для громадян, іноземних громадян, осіб без громадянства;
- 7) залежно від рівня закріплення нормативно-правових актів: місцеві, локальні;
- 8) залежно від сфери використання: внутрішньодержавні (застосовують у межах держави) та міждержавні пільги (застосовують у сфері відносин між державами й закріплюють, зазвичай, нормами міжнародного права);
- 9) залежно від цільової спрямованості: пільги політичні (стосуються питань регулювання державних відносин, принципів діяльності виконавчої, судової влади), економічні (правове забезпечення господарських процесів і механізмів), соціальні;
- 10) залежно від способу фіксації: правові (закріплені в нормативних актах різної юридичної сили) та неправові (не закріплені у правових актах, але їх надають як привілей за встановленою традицією, усними розпорядженнями чи індивідуальними актами);
- 11) за реальністю використання: реальні (забезпечують у повному обсязі, відповідно до нормативних актів) та декларативні (зовсім не надають чи надають у меншому обсязі, ніж зафіксовано в нормативних актах);
- 12) за формою: матеріальні (отримувача пільги звільняють від загальноприйнятої плати за той чи той товар або послугу чи він здійснює

оплату за спеціальною пільговою ціною) та нематеріальні (право позачергового чи першочергового обслуговування там, де передбачено певну черговість або переважну, порівняно з іншими особами, можливість скористатися тим чи тим правом);

13) залежно від функціональної спрямованості: компенсаційні, стимулювальні та оцінні;

14) залежно від завдань: підтримання людей із заслугами перед державою; забезпечення страхових виплат; забезпечення соціального обслуговування непрацездатних;

15) за ступенем персоніфікації: одноосібні та сімейні;

16) за періодичністю: одноразові (наприклад, забезпечення спецтранспортом) та щомісячні (оплата житла);

17) за змістом: житлово-комунальні, медико-реабілітаційні, транспортні, соціально-побутові, пенсійні, соціально-трудова;

18) залежно від ролі пільг у розв'язанні проблем суспільства: пільги-зобов'язання; пільги як механізм розв'язання економічних, політичних, соціальних проблем; пільги-привілеї.

Найбільш поширеним за результатами здійсненого аналізу є групування за такими трьома ознаками: пільги за заслуги перед державою, пільги малозабезпеченим та за професійною ознакою. Їхній аналіз за кількістю категорій громадян, що отримують пільги, та кількістю різновидів пільг, наведено в табл. 6.1 [111].

Таблиця 6.1

Основні підстави надання пільг для пільговиків

Підстави для надання пільг	Кількість категорій пільговиків	Кількість видів пільг
Соціальна незахищеність	45	44
Професія чи рід занять	57	39
Заслуги перед державою	14	42

Отже, найбільшу кількість категорій пільговиків можна виділити за професійною ознакою – 57, а найбільшу кількість пільг – за категорією соціальної незахищеності. Як показує практика, найбільшу кількість пільговиків формують працездатні громадяни працездатного віку, хоча водночас

для цієї категорії населення передбачено найменшу кількість пілґ (39). Перелік професій, які мають право на отримання соціальних пілґ, наведено в табл. 6.2 [112].

Таблиця 6.2

**Категорії громадян, на яких поширено
загальний соціальний захист**

1	2
Жертви радянського режиму	Жертви нацистських переслідувань та члени їхніх сімей
	Жертви політичних репресій та члени їхніх сімей
	Депортовані особи, які повернулися в Україну на постійне проживання, та члени їхніх сімей
Учасники війни	Учасники війни та члени їхніх сімей
	Інваліди війни
	Діти війни
Громадяни похилого віку	Громадяни передпенсійного віку
	Самотні громадяни похилого віку
	Громадяни похилого віку, які не мають права на пенсію
Особи з інвалідністю та члени їхніх сімей	Малозабезпечені особи, які проживають разом з особами з інвалідністю I або II групи, унаслідок психічного розладу
	Діти з інвалідністю та їхні батьки
	Особи з інвалідністю з дитинства та члени їхніх сімей
	Особи, яким надають психіатричну допомогу
Особи, уражені ВІЛ/СНІД	ВІЛ-інфіковані та члени їхніх сімей
	Хворі на СНІД та члени їхніх сімей
Сім'ї з дітьми	Малозабезпечені сім'ї
	Сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах
	Опікуни/піклувальники
	Усиновлювачі, прийомні батьки та батьки-вихователі
	Одинокі матері з дитиною
	Одинокі батьки, опікуни/піклувальники

1	2
Діти-сироти	Діти-сироти
	Діти, позбавлені батьківського піклування
Діти та молодь	Діти та молодь
	Діти з малозабезпечених сімей
	Учні (вихованці) шкіл
Постраждали, унаслідок Чорнобильської катастрофи	Ліквідатори наслідків аварії на Чорнобильській АЕС
	Постраждали, унаслідок Чорнобильської катастрофи, громадяни та члени їхніх сімей
Громадяни, що тимчасово не працюють	Безробітні громадяни та їхні утриманці
	Тимчасово непрацездатні громадяни
	Вагітні жінки
Сільські жителі та жителі гірських районів	Сільські жителі
	Особи, які переселилися у трудонедостатні сільські населені пункти
	Жителі гірських населених пунктів
Бездомні громадяни	Бездомні громадяни
	Безпритульні діти
Колишні ув'язнені	Особи, звільнені з місць позбавлення або обмеження волі
	Звільнені з-під варти особи
Особи, що не мають права на пенсію	Особи з інвалідністю з дитинства
	Біженці, іноземці та апатриди, які постійно проживають на території України
	Церковнослужителі та священнослужителі
	Жінки з почесним званням "Мати-героїня"
Внутрішньо переміщені особи	

Серед найбільш поширених соціальних пільг, передбачених вітчизняним законодавством, можна виділити такі: на оплату житлово-комунальних послуг і придбання твердого та рідкого побутового палива; на забезпечення житлом; на безкоштовний проїзд у громадському транспорті; на забезпечення ліками та санаторне лікування. Важливо зазначити, що багато дослідників цієї проблематики сходяться на думці, що чинна система соціальних пільг в Україні має бути модернізованою та ґрунтуватися на тому, що головним критерієм диференціації пільговиків має бути саме нужденність.

Наступною формою соціального захисту в Україні є **соціальні та компенсаційні виплати**. На відміну від системи соціальних пільг, на думку вітчизняних науковців, систему соціальних і компенсаційних виплат побудовано більш логічно й адресно. Соціальні виплати спрямовано на матеріальне забезпечення найбільш соціально вразливих верств населення, тоді як компенсаційні виплати передбачено для працівників певних професій. У табл. 6.3 наведено перелік категорій громадян, які мають право на спеціальний соціальний захист [112].

Таблиця 6.3

Категорії громадян, на яких поширено спеціальний соціальний захист

1	2
Військовослужбовці та прирівняні до них особи	Військовослужбовці Збройних Сил України та члени їхніх сімей
	Працівники Служби безпеки України та члени їхніх сімей
	Працівники органів внутрішніх справ та члени їхніх сімей
	Працівники органів цивільного захисту і служби пожежної охорони та члени їхніх сімей
	Службовці інших воєнізованих формувань та члени їхніх сімей
Судді	Судді та члени їхніх сімей
	Судді у відставці
Працівники прокуратури	Прокурори та члени їхніх сімей
	Слідчі прокуратури та члени їхніх сімей
Державні виконавці та судові експерти	Державні виконавці та члени їхніх сімей
	Працівники державних спеціалізованих установ судових експертиз
Працівники податкових органів	Працівники податкової служби та члени їхніх сімей
	Працівники податкової міліції та члени їхніх сімей
Державні службовці	Державні службовці
	Посадові особи місцевого самоврядування
	Службовці державної контрольно-ревізійної служби та члени їхніх сімей
	Дипломатичні працівники та члени їхніх сімей
Народні депутати та депутати місцевих рад	Народні депутати України та члени їхніх сімей
	Депутати місцевих рад

1	2
Працівники гірничого та вугледобувного комплексу	Працівники гірничих підприємств
	Шахтарі та члени їхніх сімей
Працівники села	Працівники агропромислового комплексу
	Спеціалісти ветеринарної медицини
	Спеціалісти із захисту рослин
	Працівники соціальної сфери села
Медичні та фармацевтичні працівники	Медичні працівники
	Фармацевтичні працівники
Працівники освіти й науки	Працівники культури
	Творчі працівники
	Науково-педагогічні працівники
	Наукові працівники
	Педагогічні працівники
	Працівники освіти
Журналісти	Журналісти

За наведеними даними табл. 6.2 та 6.3 можна зробити висновок про те, що найбільшу кількість пільг спрямовано на підтримання соціально вразливих верств населення. Так само доволі велику кількість заходів спрямовано на забезпечення захисту громадян за професійною ознакою, що призводить до навантаження на бюджети всіх рівнів. Водночас, з огляду на те, що ця категорія населення є працездатною у працездатному віці, таке соціальне підтримання є не зовсім виправданим.

Ще однією формою соціального захисту в Україні є **соціальні послуги**. 1 січня 2020 року було введено в дію нову редакцію Закону України "Про соціальні послуги" [75]. Цей закон запровадив цілу низку нововведень як в організації системи соціальних послуг, так і в особливостях надання. Серед важливих нововведень можна виділити такі: виділення різних рівнів надання соціальних послуг (державного, регіонального та місцевого); визначення вичерпного переліку соціальних послуг (17), які є доступними для всіх категорій громадян; інноваційний підхід у наданні соціальних послуг (від визначення доцільності надання послуг до контролю за їхньою якістю); уведення екстрених соціальних послуг (які надають невідкладно, у зв'язку із загрозою для життя, що набуло особливої актуальності під час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України); упровадження реєстру отримувачів та надавачів соціальних послуг; уведення класифікатора соціальних

послуг; визначення нової категорії, що може надавати соціальні послуги, – волонтерів.

Так само важливим стало визначення конкретних категорій громадян, які мають право отримувати соціальні послуги, а саме: особи, які постраждали, унаслідок торгівлі людьми; особи, що постраждали від домашнього насильства; діти з інвалідністю; особи з інвалідністю I групи; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування віком до 23 років; сім'ї опікунів, піклувальників, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу; діти з тяжкими захворюваннями; особи з доходом, нижчим за два прожиткові мінімуми [75].

Також цей закон передбачає наявність чіткої послідовності етапів під час надання соціальних послуг соціально вразливим верствам населення.

Підбиваючи підсумок, можна зазначити, що заходи соціального захисту в Україні поширюють як на забезпечення мінімальних потреб найбільш соціально вразливих верств населення, так і на надання соціальних пільг та благ для інших категорій населення – представників певних професій і громадян, які мають заслуги перед державою.

6.3. Соціальне страхування

Соціальне страхування, як уже зазначалося раніше, є складовою системи соціального захисту населення в Україні, яка ґрунтується на соціальних ризиках і передбачає можливість добровільного або обов'язкового державного страхування.

Відповідно до ст. 1 **Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування** – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що містить матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, коштом грошових фондів, що формують шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також із бюджетних та інших джерел, передбачених законом [100].

Соціальне страхування буде ефективним у тому разі, коли воно буде охоплювати всіх громадян країни й убезпечувати від максимально можливо кількості соціальних ризиків.

Джерелом фінансування заходів соціального страхування є *страхові внески фізичних та юридичних осіб, державні асигнування*.

Серед **елементів соціального страхування** виділяють такі:

соціальне страхування, кошти якого формують із внесків роботодавців і працівників, дотацій держави за певні категорії працівників;

страхування, кошти якого формують коштом внесків працівників. Ці кошти акумулюють у спеціальних фондах і спрямовують на виплату пенсій та допомоги в разі втрати працездатності тощо;

перерозподіл надлишку коштів спеціальних фондів, які залишилися, із метою отримання доходу;

розмір внеску до спеціального фонду та подальшої виплати часто залежить від розміру доходу учасника;

страхування від трудового каліцтва фінансує повністю роботодавець за можливої участі держави.

Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачають реалізацію таких **принципів** під час соціального страхування громадян [100]:

законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування;

обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, й осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (членів творчих спілок, творчих працівників, які не є членами творчих спілок), громадян – суб'єктів підприємницької діяльності;

надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;

обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, в обсягах, передбачених законами з окремих видів загальнообов'язкового соціального страхування;

солідарності та субсидування;

державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, установлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування;

цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;

паритетності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Як засвідчує аналіз передового закордонного досвіду щодо реалізації заходів із соціального страхування, воно може бути реалізовано максимально ефективно, якщо конкретизовано в межах певних напрямів. Україна в цьому питанні наслідує передовий закордонний досвід, відповідно до норм вітчизняного законодавства, у нашій державі є п'ять основних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування [100]:

пенсійне страхування;

страхування, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;

медичне страхування;

страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;

страхування на випадок безробіття;

інші види страхування, передбачені законами України.

Підставою для регламентації відносин, які виникають під час реалізації цих видів державного страхування, є окремі закони, а саме:

Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [46];

Закон України "Про загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" [48];

Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням" [48];

Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" [47].

Джерелом фінансування, відповідно до ст. 20 Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, є внески роботодавців і застрахованих осіб [100]. Бюджетні та інші джерела коштів, необхідні для здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування, передбачено відповідними законами з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Обсяг внесків на ці види страхування залежить насамперед від того, що вони мають забезпечувати:

матеріальне забезпечення громадян та надання соціальних послуг;
заходи із профілактики страхових випадків;

створення резерву коштів, що може бути спрямовано на забезпечення виплат у разі економічної, соціальної та політичної нестабільності;
покриття витрат страховика, пов'язаних зі здійсненням загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Верховна Рада України щорічно встановлює розмір внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за кожним із видів окремо для роботодавців і застрахованих осіб одночасно із затвердженням Державного бюджету України. Цей розмір внесків устанавлюють на календарний рік у відсотках:

для роботодавців – до сум фонду оплати праці, які підлягають оподаткуванню прибутковим податком із громадян;

для фізичних осіб – до сум оподаткованого доходу (прибутку).

Джерела та порядок формування коштів цільових страхових фондів для забезпечення осіб, яких повністю або на певний час звільняють від сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, порядок здійснення платежів і резервування коштів, строки сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначено законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Рекомендована література: [47 – 49; 75; 97; 100; 112].

7. Фінансування соціальної сфери

7.1. Бюджетне фінансування соціальної сфери

Основними джерелами фінансування заходів соціального захисту та соціального забезпечення в Україні є кошти державного й місцевих бюджетів, а також кошти державних цільових позабюджетних фондів.

Соціальний захист і соціальне забезпечення – це найбільша видаткова стаття зведеного бюджету України, яка за обсягом випереджає охорону здоров'я, освіту та видатки на економічну діяльність.

Упродовж 2014 – 2022 рр., які охоплює цей аналіз, обсяг річних видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення становив у середньому 25 % загальної суми видатків зведеного бюджету України.

В окремі періоди видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення становили навіть більшу частку у зведеному бюджеті. 2020 року відбулася коронакриза, а відтак частка бюджетних видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення зросла до 31 % загальної суми видатків зведеного бюджету, те саме стосується підвищення видатків на охорону здоров'я (рис. 7.1, 7.2). 2022 року найбільшу питому вагу в загальній сумі видатків становлять видатки на оборону, друге місце посідають витрати на соціальний захист населення.

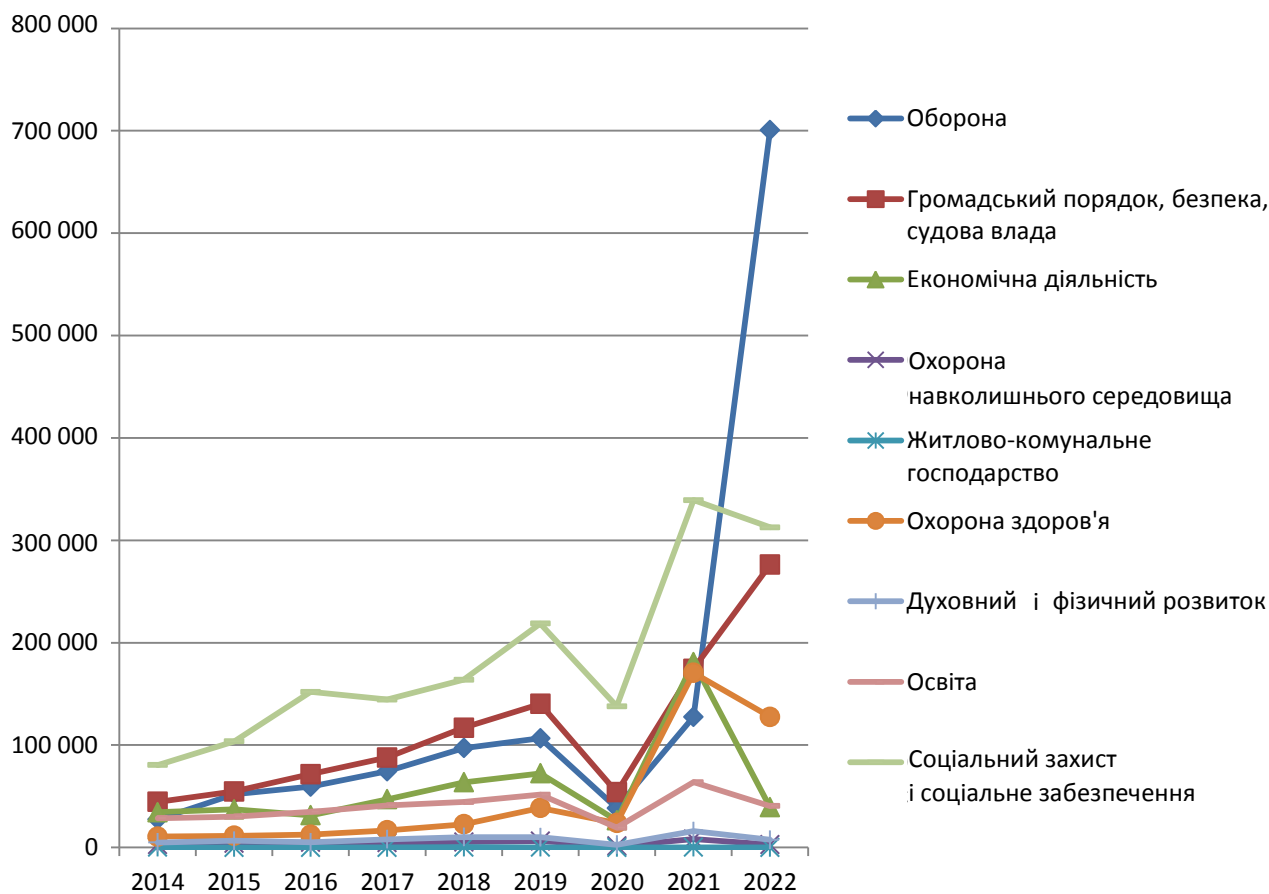

Рис. 7.1. Видатки бюджету України у 2014 – 2022 рр., млн грн [18]

Проте обсяг видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, що відображають у зведеному бюджеті, не розкриває реального обсягу всього бюджетного фінансування, яке спрямовують в Україні на сферу соціального захисту та соціального забезпечення. Це пояснено тим, що, відповідно до чинної системи бухгалтерського обліку, деякі складові видатків на фінансування соціальних послуг, соціальних виплат та інших заходів соціального захисту додають до інших видаткових статей бюджету,

а саме: видатків на житлово-комунальне господарство, освіту, духовний і фізичний розвиток, охорону здоров'я, громадський порядок та оборону тощо.

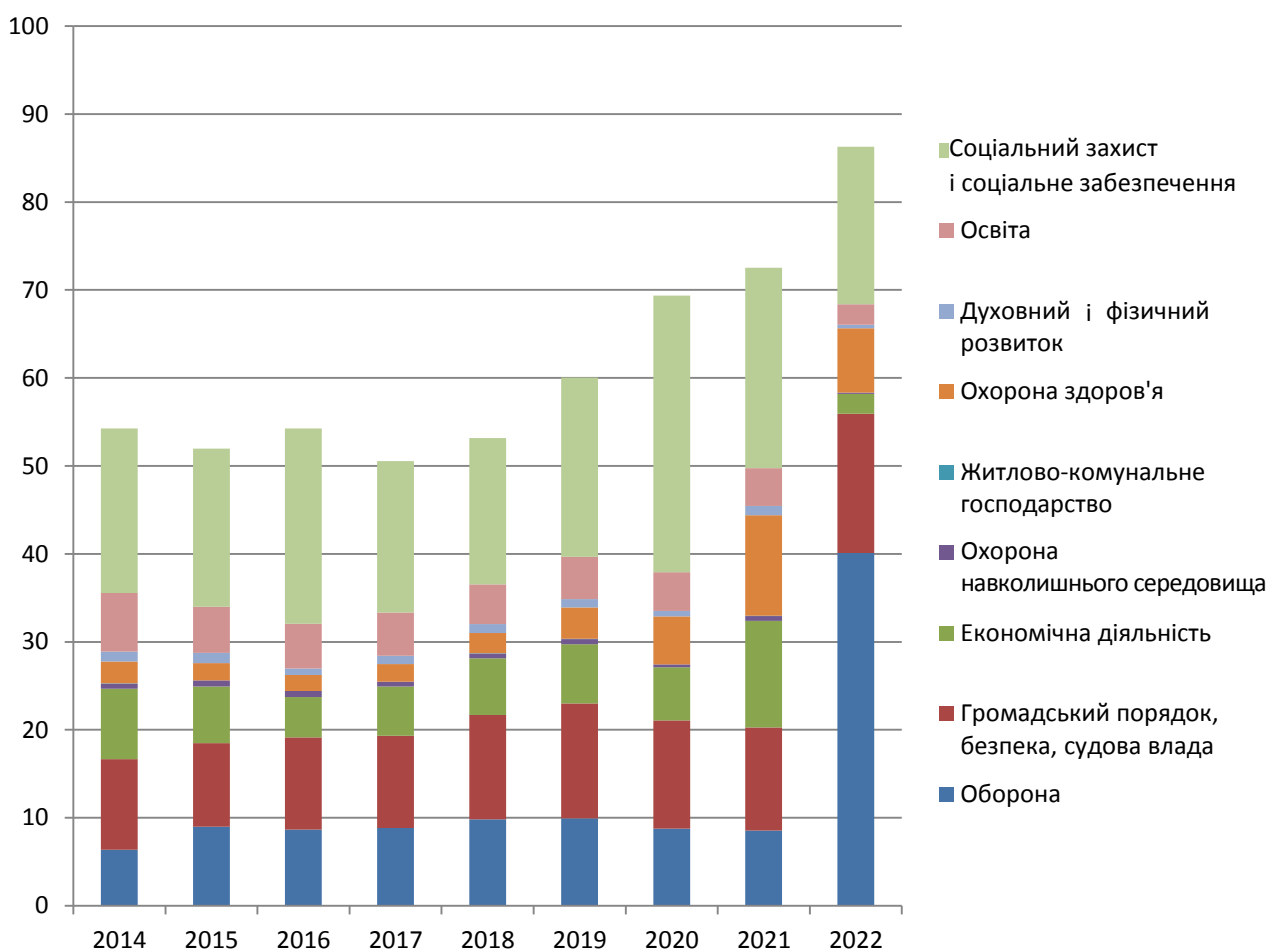

Рис. 7.2. Структура видатків Державного бюджету України за період 2014 – 2022 рр., % [18]

Однак, попри значний обсяг соціальних видатків, якість соціальних послуг та інших заходів соціального захисту в Україні досі залишається відносно низькою, порівняно з іншими країнами, а соціальні потреби найбільш уразливих категорій населення не задовольняють достатньою мірою. Незважаючи на значний обсяг, видатки на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні в розрахунку на одну особу є доволі низькими, порівняно з розвинутими країнами.

Якщо розрахувати видатки на сферу соціального захисту та соціального забезпечення за методологією ОЕСР з урахуванням індексу купівельної спроможності та порівняти їх за аналогічними видатками

країн-членів ОЕСР, то можна зробити висновок, що, незважаючи на значні кошти, які виділяють на соціальну сферу з державного та місцевих бюджетів, а також з урахуванням видатків державних цільових позабюджетних фондів і видатків на охорону здоров'я та видатків на забезпечення житлом окремих категорій громадян, рівень державного фінансового забезпечення на одну особу в Україні залишається одним із найнижчих серед країн-членів ОЕСР (рис. 7.3).

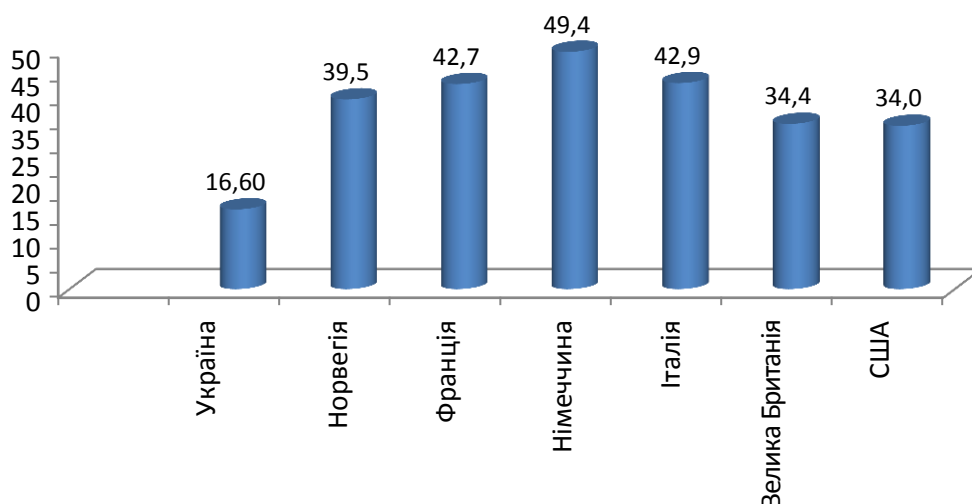

Рис. 7.3. Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення в різних країнах світу 2018 року, % [18]

В Україні заходи соціального захисту поширено на певні категорії громадян, визначені чинним законодавством. У державному та місцевих бюджетах фінансування соціального захисту цих категорій громадян можна простежувати з функціональною класифікацією видатків.

Найбільша частка фінансування за видатковою статтею "Соціальний захист та соціальне забезпечення" впродовж останніх років припадала на такі категорії громадян, які мають право на різні види соціального захисту:

- пенсіонери (1);
- сім'ї, діти та молодь (2);
- інші категорії населення, що мають право на соціальний захист (3).

Найбільшою за обсягом видатків є категорія пенсіонерів – обсяг фінансування за статтею "Соціальний захист пенсіонерів" становив 72 % усіх видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення. Значна частка цієї категорії у структурі інших видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення пояснено, насамперед, зростанням частки людей пенсійного віку в загальній структурі населення України.

Соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні здійснюють шляхом призначення пільг, здійснення соціальних та компенсаційних виплат, а також надання соціальних послуг (здебільшого державними або комунальними закладами системи соціального захисту). Зовсім незначну частку цих соціальних послуг надають недержавні організації й установи, які працюють завдяки грантам, наданим місцевими бюджетами як фінансування діяльності з надання соціальних послуг.

Усі заходи соціального захисту можуть здійснювати у формі як грошових, так і натуральних трансфертів.

Грошові трансферти – це різні види соціальної допомоги, компенсацій, надбавок, доплат та інших грошових виплат, що здійснюються у грошовій формі.

Натуральні трансферти – це пільги на використання певних видів послуг та оплату за них, а також безпосередньо соціальні послуги (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Розподіл видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, залежно від форми здійснення трансфертів

Грошова форма	Натуральна форма
<p>Різні види грошового забезпечення: соціальна допомога; матеріальна допомога; надбавки та доплати; компенсаційні виплати</p>	<p>Соціальні послуги, що надають у стаціонарних установах, можуть надавати у: дитячих будинках; будинках-інтернатах; будинках для людей похилого віку. Соціальні послуги, що надають у громаді, можуть надавати: притулки для неповнолітніх; територіальні центри; відділення соціального обслуговування вдома; соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді; неурядові організації й окремі особи. Пільги для осіб, що мають на них право, можуть передбачати: часткову компенсацію вартості окремих товарів і послуг; можливість купувати окремі товари та послуги за зниженими цінами; право на першочергове або позачергове придбання товарів або отримання послуг</p>

До трансфертів населенню у грошовій формі, згідно з економічною класифікацією видатків, належать поточні та капітальні трансферти.

Трансферти населенню (поточні трансферти) – це виплата громадянам соціальної та матеріальної допомоги, а також надбавок, доплат і компенсацій у натуральній формі, що здійснюють, передусім, для підвищення їхнього доходу. Такі платежі можуть бути спрямованими на підвищення доходу певної сім'ї чи особи або компенсування певних видів витрат або втрат, наприклад, придбання продуктів харчування, оплату житлово-комунальних послуг чи проїзду у транспорті, придбання твердого чи рідкого побутового палива тощо. До цієї категорії також слід зарахувати соціальну допомогу особам з інвалідністю, багатодітним сім'ям, стипендії, пенсії, путівки для оздоровлення чи лікування та ін.

Відповідно до чинного законодавства, податок із доходів фізичних осіб і всі платежі за цими сумами передбачено за тим самим кодом економічної класифікації бюджетних видатків. До цієї категорії додано: оплату пільг, соціальну допомогу особам з інвалідністю, сім'ям із дітьми та багатодітним сім'ям; стипендії; пенсії; путівки на оздоровлення.

Капітальні трансферти – це невідплатні односторонні платежі органів управління, що не ведуть до виникнення або погашення фінансових вимог. Такі платежі спрямовують на придбання капітальних активів, компенсацію втрат, пов'язаних із пошкодженням основного капіталу, або збільшення капіталу отримувачів бюджетних коштів. Також до цієї категорії слід зараховувати трансфертні платежі підприємствам для покриття збитків, акумульованих ними за певний період, або таких, які виникли в результаті надзвичайних обставин. Капітальними трансфертами є лише платежі, які мають одноразовий і нерегулярний характер як для донора, так і для їхнього реципієнта (бенефіціара). Кошти, що виділяють з бюджету як капітальні трансферти, завжди мають цільове призначення.

Співвідношення трансфертів населенню у грошовій і натуральній формі показано на рис. 7.4.

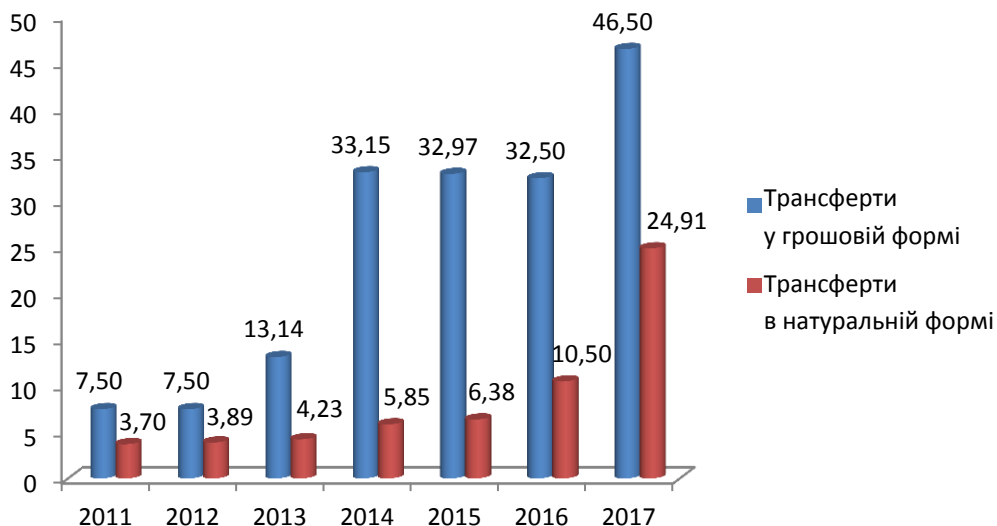

Рис. 7.4. Співвідношення трансфертів населенню в натуральній та грошовій формах в Україні у 2011 – 2017 рр.

Як можна наочно побачити із цього рисунка, найбільшу питому вагу в загальному обсязі трансфертів протягом досліджуваного періоду займають трансферти у грошовій формі.

7.2. Фінансування соціальної сфери коштом цільових позабюджетних фондів

Фінансування заходів соціального захисту в Україні відбувається частково коштом державних цільових позабюджетних фондів, а саме:

Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття;

Фонду соціального страхування;

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб;

Пенсійного фонду України.

Основним джерелом формування коштів державних цільових позабюджетних фондів визначено: страхові внески страхувальників – роботодавців і застрахованих осіб (1); кошти державного бюджету (2); суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій і фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів фондів, а також суми адміністративних штрафів, накладених на посадових осіб і громадян за такі порушення (3); прибуток, отриманий від тимчасово вільних коштів фондів,

зокрема резерву коштів фондів, на депозитних рахунках (4); благодійні внески підприємств, установ, організацій і фізичних осіб (5); інші надходження, відповідно до чинного законодавства України (6).

7.2.1. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття – це цільовий фонд, який свою діяльність здійснює на некомерційній основі та керується у своїй діяльності такими нормативно-правовими актами: Конституцією України, Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; законами України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття", "Про збір та облік єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування", "Про зайнятість населення"; Статутом, а також іншими нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у сфері страхування на випадок безробіття.

Відповідно до норм чинного законодавства, страхування на випадок безробіття реалізують за такими *принципами*:

- 1) забезпечення гарантій прав застрахованих осіб;
- 2) обов'язковість такого виду страхування для всіх осіб, які працюють за трудовим договором або контрактом; і добровільність цього страхування для самозайнятих та суб'єктів підприємницької діяльності;
- 3) цільового використання коштів;
- 4) солідарності та субсидування;
- 5) обов'язкове матеріальне забезпечення на випадок безробіття застрахованих осіб;
- 6) паритетності в управлінні страхуванням представників застрахованих осіб і роботодавців;
- 7) залежність розмірів матеріальної виплати з безробіття від тривалості перебування на обліку та страхового стажу;
- 8) певний рівень допомоги, у зв'язку з безробіттям, і матеріальної допомоги в період професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, який є не нижчим за прожитковий мінімум, установлений у країні;
- 9) законодавчого визначення умов і порядку здійснення страхування на випадок безробіття.

Ст. 10 Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" передбачає паритетність в управлінні фондом [47]. До складу управління входять представники держави (призначають Кабінетом Міністрів України), роботодавців (обирають організаціями роботодавців) та працівників (обирають об'єднаннями профспілок).

До функцій правління фонду належать: визначення стратегії діяльності; визначення управлінського складу; формування та затвердження статуту, проєкту бюджету та звіту про його виконання; визначення розміру частини єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовують на страхування на випадок безробіття.

Джерелами формування коштів фонду є такі:

- 1) страхові внески;
- 2) суми фінансових санкцій до підприємств, установ, організацій і фізичних осіб-підприємців за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів; недотримання законодавства про зайнятість населення, а також суми адміністративних штрафів, накладених на посадових осіб і громадян за такі порушення;
- 3) кошти державного бюджету, що спрямовують до фонду у випадках, установлених законом;
- 4) доходи від розміщення тимчасово вільних коштів;
- 5) благодійні внески підприємств, установ, організацій;
- 6) інші надходження, відповідно до законодавства України.

Кошти фонду використовують на:

- 1) виплату допомоги на випадок безробіття;
- 2) здійснення заходів щодо сприяння зайнятості населення;
- 3) фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, його територіальних органів, підприємств, установ і організацій, що належать до сфери його управління; матеріальне та соціально-побутове забезпечення його працівників;
- 4) організацію роботи правління фонду;
- 5) формування резерву коштів.

Цей фонд співпрацює з іншими в галузі загальнообов'язкового державного соціального страхування, забезпечує виконання функцій збирання страхових внесків і контролю за їхньою сплатою, забезпечує формування та ведення інформаційної системи платників страхових

внесків, бере участь у заходах, пов'язаних із виплатою забезпечення та наданням соціальних послуг, і має право в кожному конкретному випадку ухвалювати спільні рішення щодо фінансування цих заходів.

7.2.2. Фонд соціального страхування

Фонд соціального страхування України – це некомерційна самоврядна організація, яка здійснює керівництво й управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, медичним страхуванням і забезпечує акумуляцію коштів та фінансування соціальних виплат за цими напрямками.

Кошти цього фонду затверджують Кабінетом Міністрів України, використовують за цільовим призначенням, не додають до Державного бюджету України.

Серед *основних завдань* фонду соціального страхування можна виділити такі:

1) реалізацію державної політики у сферах соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, та медичного страхування;

2) матеріальне забезпечення застрахованих осіб;

3) профілактику нещасних випадків;

4) контроль за обґрунтованістю видавання та продовження листків непрацездатності застрахованим особам, зокрема на підставі інформації з електронного реєстру листків непрацездатності;

5) контроль за використанням коштів.

До *функцій* фонду належать:

1) фінансування та виплата матеріального забезпечення, страхові виплати й надання соціальних послуг;

2) контроль за використанням страхувальником страхових коштів;

3) сприяння доцільності використання коштів і забезпечення фінансової стабільності організації;

4) контроль за витратами на соціальне страхування;

5) облік і звітність щодо страхових коштів;

6) консультації з питань соціального страхування;

7) звітування про результати своєї діяльності;

8) укладання угод із лікувально-профілактичними закладами та окремими лікарями на обслуговування потерпілих на виробництві, а також угод із санаторно-курортними закладами для обслуговування застрахованих осіб.

Джерелами коштів Фонду соціального страхування України є такі:

1) страхові внески страхувальників і застрахованих осіб;

2) суми фінансових санкцій до підприємств, установ, організацій і фізичних осіб-підприємців за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів;

3) доходи від реалізації майна, придбаного за кошти позабюджетного фонду;

4) добровільні внески та інші надходження, відповідно до законодавства.

Кошти фонду можуть бути спрямованими на:

1) матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг, фінансування реалізації заходів із профілактики страхових випадків, передбачених законодавством;

2) фінансування витрат на утримання фонду, його функціонування й адміністративного апарату;

3) забезпечення резерву коштів, який створений, із метою досягнення фінансової стабільності цієї організації.

7.2.3. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб

Метою діяльності **Фонду гарантування вкладів фізичних осіб** (далі – ФГВФО) є захист прав і законних інтересів вкладників банків. Це відокремлена самостійна неприбуткова установа, яка має самостійний баланс і рахунки для здійснення діяльності.

Завданням діяльності, відповідно до його назви, є гарантування вкладів громадян України та виведення неплатоспроможних банків із ринку. Відповідно до визначеного завдання діяльності, *основними функціями фонду* є:

1) ведення реєстру учасників;

2) акумуляція коштів фонду;

3) інвестування коштів у цінні папери;

4) розміщення облігацій у порядку та за напрямками залучення коштів і видавання векселів;

- 5) організація виплат відшкодувань за втратами вкладників;
- 6) регулювання участі банків у системі гарантування вкладів фізичних осіб;
- 7) забезпечення інспекційних перевірок банків, які реалізують неефективну діяльність;
- 8) накладання штрафів і фінансових санкцій у разі виявлення порушень у діяльності банківських установ;
- 9) забезпечення виведення неплатоспроможних банків із ринку шляхом здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків, організація відчуження всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, продаж неплатоспроможного банку або створення та продаж перехідного банку;
- 10) надання фінансового підтримання банку;
- 11) аналіз діяльності вітчизняних банківських установ щодо виявлення ризиків у їхній діяльності;
- 12) прогноз виведення неплатоспроможних банків із ринку та відшкодування коштів вкладникам;
- 13) інформування громадськості про функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, захисту прав і захищених законом інтересів вкладників, підвищення рівня фінансової грамотності населення;
- 14) визначення особливостей розвитку ринку ресурсів, залучених від вкладників.

Серед *джерел коштів* фонду гарантування вкладів фізичних осіб можна виділити такі:

- 1) початкові та регулярні збори з учасників;
- 2) спеціальний збір;
- 3) доходи від інвестування коштів у державні цінні папери України;
- 4) кошти, залучені шляхом розміщення облігацій та/або видавання векселів;
- 5) відсотки від вкладів;
- 6) кредити, залучені від НБУ;
- 7) кошти у вигляді недотримки (штрафу, пені);
- 8) кошти, що були внесені НБУ в день створення фонду;
- 9) благодійні внески, гранти, технічна допомога у грошовій або не грошовій формі;

10) кредити, залучені від небанківських фінансових установ та іноземних кредиторів;

11) кошти, отримані від реалізації заходів у межах покладених на нього завдань;

12) кошти, отримані від управління майном (зокрема від відчуження, оренди тощо).

7.2.4. Пенсійний Фонд України

Пенсійний фонд України – це найбільший цільовий державний позабюджетний фонд. Діяльність і правовий статус Пенсійного фонду України регламентовано Указом Президента України "Про Положення про Пенсійний фонд України" № 384/2011 від 6 квітня 2001 року [111]. Цей указ установлює, що Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики з питань пенсійного забезпечення.

В Україні діє трирівнева система пенсійного забезпечення громадян, що визначено Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [46] № 058-IV від 9 липня 2003 року, а саме:

перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Вона ґрунтується на засадах солідарності й субсидування та здійснення виплати пенсій, надання соціальних послуг коштом Пенсійного фонду України;

другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка передбачає накопичення коштів застрахованих осіб у суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення (накопичувальному пенсійному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах). Другий рівень пенсійного забезпечення передбачає здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат на умовах і в порядку, передбачених законом;

третій рівень подано системою недержавного пенсійного забезпечення, яка передбачає добровільну участь громадян, роботодавців та їхніх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень, що дозволить громадянам отримати пенсійні виплати на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [71].

Основною відмінністю установ другого та третього рівня сучасної пенсійної системи в Україні є те, що в першому випадку – це публічні фонди, а у другому – приватні накопичувальні.

Відповідно до вітчизняного законодавства, *основними завданнями* діяльності Пенсійного фонду України є такі [114]:

1) забезпечення реалізації державної політики з питань пенсійного забезпечення та ведення персоніфікованого обліку надходжень від сплати єдиного внеску;

2) керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

3) забезпечення фінансування та виплати пенсій, інших виплат громадянам України, відповідно до норм вітчизняного законодавства;

4) контроль за використанням коштів;

5) забезпечення надходжень від сплати збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, ведення обліку цих надходжень, інших коштів, відповідно до законодавства, здійснення контролю за їхньою сплатою, забезпечення ведення реєстру застрахованих осіб.

Функції Пенсійного фонду України такі:

1) аналіз стану пенсійного забезпечення населення;

2) прогноз показників економічного й соціального розвитку України та проєкту Державного бюджету України;

3) розроблення проєкту бюджету Пенсійного фонду України, складання звіту про його виконання та подання їх у встановленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України;

4) забезпечення розподілу коштів фонду;

5) контроль за роботою органів управління;

6) конкурсний відбір банків, що надають пенсійні виплати населенню;

7) забезпечення перерахунку пенсій громадянам України, що виїхали за кордон;

8) інформаційна робота з населенням.

Накопичувальний рівень пенсійної системи України формують коштом:

1) страхових внесків;

2) інвестиційного доходу, який утворюється в результаті розміщення та інвестування коштів накопичувальної системи пенсійного страхування в порядку, установленому законом;

3) суми пені, сплаченої страхувальником за несвоєчасне перерахування сум страхових внесків на рахунок для другого рівня системи пенсійного забезпечення на користь учасників накопичувальної системи пенсійного страхування [46].

7.3. Основні проблеми фінансування соціальної сфери в Україні

Соціальні потреби найбільш незахищених прошарків населення задовольняють недостатньою мірою. Високий рівень бідності в Україні, особливо серед сімей із дітьми або непрацездатними особами працездатного віку та сімей, де один із членів має інвалідність, свідчить про недостатню ефективність підтримання найбільш соціально незахищених категорій населення.

Надання соціальної допомоги та інші заходи соціального захисту не завжди спрямовують на задоволення потреб найбільш вразливих чи найбільш соціально незахищених категорій населення. Це призводить до неефективного використання бюджетних ресурсів. Окремі види соціальної допомоги дотепер надають без урахування розміру доходів громадян. Як наслідок, багато домогосподарств, які не завжди потребують соціальної допомоги з боку держави, усе ж отримують її. Водночас, соціальна допомога, що надають домогосподарствам, які справді її потребують, не є достатньою для того, щоб задовольнити навіть найнагальніші їхні потреби.

Крім того, на ефективність української системи соціального захисту та соціального забезпечення негативно впливає відсутність двох важливих складових, а саме:

системи оцінювання впливу різних заходів соціального захисту на становище їхніх отримувачів (1);

системи ефективного обліку громадян, які потребують соціального захисту з боку держави (2).

По-перше, важко визначити ефективність окремих заходів соціального захисту та програм соціального спрямування, якщо немає системи, яка б дозволила оцінити їхній вплив на зниження рівня бідності чи розв'язання інших соціальних проблем.

По-друге, за відсутності ефективної системи обліку (наповненого єдиного реєстру) потенційних отримувачів різних видів соціального захисту важко визначити сім'ї, які найбільше потребують опіки з боку держави. Як наслідок, тільки третина сімей, на які спрямовують різні заходи соціального захисту та соціального підтримання з боку держави, належать до бідних чи інших соціально незахищених категорій громадян. Отже, багато домогосподарств, які фактично за більшістю ознак не можна зарахувати до бідних, отримують значну частку соціальних трансфертів коштом державного та місцевих бюджетів.

Система заходів соціального захисту та чинні програми соціального спрямування не є ефективними засобами зниження рівня чи подолання бідності в Україні. Це також означає, що обсяг соціальних трансфертів, які мають на меті зниження рівня бідності, можна значно зменшити в разі, якщо вони будуть адресними та їх будуть спрямовувати безпосередньо малозабезпеченим категоріям населення.

За таких умов виникає потреба здійснити глибокий аналіз системи наявних заходів соціального захисту та видів соціального забезпечення, щоб запровадити механізми, які дозволять надавати соціальну допомогу й інші заходи соціального підтримання тим категоріям населення, які дійсно її потребують. Про те, що система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні не відповідає європейським стандартам, свідчить аналіз таких соціальних стандартів і нормативів, як прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія. Державні соціальні стандарти й нормативи встановлюють, із метою визначення механізму реалізації соціальних прав і державних соціальних гарантій громадян, установлених Конституцією України. На основі соціальних стандартів визначають розміри основних соціальних гарантій: мінімальну заробітну плату, мінімальну пенсію за віком, інші види соціальних і компенсаційних виплат. Їх використовують для визначення й обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету АР Крим, місцевих бюджетів і державних цільових позабюджетних фондів (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Співвідношення мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та середньої заробітної плати в Україні у 2000 – 2022 рр.

Роки	Прожитковий мінімум для осіб працездатного віку, грн (у середньому за рік)	Середня заробітна плата, грн	Співвідношення середньої з/п до прожиткового мінімуму	Мінімальна заробітна плата, грн (у середньому за рік)	Співвідношення мінімальної з/п із прожитковим мінімумом	Співвідношення мінімальної та середньої з/п
1	2	3	4	5	6	7
2000	270	230	0,90	90	0,33	0,39
2001	311	311	1,00	118	0,38	0,38
2002	342	379	1,10	152	0,44	0,40

1	2	3	4	5	6	7
2003	342	462	1,40	185	0,54	0,40
2004	362	590	1,60	221	0,61	0,37
2005	423	806	1,90	298	0,70	0,37
2006	463	928	2,00	375	0,80	0,40
2007	516	1 197	2,30	430	0,83	0,36
2008	607	1 573	2,60	528	0,87	0,34
2009	663	1 650	2,50	650	0,98	0,39
2010	848	1 982	2,30	894	1,05	0,45
2011	923	2 370	2,60	997	1,08	0,42
2012	1 022	2 752	2,70	1 104	1,08	0,40
2013	1 142	2 979	2,60	1 182	1,03	0,39
2014	1 176	3 149	2,70	1 218	1,04	0,39
2015	1 253	3 502	2,80	1 298	1,04	0,37
2016	1 460	4 362	2,98	1 476	1,01	0,33
2017	1 622	5 378	3,31	3 200	1,97	0,59
2018	1 841	8 865	4,82	3 723	2,02	0,42
2019	2 010	10 497	5,22	4 173	2,08	0,39
2020	2 189	11 591	5,29	4 861	2,22	0,42
2021	2 376	14 014	5,89	6 250	2,63	0,45
2022	2 588	14 577	5,63	6 600	2,55	0,45

У 2010 – 2022 рр. в Україні поліпшилося співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Якщо, наприклад, 2003 року мінімальна заробітна плата становила 53 % від прожиткового мінімуму, то 2020 року вона його вже перевищила у 2,63 раза. Тим самим Україна наблизилася до стандартів Європейської соціальної хартії (переглянутої), відповідно до вимог якої, мінімальна заробітна плата має становити не менш ніж 2,5 прожиткового мінімуму.

Важливим показником є співвідношення між середньою та мінімальною заробітною платою. Так, якщо 2003 року мінімальна зарплата становила 45 % від середньої по країні, 2005 року – 37 %, 2014 року – 39 %, а 2022 року піднялася до 45 %. Отже, 2022 року цей показник також досягнув рівня стандарту, установленого Європейською соціальною хартією (переглянутою), за яким мінімальна заробітна плата має становити не менше ніж третину середньої заробітної плати, а також відповідає рекомендаціям Міжнародної організації праці, згідно з якими мінімальна заробітна плата не має бути нижчою ніж 40 – 60 % середньої заробітної плати.

Соціальні гарантії на рівні Європейського Союзу – це питома вага оплати праці у ВВП на рівні 55 – 65 %, співвідношення мінімальної заробітної плати й середньої заробітної плати не нижче за 55 %, а також зростання мінімальної заробітної плати щодо прожиткового мінімуму на працездатну особу більш як у 3 рази; середньої заробітної плати – відповідно, у 5 – 6 разів; середньої пенсії щодо прожиткового мінімуму на особу, яка втратила працездатність, – приблизно в 4 рази.

Іншим державним соціальним стандартом є мінімальна пенсія за віком, яку встановлено у визначеному законом розмірі прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність. До липня 2008 року, відповідно до Закону "Про державний бюджет на 2008 рік", цей показник становив 482 грн. Проте з 1 липня 2009 року мінімальну пенсію було підвищено, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України, і встановлено в розмірі 544 грн, що перевищує розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Проте, незважаючи на поступове підвищення рівня мінімальної пенсії, пенсіонери залишаються однією з найменш соціально захищених категорій населення. За статистикою, кожен сьомий пенсіонер отримує пенсію в розмірі прожиткового мінімуму або нижчу. Також варто зазначити, що 90 % пенсіонерів в Україні належать до категорії бідних. Чинна пенсійна система не забезпечує важливого зв'язку між зусиллями та винагородою: збори на пенсійне страхування є високими, а пенсійні виплати неадекватно низькими.

Рекомендована література: [18; 46; 47; 111; 114].

8. Закордонний досвід регулювання соціальної сфери

8.1. Технології соціального обслуговування сім'ї та дітей

Сім'я є основним базисом формування системи цінностей, рівня та якості життя населення у країні. Тому дуже важливою є соціальна робота із сім'ями, особливо до складу яких входять діти. Аналіз передового закордонного досвіду в цій сфері дозволяє дійти висновку про те, що є певна група завдань соціальних служб, а саме:

- здійснення превентивних заходів щодо поширення насильства в сім'ї;
- формування певного рівня доходів сімей, що дозволить останнім бути економічно самостійними;
- забезпечення та реалізація різних форм опіки.

Задля максимальної ефективності роботи соціальних служб, організаційно у країнах Заходу їх організовано таким способом: є певна спеціальна соціальна установа в певному територіальному центрі, яка має розгалужену систему дочірніх організацій у районах, у яких мешкає цільова аудиторія отримання цього виду послуг. Ця установа налагоджує систему взаємодії із громадськими організаціями в цій місцевості, а також організаціями, що створюють на добровільних засадах.

Такого типу установи широко використовують у **Сполучених Штатах Америки**, до сфери їхньої діяльності можна зарахувати:

- забезпечення професійного навчання батьків у родині, допомога у їхньому працевлаштуванні;

- забезпечення контролю за дітьми в сім'ях, де батьки не мають можливості проводити цілий день удома;

- забезпечення допомоги та підтримання самотніми матерям;

- забезпечення захисту дітей від насильства в сім'ї;

- допомога у створенні дитячих будинків, а також контроль за їхньою діяльністю;

- робота із сім'ями, які приймають дітей-сиріт, контроль за адаптацією дитини в новій родині;

- забезпечення допомоги дітям у здобутті освіти;

- забезпечення допомоги батькам в організації та веденні домашнього господарства тощо.

Програми соціального захисту сімей у США ґрунтуються на загальнодержавних програмах та їх коригують регіональними планами, залежно від особливостей соціальних потреб певного регіону. Водночас із переліку окреслених раніше є такі, що надають на безоплатній основі всім категоріям населення, наприклад, захист дітей від насильства. Так само безкоштовно разом із матеріальною допомогою надають послуги з допомоги дітям, що перебувають на утриманні.

Організаційно до складу соціальної служби входять: відділ інформації, який акумулює відомості щодо роботи служби та потреб клієнтів; відділ апеляцій, який приймає скарги від клієнтів. Скарги обов'язково розглядає співробітник, що є відповідальним за виконувану роботу, і незалежний фахівець за умови незадоволеності клієнта. Це дозволяє формувати добре налагоджену систему здобуття фідбеків від клієнтів.

Ще одним організаційним відділом, який входить до складу соціальних служб, є консультативна рада, до роботи якої долучаються представники різних соціальних служб, представники громадських організацій,

члени профспілок, клієнти, приватні особи. До функціональних обов'язків цього органу належать питання планування надання допомоги сім'ям із дітьми соціальною службою, розподіл коштів, визначення ефективності діяльності служби.

8.1.1. Сучасні технології надання допомоги сім'ям у вихованні та догляді за дітьми

Дуже актуальними в сучасних умовах стають послуги щодо надання допомоги з догляду за дітьми в денний час, з огляду на зростання зайнятості матерів, особливо з маленькими дітьми, та зміну складу сімей через розлучення. Послуги з догляду за дітьми в денний час надають державні, приватні центри та навіть сім'ї, які беруть на себе турботу про декілька дітей, найчастіше із сусідніх будинків. Останні поширено у США та мають назву "сімейні дитячі центри".

Сімейний дитячий центр організовують зазвичай жінки-домогосподарки, які не працюють і мають під опікою власних двох та більше дітей. Вони допомагають у догляді за дітьми сім'ям із сусідніх будинків, зазвичай, у денний час. Такі групи можуть складатися із 3 – 4 дітей. Недоліком такого типу сімейних центрів є відсутність відповідної підготовки в жінок, які доглядають за дітьми, але, незважаючи на це, така форма догляду є дуже стійкою та нею користуються декілька мільйонів американських сімей.

Такий саме підхід у догляді використовують і в Німеччині, там він дістав назву "денна мама". 1990 року його було врегульовано інституційно, і, відповідно до закону про допомогу сім'ям та молоді, мами, які забезпечують догляд за дітьми інших сімей, отримують компенсації на свої витрати та консультивну допомогу щодо організації своєї діяльності.

Проблему забезпечення допомоги сім'ям у догляді за дітьми в денний час розв'язують на державному рівні в багатьох країнах. Так, наприклад, у **Німеччині**, так само як і у Фінляндії, цими питаннями опікуються органи місцевого самоврядування у федеральних землях. У **Фінляндії** першочергове зарахування до дитячих садків мають діти із соціально вразливих сімей. Цікавим так само є досвід Фінляндії у використанні пересувних дитячих садків, які діють у малонаселених регіонах та працюють за гнучким графіком. У США, навпаки, послуги денного догляду більшою мірою надають приватні організації, наприклад, "Кіндер кері",

яка має понад 950 центрів у США й Канаді, або "Пті академі", яка має 400 центрів у 24 штатах. Надають також послуги з догляду за хворою дитиною, коли доглядальниця приходить додому ("Мати в оренду" в Портленді).

Окремо доцільно виділити послуги з догляду за дітьми з особливими потребами. У Німеччині, наприклад, діють лікувально-профілактичні денні установи для дітей, де вони перебувають щодня з 8 до 17 години. Їхньою особливістю є те, що в установах надають лікувально-профілактичні й терапевтичні послуги для дітей дошкільного віку, які своєю поведінкою і своєю психічною конституцією звертають на себе увагу й потребують інтенсивної лікувально-педагогічної та терапевтичної допомоги.

Перевагою такого типу установ є, по-перше, *комплексний підхід* – здійснюють роботу не тільки з дітьми, але й з батьками за допомогою психологічної терапії, по-друге, *невелика кількість дітей у групі* (6 – 8), яких обслуговують два педагоги, а також група додаткових фахівців – психологів, терапевтів соціальних педагогів, логопедів, які працюють із дітьми й батьками та співробітничать зі школою [93].

Ще одною формою соціальних послуг у роботі із сім'ями є інформування населення про особливості догляду за дітьми. Цікавим прикладом у цьому контексті є спеціальні служби, які створюють у США на рівні місцевої влади, корпорацій та громадською організацією "Спільний шлях Америки". У Каліфорнії також велику увагу приділяють питанням інформування батьків про ті програми, які є доступними для догляду за дітьми.

8.1.2. Шведський досвід

У Швеції роботу із сім'ями презентовано добровільною програмою "Контактна модель роботи із сім'єю", яка почала діяти з 1982 року. Основною ідеєю цієї програми є так звана *соціальна солідарність* – органи соціальних служб підбирають певних людей, або сім'ї для допомоги тим, хто опинився у скрутному становищі. Люди, яких було вибрано, найчастіше не мають професійного досвіду, але водночас мають психологічні властивості емпатії, підтримувати та допомагати тим, хто цього потребує. Відповідно до практики застосування, означена модель дозволяє реалізувати відразу кілька завдань: збільшити кількість людей, що обслуговують клієнта; запобігти відчуженню між дітьми та батьками; формувати правильний патерн поведінки в сімейних відносинах у дітей;

надати вільний час для батьків; допомагати батькам в організації вільного часу та часу проведення з дітьми.

Цільовою аудиторією такої моделі є соціально вразливі сім'ї: неповні сім'ї, у яких батьки розлучилися; неблагополучні сім'ї, молоді тощо. Посередником у спілкуванні з такими сім'ями стає соціальний працівник, який має назву *секретар із контактів*. Як показує досвід, соціальні працівники, що спеціалізуються на цій роботі, зазвичай є дуже зацікавленими в ній, довгий час залишаються на цій роботі, через те що є можливість безпосередньо побачити позитивний зворотний зв'язок із боку сімей для контакту та клієнтів [93].

8.1.3. Специфіка діяльності служб захисту дітей від насильства в сім'ї

Дуже важливою складовою в роботі із сім'ями є захист прав дитини, який як напрям соціальної роботи набув розвитку в міжнародній практиці із 70-х рр. минулого століття. Цьому стало підставою таке: недоглянутість дітей за наявності батьків, жорстке ставлення до дітей у прийомних сім'ях, скорочення кількості освітніх програм та будинків-інтернатів для дітей-сиріт.

Питання захисту дітей є актуальними в системі соціального захисту у великій кількості країн, їх закріплено в нормативно-правових актах різних рівнів. Захист прав дітей соціальними працівниками здійснюють у різних країнах на різних рівнях і їх закріплено різними законодавчими актами. Передовими країнами в цих питаннях є США та Велика Британія.

Так, наприклад, у **США** було ухвалено загальнонаціональний закон "Про запобігання поганому поведженню з дітьми та ліквідацію його наслідків". Для реалізації цього закону було створено адміністративний орган – Центр із проблем жорстокого поведження з дітьми та проблем запущених дітей, який контролював та впроваджував у життя основні норми законодавчого акту.

Цей закон було ухвалено 1974 року, наразі його модифіковано, а центр контролює та координує діяльність служб із захисту дітей, надає практичні консультації в окреслених питаннях, а також фінансує дослідницькі проєкти в цій сфері [17].

Ще одним цікавим прикладом запобігання від насильства є сімейний проєкт "Мостова сім'я", який було розроблено у **Великій Британії** 1979 року (Колчестер) [94]. Проєкт спрямовано на адаптацію та допомогу

дитині під час її переходу з будинку-інтернату в сім'ю, що реалізують за допомогою вирішення таких завдань:

дати можливість дитині, що перебуває в дитячому будинку, побувати в сім'ї; допомогти фахівцям оцінити його здатність жити у звичайній сім'ї;

допомогти виявити поведінкові проблеми в дитини, до того як вона увійде до "нової" сім'ї;

надати можливість перебування в мостовій сім'ї дітям, які пережили невдале розміщення; підбадьорити й допомогти подолати поведінкові проблеми перед наступною спробою розміщення;

надати короткостроковий досвід "звичайного сімейного життя" дітям від 16 років і доросліших. Таку необхідність обумовлено тим, що підліткам необхідно дістати досвід життя в домашній обстановці, перш ніж вони почнуть жити самотійно.

Усі розміщення в мостовій сім'ї здійснюються на контрактній основі. Контракт погоджують і підписують мостова сім'я, дитина, працівник місцевого органу влади та співробітник сімейного проєкту. У контракті міститься така інформація: обов'язки сім'ї, що приймає, щодо дитини; інструкції з медичного догляду; контакти родичів дитини, якщо такі є; обов'язки соціальних працівників. Усі діти розміщуються на обмежений строк (звичайно 6 місяців) із можливістю його продовження за згодою сторін. Мостовій сім'ї надано можливість вибору дитини, до уваги беруть також вік, запити інших дітей, що виховують у цій сім'ї.

8.2. Інноваційні технології роботи з дітьми з інвалідністю

Найважливішим завданням у соціальній роботі з дітьми з особливими потребами є надати їм можливість жити незалежним життям. Є різні трактування визначення незалежного життя: соціально-політичне, психологічне, особисте. Якщо розглядати незалежне життя в соціально-політичному контексті, то воно є правом людини бути активним учасником суспільного життя та брати участь у всіх процесах, що відбуваються в суспільстві, також сюди належить свобода доступу до об'єктів соціальної інфраструктури. Із психологічного погляду незалежне життя – це можливість людини не використовувати сторонню допомогу для свого нормального повсякденного існування. В особистому контексті незалежне

життя можна трактувати як можливість самостійно визначати, вибирати, ухвалювати рішення та керувати власними життєвими ситуаціями.

Інвалідність саме в такому контексті розглядають як неможливість людини ходити, чути, бачити, говорити або мислити звичайними категоріями. Отже, людина, яка має інвалідність, потрапляє у сферу взаємозалежних взаємин між членами суспільства. Для того щоб вона могла самостійно ухвалювати рішення і визначати свої дії, створюють соціальні служби, основним завданням яких стає компенсація для людини з особливими потребами її невміння щось робити.

Саме тому в контексті філософії незалежного життя сучасний патерн взаємодій соціальних служб із людьми з особливими потребами є неефективним та, навпаки, пригнічувальним, через те що соціальні служби та соціальні працівники підвищують пасивний та утриманський характер взаємин із людьми, які мають інвалідність. На противагу цьому, концепція незалежного життя виходить саме з переліку прав, які має людина з обмеженими можливостями, а не переліку паталогій, які остання має. Важливим у межах цієї концепції є завдання ліквідувати всі бар'єри – фізичні та психологічні – за допомогою використання певних служб, методів і засобів.

Особливо важливою є реалізація концепції незалежного життя під час роботи з дітьми з особливими потребами та дітьми з розумовою відсталістю. Так, наприклад, у **США** розумова відсталість є національною проблемою. Задля розв'язання цієї проблеми було розроблено комплексну національну програму, яка передбачає створення спеціальних закладів із підготовки фахівців, які працюють із дітьми з особливими потребами, а також розроблення програм із їхнього навчання. Робота з дітьми з особливими потребами у США має комплексний характер і містить профілактику, діагностику, навчання, клінічне обслуговування, соціально-реабілітаційну службу.

У країнах **Західної Європи**, навпаки, більш швидкого поширення набули програми інклюзивного навчання дітей з особливими потребами в дитячих садочках, тобто де разом із здоровими дітьми навчаються ті, які мають особливі потреби. У школах такий підхід не використовується, тому що потребує спеціальної окремої програми навчання, задля цього створюють окремі спеціалізовані класи.

Ще одним прикладом роботи з дітьми з особливими потребами, який набув ужитку в таких країнах, як **Німеччина, Бельгія, Швеція**

є окремі невеликі групові будинки, які розташовано у звичайних житлових кварталах. У таких будинках або квартирах можуть проживати від 6 до 15 осіб, іноді різного віку. Персонал – вихователі й соціальні працівники, кількість яких залежить від ступеня порушення інтелекту підопічних. Люди з особливими потребами можуть або постійно проживати в таких будинках, або виїжджати на вихідні додому.

8.2.1. Інноваційна технологія служби "Персональний асистент"

Служба "Персональний асистент" має на меті допомогу людині з особливими потребами, в подоланні перешкод, що заважають їй на рівних брати участь у житті суспільства. "Персональний" у назві характеризує індивідуальний підхід до потреб кожної окремої особи. Дуже цікавим є механізм наймання та навчання працівників у цій службі: його реалізовано самою людиною, яка потребує таких послуг, цей механізм дістав назву "критерій споживача". За допомогою цієї служби особа з особливими потребами має змогу навчатися та працювати так, як будь-яка інша людина.

Перевагами впровадження такої служби на рівні держави є такі:

використання потенціалу людей з обмеженими можливостями (спеціалізовані заклади створюють під обмежені можливості людей, що мають інвалідність, і разом із надомною й дитячою працею при інтернатах, підсилюють сегрегувальний характер економічної політики держави щодо них);

збільшення кількості економічно активного та зайнятого населення у країні, оскільки персональний асистент надає змогу працювати людям з особливими потребами, що, своєю чергою, має психологічний та економічний ефекти. Психологічний виявляють у тому, що люди з обмеженими можливостями починають почувати себе повноцінними членами суспільства. Економічний полягає в тому, що такі особи починають самостійно себе забезпечувати, це скорочує потребу в державній допомозі, а вони працюють над створенням валового внутрішнього продукту.

8.2.2. Інноваційна технологія служби "Виїзний ліцей"

Метою інноваційної технології "Виїзний ліцей" є забезпечення інтегрованого навчання дітей, які мають інвалідність, за допомогою технології "Персональний асистент" і спеціальної транспортної служби (Зеленої

служби), які б надавали їм рівні можливості. Це модифікація технології "Персональний асистент", метою якого є забезпечення доступу дітей з обмеженими можливостями до закладів освіти. Комплексний підхід необхідний для того, щоб організувати навчання дітей, які мають інвалідність, у режимі "двостороннього руху".

8.3. Інноваційні технології соціального обслуговування осіб з інвалідністю

Протягом останніх 30-ти рр. у світі склалися стійкі тенденції й механізми формування соціальної політики щодо осіб з обмеженими можливостями, виявлено підтримання урядів різних країн у розробленні підходів до розв'язання проблем цієї соціальної групи й надання допомоги державним і громадським інститутам у визначенні та реалізації політики, адресованої людям з обмеженими можливостями.

Серед *основних принципів роботи* із цією групою людей, визнаними світовою спільнотою, можна виділити такі: відповідальним за впровадження програм щодо поліпшення умов життя осіб з обмеженими можливостями, а також із забезпечення можливості досягнення рівних можливостей у всіх сферах життя, є уряд країни; особи з обмеженими можливостями мають жити там, де народилися; необхідно розробляти заходи щодо зниження ізоляції осіб з інвалідністю.

Основним способом роботи з особами з інвалідністю є технології соціального обслуговування, які містять догляд, забезпечення харчування, медичного обслуговування, матеріальне забезпечення, забезпечення санаторно-курортним лікуванням, допомога в навчанні та перекваліфікації, допомога в організації дозвілля. Ці технології надають або вдома, або у спеціальних установах різних форм власності.

У процесі надання соціальних послуг цій категорії соціально вразливого населення дуже велику роль необхідно приділяти саме особі соціального працівника, метою якого має бути зосередження уваги на тому, щоб людина з особливими потребами перейшла від пасивного існування до активної участі в суспільному житті, яка має бажання реалізувати свій особистісний і креативний потенціал.

Те, наскільки успішно людина з обмеженими можливостями буде інтегруватися в соціальне середовища, напряму залежить від її оточення.

Родина й сьогодні залишається основним джерелом допомоги, звичайно пов'язаної з фізичним та емоційним стресами, а перелік різного роду проблем (медичних, матеріально-побутових, психологічних, педагогічних, професійних та ін.), що виникають у родині, у зв'язку з частковою або повною недієздатністю кого-небудь із її членів, є нескінченним. У цьому контексті дуже важливо в роботі з людьми з особливими потребами допомогти родині знайти баланс між двома крайностями: сприйняття як тягар, родина з особливими потребами, що ускладнює існування й утрудняє особисте "виживання" останнього, або ситуації, коли на ньому зосереджено увагу всієї родини й ця людина піддається гіперопіці.

Відіграючи різні ролі (консультанта, захисника інтересів, помічника та ін.), соціальний працівник може сприяти розв'язанню проблем, що виникають, формуванню правильного відношення до недієздатного родича й загалом нормалізацією внутрішньосімейних взаємин. Разом із індивідуальною роботою свою ефективність показали групові заняття для всієї родини та обмін досвідом між родинами, до складу яких входять люди з обмеженими можливостями.

Проаналізуймо найбільш цікавий досвід закордонних країн із роботи з людьми з особливими потребами.

Першою країною, яка додала у свою Конституцію положення про рівність осіб з інвалідністю та пересічних громадян, є **Канада**. Це положення звучить так: "Кожен індивідуум є однаковим перед законом без усякої дискримінації, зокрема за ознакою раси, національності, релігії, статі, віку, розумових або фізичних недоліків" [94]. Серед інших законодавчих актів, які регламентують роботу з людьми з особливими потребами, у Канаді є Акт про сліпих, Акт про осіб з інвалідністю, Акт про професійну реабілітацію осіб з інвалідністю, Закон про права людини в Канаді, Закон про працю, Закон про компенсацію найнятим робітникам, Закон про житлові стандарти для осіб з інвалідністю та ін. Ці норми забороняють дискримінацію осіб з інвалідністю й заохочують розвиток захисту від дискримінації під час надання останнім товарів і послуг, житла, роботи тощо. Разом із законами в Канаді діють спеціальні програми, які розробляють у профільних міністерствах, які спрямовано на розв'язання проблем осіб з особливими потребами. Головним міністерством, яке опікується питаннями соціальної адаптації осіб з інвалідністю, є Міністерство розвитку людських ресурсів (Бюро у справах осіб з інвалідністю).

Міністерствами, які опосередковано розв'язують проблеми означеної категорії населення, є такі:

Міністерство канадської спадщини, яке залучене до роботи з особами з інвалідністю через управління у справах спорту, що координує паралімпійський спорт, а також будівництво спеціально обладнаних спортивно-оздоровчих центрів по всій країні та через національне управління, що розробило програму вдосконалення доступу осіб з інвалідністю до парків і рекреаційних зон;

Міністерство транспорту Канади, яке займається питаннями доступності й безпеки транспортної системи для осіб з інвалідністю країни;

Міністерство закордонних справ і міжнародної торгівлі, яке надає безкоштовну й доступну інформацію різним категоріям осіб з інвалідністю про подорожі, прийнятні для людей з обмеженими можливостями, та надає їм консульські послуги.

Цікавим є досвід створення окремої інформаційної служби реабілітації осіб з інвалідністю, їхній професійній підготовці; корективно-медичної допомоги, забезпечення протезно-ортопедичним матеріалом.

Окрему увагу приділяють питанням підготовки фахівців, які працюють із цією категорією населення, – терапевтів і сестер-менеджерів.

Японія. Дуже цікавим і системним у роботі з особами з особливими потребами є підхід у Японії. Соціальний захист цієї категорії населення реалізують у нерозривному зв'язку із загальною стратегією економічного розвитку держави.

Ще в 1990 рр. урядом Японії було розроблено довгострокову програму "Політика щодо осіб з інвалідністю", яку було підкріплено низкою законодавчих актів. Метою цієї програми стало створення суспільного простору, який би був зручним як для пересічних громадян, так і для осіб з особливими потребами. Саме в цей період виник термін "нормалізація", який "означає формування таких умов життєдіяльності, де люди, як здорові, так і такі, що мають фізичні недоліки, співіснуюватимуть у тісній взаємодії, без відчуження та вимушеної ізоляції осіб з інвалідністю" [94].

Прикладом реалізації такого підходу є програма "Зручні для осіб з інвалідністю міста", якою станом на сьогодні охоплено близько 500 міст Японії з населенням понад 50 тис. осіб. Фінансування таких програм здійснює не тільки держава, яка лише на третину бере на себе покриття видатків, іншу частину покладають на благодійні організації та роботодавців.

Для підприємств, які реалізують діяльність щодо "нормалізації" місцевого простору, передбачено надання податкових пільг під час виконання конкретних замовлень, наприклад, зі встановлення ліфтів для підняття осіб з інвалідністю на платформи станцій міських залізниць. Уряд Японії спеціально створив раду, компетенцією якої є створення зручних умов для проживання осіб з інвалідністю [93].

Як засвідчує практика, найбільш серйозною проблемою людей з особливими потребами у Японії, є платне лікування. Але водночас ця категорія населення є забезпеченою матеріальним виплатами: "інваліди-японці отримують виплати з інвалідності, а інваліди-пенсіонери – ще й дві пенсії: обов'язкову державну та з пенсійних фондів, куди вони добровільно перераховували гроші. Якщо розмір першої фіксований, то друга залежить від обсягу перерахованих грошових коштів" [93].

Законодавчими актами у Японії передбачено пільги для роботодавців, які наймають людей з інвалідністю. Ця соціально вразлива верства також має право на здобуття освіти, що у Японії реалізують створенням мережі спеціальних освітніх закладів, після закінчення яких особа з інвалідністю може працювати навіть і в медичних закладах (залежно від специфіки захворювання, наприклад, особи з інвалідністю по зору опановують курси масажу). Є можливість навчання на дому для дітей з інвалідністю, що фінансує держава.

Також у Японії законодавчо передбачено зобов'язання держави в особі місцевих органів забезпечити особам з інвалідністю (розумово та фізично хворим людям) пільги у сфері медичного обслуговування для відновлення втрачених життєвих функцій. У Японії особам з інвалідністю надають пільги зі сплати податку на прибуток.

Німеччина. Німеччина є "соціальною державою загального добробуту", що визначено законодавчо. Конституція Німеччини містить слова: "Нікого не може бути обділено, унаслідок його інвалідності". Головний закон надає всім громадянам "право на реабілітацію й інтеграцію в нормальне життя" [93].

Головним завданням органів влади в роботі з особами з особливими потребами, відповідно до конституції Німеччини, є максимальне залучення останніх в активне життя суспільства.

Водночас цікавим є те, що законодавство в Німеччині не надає переваги прав для людей з інвалідністю чи забезпечення однакових умов

існування. Є лише ряд норм і правил, метою яких є інтеграція в життя суспільства осіб з інвалідністю й осіб, яким загрожує інвалідність.

Крім конституції, у Німеччині є ряд нормативно-правових актів, які спрямовані на соціальний захист осіб з інвалідністю. Так, закон "Про працю осіб зі зниженою фізичною здатністю", передбачає забезпечення квотування робочих місць на підприємствах, надання особливих пільг під час працевлаштування роботодавцями осіб з інвалідністю.

"Кодекс соціального права" є керівним положенням під час визначення соціальної політики та допомоги особам з інвалідністю.

Серед основних принципів кодексу можна виділити такі [93]:

надання всіх видів необхідної допомоги будь-якій особі з інвалідністю або особі, якій загрожує інвалідність, незалежно від причини;
інтеграцію осіб з інвалідністю в суспільство;
проведення заходів із ліквідації наслідків інвалідності;
надання індивідуальної допомоги, орієнтованої на потребу кожного індивіда.

Також можна зазначити закони "Про вирівнювання послуг із реабілітації", "Про соціальну допомогу", норми яких спрямовано на реабілітацію осіб з інвалідністю із застосуванням механізмів страхування. Відповідно до законодавства, фінансування процесу інтеграції особи з інвалідністю у трудове життя має пріоритет перед пенсійним фінансуванням, тому в Німеччині сформувався принцип "реабілітації до призначення пенсії".

Велика Британія. Заходи із соціального захисту осіб з інвалідністю у Великій Британії здійснюють приватні установи, які реалізують свою діяльність не на безкоштовній основі; громадські організації; місцева влада, яка забезпечує виконання більшості соціальних послуг.

Допомогу особам з особливими потребами можна надавати як у спеціалізованих установах, так і на дому. Цю допомогу надають у вигляді поради, підтримання і консультування в особистих справах особи з інвалідністю та його сім'ї; допомогу в розробленні індивідуальних програм реабілітації, які погоджують із клієнтом і його сім'єю; організацію заходів, що сприяють забезпеченню нормального, цікавого та культурного життя особи з інвалідністю

Франція. Дуже системним і широким є законодавство щодо захисту осіб з інвалідністю у Франції, першим кроком у чому було ухвалення 30 червня 1975 року закону, який проголосив основним завданням уряду Франції інтеграцію осіб з інвалідністю в життя суспільства. Законодавство

Франції прирівнює та захищає права осіб з інвалідністю із правами інших громадян. Так, наприклад, питання працевлаштування осіб з інвалідністю відображено в семи нормативно-правових актах, які передбачають квотування робочих місць на підприємствах, забезпечення навчання та перенавчання осіб з інвалідністю, сприяння їхній самостійній зайнятості.

Головним відповідальним органом за реалізацію політики щодо осіб з інвалідністю є міністерство охорони здоров'я і соціального забезпечення Франції.

Особливою відмінністю роботи з особами з особливими потребами у Франції є створення розвиненої мережі підприємств з особливим, полегшеним режимом праці для осіб з інвалідністю. У Франції налічують 2,5 млн осіб з інвалідністю. Із них лише 170 тис. осіб працюють на звичайних підприємствах, а 80 тис. осіб – на підприємствах з особливими умовами праці [93].

Соціальний захист осіб з інвалідністю здійснюють коштами, що акумулюють у бюджетах фондів соціального страхування та які становлять близько 13 % ВВП країни. Ця сума містить як основні пенсії, що виплачують фондом соціального забезпечення, так і обов'язкові додаткові пенсії.

США. Законодавство США так само постулює включення осіб з інвалідністю в активне життя суспільства, розширення їхніх прав і їхньої економічної самостійності. Основним законом у цій сфері є закон "Про осіб з інвалідністю", який містить 4 розділи:

розділ I забороняє приватним роботодавцям дискримінацію останніх у будь-якому аспекті наймання або зайнятості;

розділ II охоплює дискримінацію в суспільних місцях – готелях, ресторанах, торговельних комплексах і т. ін.;

розділ III забороняє дискримінацію осіб з обмеженими можливостями щодо доступу до діяльності у громадських місцях. Сюди входять підприємства, які, зазвичай, є відкритими для громадськості, містять ресторани, школи, заклади денного перебування, кінотеатри, бази відпочинку та лікарські кабінети. Закон також вимагає, щоб новозбудовані, відбудовані або відремонтовані місця громадського розміщення відповідали стандартам ADA. Розділ III також застосовують до комерційних об'єктів, які містять приватні, нежитлові об'єкти, як-от фабрики, склади чи адміністративні будівлі;

розділ IV зобов'язує постачальників телекомунікацій надавати доступ до своїх послуг людям з обмеженими можливостями.

Також у США діє ряд законодавчих актів, що регулюють питання соціального захисту й обслуговування осіб з інвалідністю. До таких належать Акт про осіб з інвалідністю, Акт про усунення архітектурних бар'єрів, Акт про реабілітацію.

Акт про осіб з інвалідністю проголошує, "що підприємці не можуть удаватися до дискримінації кваліфікованих працівників лише унаслідок їхньої інвалідності" [93].

Відмінністю роботи у США з особами з інвалідністю, порівняно із країнами Європи та Японією, є те, що більшу частину соціальних послуг надають не державні, а приватні спеціалізовані фонди та організації.

Водночас велику увагу приділяють оцінюванню якості надаваних послуг, що здійснюють шляхом надання звіту або пакета документів соціальним працівником (листів, результатів обстеження житлових умов, заяв, відповідей офіційних органів та ін.), отриманих у ході ведення роботи із соціальної адаптації особи з інвалідністю та її родини.

У США є Національна рада з питань інвалідності, яка є урядовим органом. Членів ради призначає президент. До обов'язків ради належать моніторинг федеральної політики, законів і програм щодо соціального обслуговування та захисту прав осіб з інвалідністю. Рада подає рекомендації президентові, Конгресу, адміністрації реабілітаційних служб із проблем осіб з інвалідністю. Рада взаємодіє з Національним науково-дослідним інститутом із проблем інвалідності. Серед 45 спеціальних законодавчих рекомендацій, розроблених радою, майже всі пов'язано із забезпеченням однакових можливостей для осіб з інвалідністю. Мета ради полягає в забезпеченні становлення осіб з інвалідністю повноцінними членами суспільства.

У США активно впроваджують цільові програми співпраці центрів спеціальної підготовки осіб з інвалідністю з університетами та різними підприємствами. Фінансування програм здійснюють із держбюджету. Технологія соціального обслуговування осіб з інвалідністю США передбачає медичну реабілітацію останніх у межах програм Medicare та Medicaid, які фінансує федеральний уряд.

Італія. Державна система соціального обслуговування осіб з інвалідністю в Італії містить медичне обслуговування, пенсійне забезпечення,

виплати з безробіття, непрацездатності. Соціальне страхування здійснюють страхові компанії, які контролює держава. Фонди виплат формують коштом внесків роботодавців, працівників і державою. Системою соціального страхування охоплено всіх зайнятих, безробітних, пенсіонерів і представників інших категорій населення (підприємців, власників дрібних торговельних підприємств та ін.). Крім того, у систему соціального забезпечення роблять внески благодійні організації, що діють під егідою римсько-католицької церкви.

Проте в Італії відчувається брак сучасних лікарень, працівників у державній системі охорони здоров'я. Виплати для осіб з інвалідністю здійснює Національна служба Італії, що фінансують коштом загальних податків. Важливу роль відіграє технологія побутового обслуговування осіб з інвалідністю, що стосується їхнього пересування транспортом, відвідань громадських місць (парків, бібліотек, центрів дозвілля).

8.4. Інноваційні технології соціальної роботи з бідними та малозабезпеченими

8.4.1. Інноваційна технологія адресної соціальної допомоги сільському малозабезпеченому населенню "Самозабезпечення"

Інноваційну технологію "Самозабезпечення" спрямовано на підвищення якості життя незаможних родин із неповнолітніми дітьми, що проживають у сільській місцевості. Цю допомогу здійснюють шляхом надання цільової грошової виплати родинам для розвитку підсобного господарства або індивідуальної трудової діяльності.

Основними результатами впровадження та реалізації інноваційної технології "Самозабезпечення" є такі:

подолання соціального утриманства;

виховна функція, яку реалізують через дітей, що в майбутньому можуть перейняти патерн поведінки батьків, а саме не чекати грошової допомоги від держави, а забезпечувати себе та родину самостійно.

8.4.2. Інноваційна технологія взаємних зобов'язань "Соціальний контракт"

Інноваційна технологія "Соціальний контракт" передбачає укладання договорів (контрактів) із непрацездатними громадянами країни щодо

виведення родини зі стану малозабезпеченої або бідної. Цю технологію було впроваджено, і вона набула свого розвитку у Франції 1988 року, її також використовують у США та інших країнах [94].

8.5. Інноваційні технології соціального обслуговування людей похилого віку

ООН декларує головним завданням розвинених держав гідне забезпечення старості своїх громадян. Це може бути досягнуто шляхом реалізації таких принципів: літні люди мусять мати можливість вести гідний спосіб життя і не піддаватися експлуатації та фізичному або психологічному насильству. Отримуючи соціальні послуги люди похилого віку мають *право* на таке:

- повагу й гуманне ставлення з боку працівників закладів соціального обслуговування;

- вибір закладу та форми соціального обслуговування в порядку, установленому органами соціального захисту населення;

- інформацію про свої права й обов'язки за умови отримання соціальних послуг;

- відмову чи згоду на соціальне обслуговування;

- конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відома працівникові закладу соціального обслуговування під час надання соціальних послуг;

- захист прав і законних інтересів, зокрема і в судовому порядку.

Технології соціального обслуговування людей похилого віку містять стаціонарні, напівстаціонарні та нестаціонарні форми. До *стаціонарних* форм соціального обслуговування належать пансіонати для ветеранів праці й осіб з інвалідністю, ветеранів війни, окремих професійних категорій старих людей; а також спеціальні будинки для одиноких і бездітних подружніх пар із комплексом служб соціально-побутового призначення.

8.6. Технології соціальної роботи з мігрантами та біженцями

Сучасний розвиток економічних процесів, воєнна, економічна та політична нестабільність призводять до збільшення міграції та зростання

кількості біженців до розвинених та більш благополучних країн, що про-вокує необхідність у регулюванні міграційних потоків та розробленні напрямів соціальної роботи з людьми, які перетнули кордон своєї країни.

У сучасному світі міграційні процеси – багатогранне явище, яке впливає на всі боки розвитку суспільства: економіку, політику, демографію, національні відносини, ідеологію, релігію, національну ідентичність.

Велика кількість країн, які приймають біженців, протягом тривалого періоду часу констатують той факт, що міграція у великих масштабах становить загрозу не лише національній безпеці держави, а й її елементу – соціальній безпеці.

2022 рік став роком виклику для всієї системи національної безпеки країн Європейського Союзу через повномасштабне вторгнення російської федерації до України, що спричинило масовий відплив населення України за межі своєї держави. За приблизними підрахунками в перші місяці повномасштабного вторгнення Україну покинуло близько 7 млн осіб. У цьому контексті цікавим є аналіз передового закордонного досвіду щодо врегулювання проблеми міграції населення та соціального забезпечення біженців.

США. У США законодавство й система інститутів міграційної політики почали складатися практично відразу після ухвалення Декларації про незалежність. Цілі й завдання цієї політики змінювалися, відповідно до динаміки економічного та суспільного розвитку.

Однією з перших соціальних технологій щодо роботи з мігрантами було адміністративне регулювання етнічної структури міграції, яку було запроваджено та здійснювали протягом майже 100 років. Так, 1882 року спеціальним законом було заборонено на 10 років в'їзд на територію країни китайським працівникам, які слабо асимілювалися, не знали та не мали бажання вивчати англійську мову.

Наступним етапом розвитку політики щодо мігрантів у США стали 60-ті рр. ХХ ст., коли було впроваджено технологію **американського плавильного казана** – *melting pot* (термін Ізраеля Зан'вілла). 1965 року було ухвалено новий закон (The Immigration & Nationality Act of 1965), який скасовували чинну протягом десятиліть систему встановлення квот для мігрантів різних національностей. Після скасування названої системи став стрімко збільшуватися приплив мігрантів із країн Азії та Латинської Америки. У результаті частка європейців у загальній масі мігрантів знизилася із 74,5 % 1960 року до 15,7 % 2005 року, а відсоток вихідців

із країн Азії виріс із 5 до 35,6 %. Особливо наочним став приплив латиноамериканців, насамперед мексиканців. Протягом останнього десятиліття минулого століття до США в'їхало 2,2 млн мексиканців, що дорівнювало чверті загального міграційного потоку зазначеного періоду [2].

Після широкого припливу мігрантів наступним етапом стало впровадження технології **упередженого впливу на компактні поселення мігрантів**. Водночас використовували такі заходи: роботу з різними верствами й етнічними групами мігрантів; обмеження щодо можливості закупівлі систем захисту; залучення релігійних діячів різних конфесій тощо.

Четвертим етапом у США було впроваджено **технологію відносної спільності**, яку спрямовували на пошук та застосування на соціальній практиці відносної спільності між мігрантами, із метою їхнього об'єднання та зниження ризику соціальних конфліктів. Так, наприклад, спільність мови поєднує вихідців із Мексики, Аргентини, Домініканської Республіки, Куби. Потрапляючи в такий район, як Майамі, вони можуть цілком успішно працювати, володіючи тільки іспанською мовою.

Нині використовують **технологію соціального плюралізму**. Значна кількість американських учених і суспільних діячів розділяють погляди С. Гантінґтона [2] і вважають, що стати повноправними членами американського суспільства мігранти зможуть тільки в тому разі, якщо вони або хоча б їхні діти перейдуть на англійську мову, не будуть уникати змішаних шлюбів, засвоюють американські цінності та культуру.

До того ж можна сказати, що досвід урегулювання міграційних потоків і соціального захисту мігрантів не є актуальним у сучасних умовах для Європи, з огляду на період часу, – міграційну політику у США вибудовували та продовжують вибудовувати протягом сторіч, і найважливішим питаннями в цьому контексті є асиміляція мігрантів із корінним населенням без матеріального забезпечення. Коли ж мова йде про біженців, які втікають від нестабільної політичної, економічної ситуації, військової агресії, підходи в соціальній роботі стають іншими.

Європейський Союз. Стратегія роботи з мігрантами та біженцями, відповідно до аналізу сучасного стану економічного та політичного розвитку європейських країн, має ґрунтуватися на таких складових:

обсяг і характер впливу потоків мігрантів на соціальний та економічний розвиток країни, що приймає, залежать не від їхньої кількості

та якості, а радше від можливостей залучення цих мігрантів у життя суспільства, яке їх приймає;

вплив міграційних потоків на розвиток країни, яка приймає, є неоднозначним, з огляду на складність міграції як соціально-економічного явища. Так, аналіз закордонних джерел дає змогу дійти висновку про те, що значні міграційні потоки, особливо із країн із низьким рівнем життя призводить до збільшення кількості злочинів у розрахунку на одиницю населення. Наприклад, кількість скоєних злочинів в Італії, Нідерландах, Норвегії, Данії, Швеції та інших країнах сягає 50 – 85 % від їхньої загальної кількості по країні. Звичайно, що приїзд іноземного мігранта нічого не вартує роботодавцю, ніж наприклад, загальнодержавна реабілітаційна програма людей похилого віку.

Здійснено аналіз соціальних технологій, які використовують у країнах ЄС щодо мігрантів та біженців. Цікавим є той факт, що понад 60 % турок, що приїхали до Європи, живуть у Німеччині (саме турки – найчисленніша група іммігрантів-неєвропейців у країнах ЄС). Алжирці та тунісці, переважно, вибирають Францію, албанці – Італію та Грецію, де становлять абсолютну більшість як легальних, так і нелегальних мігрантів. В Іспанії та Португалії традиційно багато вихідців із країн Латинської Америки. Марокканців розподілено по всіх європейських країнах більш-менш рівномірно. Спробу зменшити потік мігрантів здійсненням **соціальної технології політики розвитку** країн-донорів робочої сили – провалили. Для цих країн нелегальні мігранти часто є одним із головних каналів припливу грошових коштів, і позбавлятися такого каналу ці країни не хочуть.

Однією із соціальних технологій **юридичного супроводження захисту прав мігрантів**, є ознайомлення останніх із їхніми правами й обов'язками, а також надання первинної грошової допомоги на забезпечення підтримання їхньої життєдіяльності. Першою з європейських країн на шляху більш соціально відповідального ставлення до мігрантів, стала *Франція*, органи влади якої в жовтні – листопаді 2005 року розпочали здійснювати комплекс заходів, який було спрямовано на "забезпечення лояльного ставлення суспільства до громадян країни не французького походження", зокрема, трудових мігрантів і членів їхніх родин, відповідного виховання молоді цієї соціальної групи населення, яке, насамперед, сповідує іслам.

Проаналізуємо політику країн Західної Європи щодо потоку біженців, які покинули Україну після повномасштабного вторгнення російської федерації. Із початку війни з України виїхало близько 6 млн людей, більшість із них – жінки з дітьми. Найбільшу кількість біженців прийняла *Польща*, але географія є дуже великою, українські біженці виїхали майже в кожен країну Західної Європи. Кількість біженців залежала від географічного положення країни, а також бюрократичних процедур щодо оформлення, можливість подальшого працевлаштування та ін. Першочергово більшість країн Західної Європи надали притулок, а також матеріальну допомогу для біженців з України.

Так, наприклад у *Словаччині* розробили план дій у разі виникнення надзвичайної ситуації. Там передбачили можливе приймання до 700 тис. нових біженців з України протягом трьох місяців. "Уже зараз волонтери східних словацьких міст говорять про збільшення кількості українців на 15 %", – ідеться в публікації [117].

Угорщина так само є країною, яка приймає українських біженців, на початку війни це було близько 1 000 українців щодня, восени – на початку зими 2022 року ця цифра скоротилася до 300 – 500 осіб. Заходи щодо соціального захисту містять надання житла та забезпечення матеріальної допомоги. Важливою складовою роботи з біженцями в цій країні є навчання мові, для того щоб українці швидше могли інтегруватися в місцеве суспільство, продовжити освіту або дістати роботу.

Ще однією близькою до України сусідкою, яка стала однією з перших держав, що затвердили план інтеграції біженців до місцевої спільноти, є *Румунія*. Соціальний захист у цій країні передбачає пункти допомоги переселенцям уздовж усієї лінії кордону, а також надання матеріальної допомоги.

Польща є передовою країною, яка прийняла найбільшу кількість біженців, забезпечила їх житлом, грошовою допомогою, безкоштовними поїздками суспільним транспортом тощо. Також там створили онлайн-сервіс, що допомагає знайти пункт допомоги українцям [117].

У деяких країнах обов'язковими є курси з вивчення мови, за результатами якої можливо відбутися подальше працевлаштування (наприклад, *Німеччина*). Є й більш широкі ініціативи, спрямовані на забезпечення жінок роботою. Так, наприклад, компанія Tent Partnership for Refugees (Tent), об'єднання з понад 250 великих компаній, що займаються інтеграцією

вимушено переміщених людей по всьому світу, запустило новий проєкт – Sunflower Project. Цю загальноєвропейську ініціативу спрямовано на прискорення інклюзії десятків тисяч українських біженок шляхом надання широкого доступу до роботи.

Рекомендована література: [2; 17; 93; 94; 117].

9. Сучасний стан та перспективи розвитку державного регулювання соціальної сфери в Україні

9.1. Сучасний стан соціальної сфери в Україні

Аналіз сучасного стану соціальної сфери дозволяє дійти висновку, що найпоширенішою в Україні організаційно-правовою формою соціального захисту та забезпечення вразливих верств населення є **соціальне страхування**. Але водночас є певні недоліки цієї системи – допомогу можуть отримувати люди, які її реально не потребують, відсутній адресний характер та багато інших проблем, що дає підґрунтя для визнання доцільності реформування системи соціального страхування та необхідності в ньому.

Систему соціального захисту безпосередньо пов'язано з рівнем доходів населення. Суттєвий вплив на неї здійснило підвищення розміру мінімальної заробітної плати 2017 року майже вдвічі, яке мало велику кількість *позитивних наслідків*, а саме:

мотивування роботодавців до зростання ефективності виробництва шляхом визначення мінімального обсягу результативності та продуктивності праці;

скорочення частки прихованої оплати праці та зростання податкових надходжень із доходів фізичних осіб і, відповідно, можливість виплати працівникам бюджетної сфери більш високої заробітної плати;

збільшення надходжень до бюджету від податків із доходів фізичних осіб, ПДВ, акцизного збору;

скорочення розміру дефіциту Пенсійного фонду України;

зростання частки заробітної плати у структурі доходів населення до рівня продуктивних економік (55 – 70 %), що дозволить досягти скорочення навантаження на бюджет для надання субсидій, державної соціальної допомоги.

Війна в Україні стала справжнім викликом для соціальної сфери – величезну кількість об'єктів соціальної інфраструктури зруйновано, кількість внутрішньо переміщених осіб станом на вересень 2022 року становить близько 7 млн осіб – людей, які залишилися без домівок, роботи та засобів до існування. Усе це призвело до необхідності в підтриманні вимушених переселенців, підтриманні та вивезенні людей і об'єктів соціальної інфраструктури із зони бойових дій, наданні гуманітарної допомоги, ліків, продуктових наборів – усе це стало завданням не тільки органів влади, але й волонтерів, закордонних благодійних організацій.

Під час війни змінився режим надання послуг. Міністерство соцполітики України випустило рекомендацію про режим кризового надання послуг, який скорочує інтервал між тим, як було виявлено потребу, до моменту, коли ухвалюють рішення. У цих рекомендаціях запропоновано ухвалити рішення власне установам, які надають ці послуги. Отже, відбулося повернення в межах воєнного часу до тієї системи, яка була до впровадження закону про соціальні послуги 2019 року.

Було створено **мобільні громади** – це команди спеціалістів, які надають соціально-психологічну допомогу сім'ям, котрі постраждали від війни. Команда має власне авто й може виїжджати в найвіддаленіші куточки області, де немає інших можливостей отримати необхідні послуги. Також команди працюють у центрах підтримання переселенців та консультують сім'ї дистанційно – телефоном або через відеозв'язок. Результати діяльності мобільних команд: за шість місяців проєкту фахівці 50 команд надали понад мільйон послуг більш як 285 тис. клієнтів. Із них близько 50 тис. послуг було надано клієнтам, котрі постраждали від ґендерно зумовленого насильства та жорстокого поводження, а це 66 585 осіб.

Важливим питанням в умовах агресії російської федерації стає фінансування соціальної сфери з бюджетів різних рівнів, волонтерської допомоги та міжнародних організацій. Ця форма передбачає матеріальне забезпечення громадян державними пенсіями, допомогами, а також утримання та забезпечення осіб похилого віку й непрацездатних осіб коштом державного та місцевого бюджетів. Із цих саме джерел фінансують соціальні послуги, які надають державні або уповноважені державою органи, а також пільги.

Соціальне забезпечення в Україні регулюють спеціальним законодавством. Різноманітні послуги, соціальні виплати та соціальні послуги

в Україні безпосередньо передбачено у 58 законах та більше ніж 120 підзаконних нормативно-правових актах. У деяких випадках в Україні застосовують змішане фінансування видів соціального забезпечення, що поєднує обидві організаційно-правові форми соціального забезпечення: загальнообов'язкове соціальне страхування та асигнування бюджету. Коло осіб, на яких поширено змішаний спосіб фінансування соціального забезпечення, є досить широким – це громадяни, яким, з огляду на особливості виконуваної ними роботи, держава запровадила додаткові заходи їхнього соціального забезпечення, але вже за бюджетні кошти. Соціальне забезпечення шляхом асигнувань із бюджетів має за мету надання додаткового соціального захисту понад те, що надають коштом соціального страхування. Воно також покликане забезпечити тих осіб, які не мають права на соціальне забезпечення, коштом соціального страхування, оскільки через свою діяльність не підлягають загальнообов'язковому соціальному страхуванню або ж не працювали й не мають відповідного страхового стажу для призначення соціального забезпечення коштом соціального страхування.

В умовах ринкових відносин держава не може здійснювати соціальне забезпечення всіх категорій населення, а тому роль цієї організаційно-правової форми обмежено фінансовими можливостями держави. Проте її функціонування є прямим наслідком проголошення Конституцією України соціальною державою, для якої соціальне забезпечення осіб, котрі не отримують виплат коштом соціальних страхових фондів, є прямим обов'язком.

Проведімо дослідження соціальної сфери методом SWOT-аналізу. SWOT-аналіз дозволяє виявити та структурувати сильні й слабкі боки галузі, а також потенційні можливості та загрози. Досягають цього шляхом порівняння внутрішніх сил і слабкостей із можливостями її зовнішнього середовища. Залежно від ступеня відповідності окремих чинників, роблять висновок про те, у якому напрямі соціальна інфраструктура має розвивати свою стратегію.

Матрицю SWOT-аналізу наведено в табл. 9.1. Вона містить такі основні блоки: демографічні особливості, культурний і туристичний потенціал, систему соціального забезпечення, систему охорони здоров'я, систему освіти, соціально-економічний розвиток, міжнародні вектори впливу на соціальну інфраструктуру України. У кожному із цих блоків вказано основні сильні та слабкі боки, можливості й загрози.

SWOT-аналіз розвитку соціальної інфраструктури України

Сильні боки	Слабкі боки	Можливості	Загрози
1	2	3	4
Демографічні особливості			
1. Значна кількість населення. 2. Тісна система наявних родинних зв'язків. 3. Високі патріотичні цінності та сильні релігійні традиції. 4. Проєвропейська орієнтація населення. 5. Висока політична активність населення	1. Негативні тенденції демографічної ситуації. 2. Депопуляція населення. 3. Високий рівень безробіття 4. Підвищення міграційної активності. 5. Скорочення чисельності працездатного населення через війну	1. Пропагування сімейних цінностей. 2. Розвиток громадянського суспільства шляхом поглиблення участі громадян в управлінні територіальною громадою. 3. Розвиток партнерства, ефективного діалогу між громадянами, територіальними громадами та органами влади	1. Посилення демографічної кризи. 2. Еміграція громадян. 3. "Відплив умів". 4. Поглиблення економічної кризи. 5. Зміни у свідомості громадян щодо гіршого життя в Україні
Культурний і туристичний потенціал			
1. Наявність природних і рекреаційних ресурсів. 2. Велика історична та культурна цінність пам'яток архітектури. 3. Внутрішній туризм. 4. Обмін культурними цінностями через вимушене переселення громадян із східних регіонів України до західних. 5. Міцна історична пам'ять. 6. Розвиток мережі туристичних агентств, які б організовували екскурсії до туристично привабливих регіонів світу. 7. Розвиток туристичної інфраструктури	1. Знищення великої кількості пам'яток архітектури. 2. Недостатній розвиток інфраструктури охорони здоров'я. 3. Недостатнє фінансування культурних, освітніх, мистецьких, закладів та організацій	1. Розвиток сентиментального туризму для українців, поляків, євреїв 2. Підвищення міжнародного іміджу України. 3. Розвиток різних елементів туристичної та відпочинкової інфраструктури	1. Занепад архітектурних пам'яток. 2. Недостатнє фінансування. 3. Складна екологічна ситуація. 4. Складна геополітична ситуація, що провокує страх закордонних туристів відвідати Україну. 5. Зменшення інвестицій в екологію та охорону навколишнього середовища

1	2	3	4
8. Зручне географічне розташування			
Система соціального забезпечення			
1. Прогресивні зміни в системі пенсійного забезпечення, наданні соціальних послуг. 2. Наявність програм соціального забезпечення. 3. Щорічне збільшення асигнувань у цю сферу. 4. Розвиток волонтерської діяльності. 5. Збільшення закордонних інвестицій	1. Неefективна національна система соціального забезпечення. 2. Неefективні процеси реформування. 3. Наявність бар'єрів, що перешкоджають розвитку системи соціального забезпечення. 4. Недостатнє фінансування забезпечення різних груп населення	1. Створення сприятливих умов для реалізації програм соціального забезпечення. 2. Запозичення міжнародного досвіду. 3. Залучення міжнародних інвестицій. 4. Збільшення інноваційних програм у системі соціального забезпечення. 5. Формування системи стандартів якості соціального забезпечення. 6. Контроль за управлінням системою соціального забезпечення. 7. Розширення можливостей інформаційного забезпечення громадян	1. Розвиток корупції 2. Російська агресія 3. Старіння населення та підвищення показників смертності
Система охорони здоров'я			
1. Розвиток приватної медицини. 2. Ґрунтова система освіти медичних кадрів. 3. Практикування систем нормування медичних кадрів. 4. Розвинута система оздоровчих закладів	1. Неefективна система національного медичного обслуговування. 2. Недостатні видатки на охорону здоров'я. 3. Руйнація великої кількості закладів охорони здоров'я. 4. Низька якість надання державних медичних послуг. 5. Недостовірна медична статистика. 6. Відсутність зв'язку між фінансуванням закладів охорони здоров'я та кінцевими результатами їхньої роботи	1. Розвиток страхової медицини. 2. Збільшення потоку іноземних інвестицій. 3. Пропагування здорового способу життя. 4. Розвиток новітньої системи охорони здоров'я. 5. Забезпечення однакового і справедливого доступу до медичних послуг. 6. Макроекономічний контроль за видатками	1. Подальше неefективне використання ресурсів. 2. Подальша руйнація закладів охорони здоров'я. 3. Стабільно низькі показники ресурсозабезпеченості галузі. 4. Розвиток корупції. 5. Подальше надання послуг, погодженого з обсягом наявних ресурсів

1	2	3	4
		7. Уніфікація системи оплати медичних послуг. 8. Наявність ефективної системи комунікацій між різними надавачами медичних послуг	
Система освіти			
1. Підвищення показників освіченості серед населення. 2. Вибір пріоритетів вищої освіти над професійно-технічною. 3. Розширення мережі ЗВО. 4. Поширення міжнародних програм обміну. 5. Поєднання системи платної та безкоштовної освіти. 6. Реформування шкільної програми молодших класів, упровадження програми "Інтелект"	1. Руїнація закладів освіти. 2. Недостатня кількість закладів дошкільної освіти. 3. Низька конкурентоспроможність освіти, порівняно із західними країнами. 4. Відплив кваліфікованих кадрів освіти за кордон, особливо жінок. 5. Невизнання українських дипломів як міжнародних. 6. Низький загальний рівень життя населення, що спонукає ранній початок трудового життя. 7. Незабезпеченість шкіл, особливо в сільській місцевості необхідним комп'ютерним обладнанням	1. Сприяння модернізації наявних та відбудові зруйнованих закладів освіти, відповідно до європейських стандартів. 2. Запровадження відповідних професійних навичок працівників освіти. 3. Забезпечення достатньої кількості освітніх установ. 4. Інтеграція у європейську систему освіти	1. Виїзд студентів за кордон. 2. Скорочення кількості учнів та студентів. 3. Недосконале матеріальне забезпечення. 4. Фінансування за залишковим принципом. 5. Пропагування думки про взаємовідірваність освіти та практики
Соціально-економічний розвиток			
1. Дешева робоча сила. 2. Добре розвинута добувна та переробна промисловість. 3. Значна кількість працівників із креативним потенціалом. 4. Забезпеченість природними ресурсами	1. Зношені основні фонди. 2. Процеси приватизації державного майна. 3. Релокація бізнесу. 4. Нерівномірний економічний розвиток регіонів. 5. Труднощі з реалізацією продукції, брак ринків збуту	1. Членство у ЄС. 2. Приплив міжнародного капіталу. 3. Швидкий розвиток малого й середнього підприємництва. 4. Розширення можливостей інформаційного забезпечення підприємств. 5. Міжнародний обмін знаннями	1. Нестабільна політична ситуація у країні. 2. Страх іноземних інвесторів укласти кошти через війну. 3. Корупція. 4. Сильна конкуренція з боку міжнародних та національних економічних центрів ЄС

1	2	3	4
5. Високий підприємницький дух		6. Внутрішня кооперація	5. Зростання тіньового сектору економіки
Міжнародні вектори впливу на соціальну інфраструктуру України			
1. Розміщення країни в центрі Європи. 2. Приплив валюти від емігрантів	1. Невідповідність вітчизняної продукції міжнародним стандартам. 2. Невідповідність транспортної та прикордонної інфраструктури	1. Міжнародна співпраця у військовому, сільськогосподарському та інших секторах економіки. 2. Інтеграція у світову систему господарських зв'язків. 3. Ефективне використання програм, фінансованих іншими країнами. 4. Перетворення на експортера готової продукції	1. Близькість країни-агресора російської федерації. 2. Неефективні процеси реформування. 3. Подальше процвітання бюрократії та розкрадання коштів

Сильними боками розвитку соціальної інфраструктури є такі: значна кількість населення країни; проєвропейська орієнтація населення; наявність природних і рекреаційних ресурсів, що сприяє розвитку внутрішнього та міжнародного туризму; прогресивні зміни в системі соціального забезпечення; розвинута система оздоровчих закладів, розвиток приватної медицини; підвищення показників освіченості серед населення; дешева робоча сила, розміщення країни в центрі Європи; приплив закордонних інвестицій.

Слабкими боками розвитку соціальної інфраструктури є такі: військова агресія РФ; депопуляція населення; підвищення міграційної активності в населення через військову агресію; недостатня туристична промоція багатьох пам'яток архітектури в довоєнні часи; недостатнє фінансування культурних, освітніх, мистецьких закладів та організацій; неефективна національна система соціального забезпечення; неефективна національна система медичного обслуговування; низька конкурентоспроможність освіти, порівняно з європейськими країнами; поглиблення участі громадян в управлінні територіальної громадою; розвиток регіональних елементів туристичної та відпочинкової інфраструктури; підвищення інноваційних програм у системі соціального забезпечення; формування

системи забезпечення стандартів якості соціального забезпечення; активізація процесів контролю за процесами управління системою соціального забезпечення; уніфікація системи оплати медичних послуг; розвиток новітньої системи охорони здоров'я, макроекономічний контроль за видатками; інтеграція у європейську систему освіти; членство у ЄС; інтеграція у світову систему господарських зв'язків.

Потенційними загрозами для розвитку соціальної інфраструктури є такі: військова агресія російської федерації; "відплив умів"; недостатнє фінансування; розвиток корупції; подальше неефективне використання ресурсів.

Ураховуючи всі сторони життя країни, як превалювальну стратегію доцільно вибрати стратегію зниження витрат, стратегію лідирування за продуктом, оскільки в Україні є умови для вирощування екологічно чистих і якісних продуктів та стратегію обмеженого зростання, оскільки прискореними темпами економіка України наразі розвиватися не зможе.

Отже, соціальна сфера України є пріоритетним напрямом для поліпшення складної економічної ситуації у країні. Витоки змін лежать у підвищенні рівня життя населення. Надзвичайно актуальною проблемою у сфері реалізації соціальної політики є її нестабільний характер, що перебуває на етапі очікування змін.

Роль державного регулювання на шляху ефективної реалізації всіх планів є невичерпною. Мова йде про врегулювання взаємовідносин між представницькими районними й обласними радами та державними адміністраціями, розподіл функцій і повноважень. Надмірного політичного впливу зазнають усі державні процеси, що позначається на негативних темпах розвитку економіки та соціального забезпечення громадян.

9.2. Напрями розвитку державного регулювання соціальної сфери

Сучасна національна модель соціально-економічного розвитку України має сприяти процесам розвитку інтелектуального потенціалу, достатнього соціального забезпечення всіх верств населення, підвищення якості життя та стабільності економічних процесів. Але все це є неможливим в умовах військової агресії. Першочерговим завданням є завершення бойових дій та поступове відновлення стану соціальної

сфери. Під час післявоєнної відбудови можна очікувати інтенсифікацію виробничих процесів, підприємницької діяльності, зниження трудової міграції за кордон, а також повернення із-за кордону тих емігрантів, які покинули країну через війну, що, своєю чергою, стане каталізатором науково-технічного прогресу, прогресивного використання робочої сили, мультиплікації інтелектуального потенціалу, фінансових і матеріальних ресурсів, більш повного задоволення потреб і підвищення якості життєвого рівня населення.

Важливу роль має відіграти запозичений із світової практики арсенал інструментів підтримання національного товаровиробника в межах економіки, що буде сприяти розвитку експортного потенціалу країни, а як результат підвищенню добробуту населення. Важливим позитивним чинником є те, що Україна здобула позитивний закордонний імідж, що під час післявоєнної відбудови дозволить залучити ще більшу кількість іноземних інвестицій. Лише вміле поєднання навичок в управлінні, фінансових ресурсів, сировинної бази та людського потенціалу будуть мати успіх у майбутньому.

У табл. 9.2 подано напрями вдосконалення післявоєнного розвитку соціальної інфраструктури в Україні.

Таблиця 9.2

Напрями вдосконалення післявоєнного розвитку соціальної інфраструктури в Україні

Довгострокові перспективи	Короткострокові перспективи
1	2
поглиблення поділу праці, що в довгостроковій перспективі призведе до повної зайнятості та підвищення кваліфікації	наповнення реформ соціальним змістом
сприяння внутрішньому виробництву суспільних благ та товарів як першої необхідності, так і розкоші, військового сектору економіки, що приведе до здешевлення товарів та підвищення конкурентоспроможності національної економіки та військової промисловості	допомога незахищеним верствам населення не фінансами, а товарами першої необхідності вітчизняного виробництва
утручання конкуренції в ринок соціальних послуг, що приведе до підвищення їхньої якості	підвищення мінімальних соціальних стандартів

Закінчення табл. 9.2

1	2
поєднання освітньої політики з політикою зайнятості, що буде сприяти усуненню молодіжного безробіття та насичення бізнесу новими імпульсами	здешевлення державних послуг над приватними без погіршення їхньої якості
формування єдиного європейського освітнього простору, що спричинить підвищення якості освіти та її інтеграцію у європейських ринок	сприяння підвищенню народжуваності шляхом розвитку програм розв'язання житлових проблем населення
пропагування концепції соціальної згуртованості	відбудова майна, пошкодженого військовою агресією РФ
очищення всіх гілок влади від корупції	укладання інвестицій у розвиток інтелектуального потенціалу
використання сповна вітчизняних ресурсів та енергоносіїв і перспективи розроблення і дослідження в цій сфері	спрощення доступу до оволодіння іноземними мовами
підвищення продуктивності праці, розвиток креативних індустрій	сприяння забезпеченню мобільності серед населення
підняття національного духу та віри в Україну, що приведе до підвищення продуктивності праці, розвитку волонтерської діяльності та здорового суспільства	розвиток диджитал-технологій
формування середнього класу шляхом прогресивного оподаткування	скорочення пільг держслужбовцям
скорочення соціальної нерівності	державне субсидування фермерських господарств
формування системи страхових внесків	реформування системи пенсійного забезпечення, медичного страхування
ліквідація безробіття шляхом залучення до роботи на державних підприємствах	сприяння розвитку культури та мистецтва
скорочення приватизаційних процесів державної влади та розвиток державного сегменту виробництва	поліпшення побутового та комунального обслуговування
екологічна безпека	
продовольча безпека	
сприяння регіональному розвитку шляхом поліпшення мезоекономічного середовища (інфраструктури, освіти тощо)	
створення умов для розвитку малого та середнього бізнесу	
зваженість у регіональній політиці	
зниження відпливу робочої сили	
активізація соціальної ролі держави	
соціальне партнерство	

Державне регулювання соціально-економічних питань є специфічною сферою, що характеризується яскраво виявленим прикладним характером і володіє методами й інструментами розв'язання проблем конкретної національної економіки. Система організаційного забезпечення державного регулювання соціально-економічних процесів є синтезом знань, умінь, рішень, владних структур, виконавців та ресурсного забезпечення, спрямоване на забезпечення запланованого рамкового ефективного функціонування та розвитку національної економіки.

Рекомендована література: [6; 12; 32; 43].

Висновки до розділу 2

Соціальний захист у механізмі державного управління – це державне підтримання певних категорій населення, котрі можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя через надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найвразливішим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, зокрема внаслідок установа соціальних стандартів.

Державний соціальний стандарт – законодавчо встановлена норма, яка має забезпечувати гідний рівень життя кожного громадянина, який, відповідно до класифікації якісних рівнів життя населення, називають добробутом. Окрім того, соціальні стандарти дають змогу реалізувати стратегічну мету сучасної цивілізованої держави – забезпечити високий рівень життя та однаковий доступ її громадян до суспільних благ і послуг. У країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою цієї мети досягають шляхом виконання двох завдань – забезпечення високих стимулів до продуктивної праці, що створює стійку базу для самозабезпечення населення, і функціонування ефективної системи соціального захисту як механізму управління соціальними ризиками.

Прожитковий мінімум є базовим соціальним стандартом в Україні, який становить вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних та культурних потреб особистості.

Система соціального захисту містить три складові: соціальну допомогу; соціальне страхування; соціальну справедливість. Надання соціальної допомоги означає підвищення рівня споживання економічно слабких сімей шляхом зниження рівня споживання економічно сильніших сімей, із метою пом'якшення бідності перших. Бідніші родини будуть бенефіціантами, а багатші – вкладниками (донорами) коштів.

Соціальне страхування передбачає захист громадян від подій, які властиві суспільству загалом і не зовсім передбачувані для окремої особи. Це може бути як тривалість людського життя, так і бідність, хвороба, каліцтво тощо. Страхові виплати щільно пов'язано зі страховими внесками. Програми соціального страхування можуть допомагати членам суспільства уникнути бідності з настанням певної страхової події.

Соціальна справедливість означає компенсацію (матеріальну чи ін.) особам за настанням непередбачуваних подій (наприклад, природних і техногенних катастроф). У цих випадках пом'якшення бідності не обов'язково є кінцевою метою, а зв'язок "внески – виплати" є відсутнім.

На сьогодні домінуючими формами соціального захисту в Україні є соціальні виплати та пільги, а соціальні послуги – порівняно нова форма соціального захисту, яка ще недостатньою мірою охоплює найбільш соціально незахищені категорії громадян. Соціальні пільги – це часткове або повне звільнення від плати за різноманітні послуги й товари, а також можливість придбання певних товарів за зниженими цінами. Соціальні та компенсаційні виплати – це різноманітні форми матеріальної та соціальної допомоги, надбавок, доплат і компенсацій соціального призначення, що виплачують у грошовій формі. Соціальні послуги – це послуги, спрямовані на відновлення або підтримання нормальної життєдіяльності найбільш соціально вразливих категорій населення або осіб, що піддаються різноманітним соціальним ризикам чи зазнали певних труднощів із вини держави.

Чинне законодавство у сфері соціального захисту та соціального забезпечення надає 125 видів пільг 116 категоріям громадян. Із них 44 види пільг передбачено для 45 найбільш соціально незахищених категорій громадян, які потребують особливої уваги з боку держави, 39 видів пільг надають 57 категоріям працездатного населення за професійною ознакою або родом занять, 42 види пільг надають 14 категоріям громадян, які мають певні заслуги перед державою.

Соціальне страхування – це встановлена державою система права щодо надання соціальних послуг і матеріального забезпечення громадянам у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, утрати годувальника, безробіття з незалежних від громадянина причин, старості та в інших випадках, передбачених законом, грошовими коштами, що формують шляхом сплати страхових внесків роботодавцями та найманими працівниками, а також бюджетних асигнувань у випадках, визначених законодавством.

Українським законодавством визначено такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

пенсійне страхування;

страхування, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням;

медичне страхування;

страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;

страхування на випадок безробіття;

інші види страхування, передбачені законами України.

Фінансування заходів соціального захисту в Україні відбувається частково коштом державних цільових позабюджетних фондів, а саме:

Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття;

Фонду соціального страхування;

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб;

Пенсійного фонду України.

Основним джерелом формування коштів державних цільових позабюджетних фондів визначено такі: страхові внески страхувальників – роботодавців і застрахованих осіб (1); кошти державного бюджету (2); суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій і фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів фондів, а також суми адміністративних штрафів, накладених на посадових осіб і громадян за такі порушення (3); прибуток, отриманий від тимчасово вільних коштів фондів, зокрема резерву коштів фондів, на депозитних рахунках (4); благодійні внески підприємств, установ, організацій і фізичних осіб (5); інші надходження, відповідно до чинного законодавства України (6).

Фінансування соціальної сфери в Україні має низку проблем. Надання соціальної допомоги та інші заходи соціального захисту не завжди

спрямовують на задоволення потреб найбільш соціально незахищених категорій населення. Це призводить до неефективного використання бюджетних ресурсів. Окремі види соціальної допомоги дотепер надають без урахування розміру доходів громадян. Як наслідок, багато домогосподарств, які не завжди потребують соціальної допомоги з боку держави, все ж отримують її. Водночас соціальна допомога, що надають домогосподарствам, які справді її потребують, не є достатньою для того, щоб задовольнити навіть найнагальніші їхні потреби.

Розв'язанню цих проблем може сприяти використання передового закордонного досвіду в роботі з різними соціально вразливими верствами населення. Так, наприклад, британська інноваційна технологія "Мостова сім'я" як ідея нового способу влаштування важких для розміщення дітей із будинків-інтернатів. Ще одним цікавим прикладом соціальної роботи з дітьми з інвалідністю є виїзний ліцей – це спроба розв'язати проблему інтегрованого навчання дітей, які мають інвалідність, за допомогою технології "Персональний асистент" і спеціальної транспортної служби (Зеленої служби), які б надавали їм однакові можливості.

Отже, соціальна сфера України є пріоритетним напрямом для поліпшення складної економічної ситуації у країні. Витоки змін лежать у підвищенні рівня життя населення. Надзвичайно актуальною проблемою у сфері реалізації соціальної політики є її нестабільний характер, що перебуває на етапі очікування змін.

Роль державного регулювання на шляху ефективної реалізації всіх планів є невичерпною. Мова йде про врегулювання взаємовідносин між представницькими районними й обласними радами та державними адміністраціями, розподіл функцій та повноважень. Надмірного політичного впливу зазнають усі державні процеси, що позначається на негативних темпах розвитку економіки та соціального забезпечення громадян.

Ключові терміни

Грошові трансферти – це різні види соціальної допомоги, компенсацій, надбавок, доплат та інших грошових виплат, що здійснюються у грошовій формі.

Державні соціальні гарантії – установлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, установлені

законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Натуральні трансферти – це пільги на використання певних видів послуг та оплату за них, а також безпосередньо соціальні послуги.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних та культурних потреб особистості.

Соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що містить матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, утрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, коштом грошових фондів, що формують шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також із бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Соціальний захист – це державне підтримання певних категорій населення, котрі можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя через надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найуразливішим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, зокрема внаслідок установа соціальних стандартів.

Соціальні пільги – часткове або повне звільнення від плати за різноманітні послуги й товари, а також можливість придбання певних товарів за зниженими цінами.

Соціальні послуги – послуги, спрямовані на відновлення або підтримання нормальної життєдіяльності найбільш соціально вразливих категорій населення або осіб, що піддаються різноманітним соціальним ризикам чи зазнали певних труднощів із вини держави.

Соціальні стандарти – це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їхній комплекс, на основі яких визначають рівні основних державних соціальних гарантій.

Соціальні та компенсаційні виплати – різноманітні форми матеріальної та соціальної допомоги, надбавок, доплат і компенсацій соціального призначення, що виплачують у грошовій формі.

Трансферти населенню (поточні трансферти) – це виплата громадянам соціальної та матеріальної допомоги, а також надбавок, доплат і компенсацій у натуральному вигляді, що здійснюються, насамперед, для підвищення їхнього доходу.

Тестові завдання

1. Які види соціальних нормативів за характером задоволення соціальних потреб наявні в Україні:

- а) нормативи споживання, доходу та забезпечення;
- б) нормативи раціонального споживання, мінімального споживання та статистичні;
- в) прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата та пенсія?

2. Індекс людського розвитку містить індикатори:

- а) народжуваності;
- б) очікуваного довголіття;
- в) безробіття;
- г) ВВП на душу населення;
- ґ) кількість правопорушень.

3. Форми соціального захисту:

- а) соціальні послуги;
- б) соціальне страхування;
- в) соціальні пільги;
- г) волонтерство;
- ґ) соціальна справедливість.

4. Яку кількість пільг передбачає законодавство у сфері соціального захисту:

- а) 125;
- б) 70;
- в) 300;
- г) 50?

5. Перелічіть категорії громадян, на які поширено загальний соціальний захист:

- а) учасники війни;
- б) економічно активне населення;

- в) сім'ї з дітьми;
- г) безробітні;
- г') особи з інвалідністю;
- д) судді.

6. До державних цільових позабюджетних фондів належать:

- а) Фонд соціального страхування України;
- б) Пенсійний фонд України;
- в) Житловий фонд України;
- г) Фонд страхування життя.

7. Скільки рівнів має сучасна пенсійна система в Україні:

- а) 2;
- б) 3;
- в) 5?

8. Види підтримання сімей і дітей у США:

- а) захист від насильства;
- б) грошова допомога;
- в) допомога дітям у здобутті освіти;
- г) забезпечення одягом і житлом.

9. Сутність технології роботи з бідними "Самозабезпечення" полягає в:

- а) підвищенні якості життя сімей, що мешкають у сільській місцевості;
- б) забезпеченні працевлаштуванням населення, що не працює;
- в) матеріальна допомога малозабезпеченим.

10. Перелічіть сильні сторони системи соціального захисту в Україні:

- а) розвиток волонтерської діяльності;
- б) запозичення міжнародного досвіду;
- в) збільшення закордонних інвестицій;
- г) наявність соціальних пільг і компенсацій.

Питання для обговорення

1. Тенденції фінансування соціальної сфери протягом останніх років в Україні.
2. Джерела фінансування заходів соціального захисту в Україні.

3. Найбільш суттєві, на ваш погляд, проблеми фінансування соціальної сфери в Україні.
4. Оцінювання сучасного стану розвитку соціальної сфери в Україні, з використанням SWOT-аналізу.
5. Перспективи подальшого розвитку соціальної сфери в Україні.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке соціальний захист населення?
2. Охарактеризуйте мету соціального захисту населення.
3. Хто є об'єктом соціального захисту в Україні?
4. Перелічіть та охарактеризуйте основні складові соціального захисту в Україні.
5. Перелічіть основні принципи соціального захисту населення в Україні.
6. Охарактеризуйте основні форми соціального захисту.
7. Перелічіть категорії громадян, які мають право на загальний соціальний захист.
8. Перелічіть категорії громадян, які мають право на спеціальний соціальний захист.
9. Що таке "соціальне страхування"?
10. Перелічіть основні принципи соціального страхування в Україні.
11. Які види загальнообов'язкового державного соціального страхування ви знаєте?
12. Які види соціальних трансфертів ви знаєте?
13. Охарактеризуйте основні технології соціальної роботи із сім'ями та дітьми.
14. Охарактеризуйте основні технології соціальної роботи з дітьми з інвалідністю.
15. Охарактеризуйте основні технології соціальної роботи з особами з інвалідністю.
16. Охарактеризуйте основні технології соціальної роботи з бідними та малозабезпеченими.
17. Охарактеризуйте основні технології соціальної роботи з людьми похилого віку.
18. Охарактеризуйте основні технології соціальної роботи з мігрантами та біженцями.

Використана та рекомендована література

1. Аграрна економіка : підручник / Д. К. Семенда, О. І. Здоровцов, П. С. Котик та ін. – Умань : "Ранок", 2005. – 318 с.
2. Бідак В. Транснаціональні виклики в управлінні міграційними процесами: системно-функціональний підхід / В. Бідак // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання : збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів 22 березня 2012 року). – Львів : Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2012. – С. 63–73.
3. Гілецький Й. Р. Географія України. Соціально-економічна з основами теорії : підручник для 9 класу / Й. Р. Гілецький. – Львів : ВНТЛ, 2001. – 160 с.
4. Голован А. В. Зростання матеріального добробуту і культурного рівня українського народу за роки Радянської влади / А. В. Голован, В. І. Іваницький. – Київ : Альтаїр, 1958. – 32 с.
5. Гриненко А. М. Соціальна політика : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / А. М. Гриненко. – Київ : КНЕУ, 2003. – 309 с.
6. Деріга В. В. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посіб. / В. В. Деріга. – Миколаїв : Ранок, 2012. – 152 с.
7. Економічна енциклопедія у 3-х т. Т. 3 / редкол. : С. В. Мочерний та ін. – Київ : Академія, 2000. – 864 с.
8. Економічна і соціальна географія України з основами теорії : посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. – Київ : Знання, 1998. – 416 с.
9. Костюк І. В. Державне регулювання розвитку соціальної інфраструктури України : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.07 "Демографія, економіка праці, соціальна економіка та політика" / І. В. Костюк. – Львів, 2015. – 265 с.
10. Ларіна Н. Б. Соціальна політика в наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених / Н. Б. Ларіна // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 4. – С. 219–226.
11. Медвідь А. О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей : автореф. дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.05 "Трудове право, право соціального забезпечення" / А. О. Медвідь. – Одеса, 2015. – 20 с.

12. Мельник С. А. Управління регіональною економікою : навч. посіб. / С. А. Мельник. – Київ : КНЕУ, 2000. – 124 с.
13. Монастирський Г. Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня [Текст] : монографія / Г. Л. Монастирський. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – 464 с.
14. Ніколенко Ю. В. Основи економічної теорії : підручник / Ю. В. Ніколенко. – Київ : ЦУЛ, 2003. – 540 с.
15. Соціальна економіка : навч. посіб. / Г. В. Назарова, С. Ю. Гончарова, Ю. В. Сотнікова, Н. В. Аграмакова. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. – 240 с.
16. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика : навч. посіб. / А. Г. Ягодка. – Київ : КНЕУ, 2000. – 212 с.
17. Sorensen E. The politics of self-governance / E. Sorensen, P. Triantafillou. – Farnham-Burlington : Ashgate Publishing, 2009. – 236 p.
18. Видатки держбюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2022/>.
19. Відродження України: як розвиватиметься українська культура після війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://elle.ua/ludipovosty/vdrozhhennya-ukrani-yak-rozvivatimetsya-ukranska-kultura-pslya-vyni/>.
20. Гірничий закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-14#Text>.
21. Декрет КМУ "Про пільги Героям Радянського Союзу і повним кавалерам ордена Слави" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-93#Text>.
22. Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>.
23. Державне регулювання соціальної сфери [Електронний ресурс] : методичні рекомендації до практичних завдань для студентів спеціальності 232 "Соціальне забезпечення" першого (бакалаврського) рівня / уклад. Ю. В. Сотнікова. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2022. – 64 с.
24. Для повоєнної відбудови Україні знадобиться щонайменше 4,8 трильйона [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2022/07/13/689149/>.
25. Європейська соціальна хартія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_300#Text.

26. Європейська соціальна хартія (переглянута) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

27. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

28. Загальна кількість крилатих ракет, випущених по території України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://espresso.tv/zagalna-kilkist-krilatikh-raket-vipushchenikh-rosieyu-po-teritorii-ukraini-nablizhaetsya-do-35-tis-zelenskiy>.

29. Закон України "Про бібліотеки і бібліотечну справу" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

30. Закон України "Про ветеринарну медицину" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#Text>.

31. Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2220-20#Text>.

32. Закон України "Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1763-15#Text>.

33. Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>.

34. Закон України "Про державну виконавчу службу" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

35. Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>.

36. Закон України "Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2940-12#Text>.

37. Закон України "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-вр#Text>.

38. Закон України "Про державну службу" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

39. Закон України "Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text>.

40. Закон України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>.

41. Закон України "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text>.

42. Закон України "Про дипломатичну службу" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>.

43. Закон України "Про жертви нацистських переслідувань" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1584-14#Text>.

44. Закон України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>.

45. Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.

46. Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.

47. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text>.

48. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2240-14#Text>.

49. Закон України "Про загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.

50. Закон України "Про зайнятість населення" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>.
51. Закон України "Про загальну середню освіту" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text>.
52. Закон України "Про захист від впливу іонізуючого випромінювання" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
53. Закон України "Про захист рослин" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-14#Text>.
54. Закон України "Про культуру" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>.
55. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.
56. Закон України "Про національну поліцію" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
57. Закон України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
58. Закон України "Про освіту" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
59. Закон України "Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>.
60. Закон України "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.
61. Закон України "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text>.
62. Закон України "Про підвищення престижності шахтарської праці" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-17#Text>.
63. Закон України "Про пожежну безпеку" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3745-12#Text>.

64. Закон України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12#Text>.
65. Закон України "Про прожитковий мінімум" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>.
66. Закон України "Про прокуратуру" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
67. Закон України "Про протидію хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1972-12#Text>.
68. Закон України "Про психіатричну допомогу" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>.
69. Закон України "Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917 – 1991 років" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text>.
70. Закон України "Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.
71. Закон України "Про Службу безпеки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.
72. Закон України "Про службу в органах місцевого самоврядування" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>.
73. Закон України "Про соціальний захист дітей війни" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2195-15#Text>.
74. Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
75. Закон України "Про соціальні послуги" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
76. Закон України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>.

77. Закон України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>.

78. Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>.

79. Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

80. Закон України "Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

81. Закон України "Про статус депутатів місцевих рад" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>.

82. Закон України "Про статус гірських населених пунктів в Україні" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

83. Закон України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>.

84. Закон України "Про статус народного депутата України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>.

85. Закон України "Про судову експертизу" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

86. Закон України "Про судоустрій і статус суддів" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

87. Кодекс цивільного захисту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

88. Комітети Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.slovoidilo.ua/rejtyngy/verhovna-rada/komitety>.

89. Конвенція МОП № 102 "Про мінімальні норми соціального забезпечення" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text.

90. Конвенція МОП № 157 "Про встановлення міжнародної системи збереження прав у сфері соціального забезпечення" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_012#Text.

91. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K?an=825225>.

92. Кримінально-виконавчий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

93. Кубицький С. О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах [Електронний ресурс] / С. О. Кубицький. – Режим доступу : https://vo.uu.edu.ua/pluginfile.php/282202/mod_resource/content/1/%D0%A1.%D0%9E._%D0%9A%D1%83%D0%B1%D1%96%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf.

94. Кубицький С. О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах [Електронний ресурс] / С. О. Кубицький. – Режим доступу : https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/%D0%9A%D1%83%D0%B1%D1%96%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%A2%D0%A1%D0%9F%D0%A0%D0%B2%D0%97%D0%9A_2015.pdf.

95. Медична реформа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya>.

96. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

97. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України "Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0293203-02#Text>.

98. Новий закон про ЖКГ: 5 важливих змін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://biz.ligazakon.net/news/200125_noviy-zakon-pro-zhkg-5-vazhlivikh-zmn.

99. Ольхін А. Б. Генеза розуміння терміна соціальна політика в радянській та сучасній українській історичній науці [Електронний ресурс] / А. Б. Ольхін. – Режим доступу : politics.ellib.org.ua.

100. Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

101. Основи законодавства України про охорону здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

102. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>.

103. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html>.

104. Сайт Міністерства економіки України. – Режим доступу : <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

105. Сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. – Режим доступу : <https://merp.gov.ua/>.

106. Сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. – Режим доступу : <https://mkip.gov.ua/content/pro-ministerstvo.html>.

107. Сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua>.

108. Сайт Міністерства охорони здоров'я України. – Режим доступу : <https://moz.gov.ua/>.

109. Сайт Міністерства розвитку громад та територій. – Режим доступу : <https://www.minregion.gov.ua/about/about-min/>.

110. Середня заробітна плата за вакансіями знизилась на 10 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/22/686128/>.

111. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: Реальний стан та перспективи реформування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.irf.ua/files/ukr/programs_law_areas_publ_2028_ua_law.pdf.

112. Статут МОП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ips.ligazakon.net/document/MU19K01U>.

113. Статут ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.

114. Указ Президента України "Про Положення про Пенсійний фонд України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.pfu.gov.ua/2148251-polozhennya-pro-pensijnyj-fond-ukrayiny/>.

115. Урядовий портал. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/catalog>.

116. Швайко М. Л. Зарубіжний досвід бюджетного фінансування соціальної сфери та можливості його використання в Україні [Електронний ресурс] / М. Л. Швайко. – Режим доступу : https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/55328/5/Shvaiko_Zarubizhnyi_dosvid.pdf.

117. Як працюватиме економіка в умовах воєнного стану [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://finance.ua/ua/saving/kak-budet-rabotat-ekonomika-v-usloviah-voennogo-polozhenia>.

118. Які країни ЄС заявили про готовність приймати більше українських біженців: деталі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://enovosty.com/uk/news-ukr/news_abroad-ukr/full/2111-yaki-kraini-yes-zayavili-pro-svoyu-gotovnist-prijmati-bilshe-ukrainsiv.

Додатки

Додаток А

Гарантії соціальних прав в Україні

Таблиця А.1

Конституційні гарантії основних соціальних прав та їхня реалізація

Статті	Право	Зобов'язання держави	Можливості громадян	Способом реалізації	Проблеми реалізації
1	2	3	4	5	6
Стаття 46	Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом	1.1. Пенсії та соціальна допомога у разі повної/часткової втрати працездатності, у старості та в інших випадках, передбачених законом. 1.2. Пенсії та компенсаційні виплати у разі втрати годувальника. 1.3. Соціальні виплати у разі тимчасової втрати працездатності та в інших випадках, передбачених законом	2.1. Право на отримання соціальних послуг, що надаються державними/комунальними закладами з догляду за непрацездатними. 2.2. Право на отримання допомоги з боку державних/комунальних соціальних служб. 2.3. Можливість звернення до мережі недержавних благодійних організацій та установ	Загальнообов'язкове державне соціальне страхування (1.1 – 1.3); загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (1.1); встановлення державою прожиткового мінімуму (1.1 – 1.3); створення мережі державних і комунальних соціальних служб та закладів з догляду за непрацездатними (2.1, 2.2); сприяння розвитку мережі приватних закладів з догляду за непрацездатними (2.3)	Відсутність альтернативної системи соціального захисту; відсутність можливості вибору між державною чи недержавною системами пенсійного страхування; солідарний характер державної системи пенсійного страхування; відсутність єдиних критеріїв для надання громадянам права на забезпечення за рахунок держави; нерівність статусів державних/комунальних та недержавних суб'єктів, що надають послуги; відсутність реальної державної підтримки розвитку мережі благодійних організацій

Продовження додатка А

Продовження табл. А.1

1	2	3	4	5	6
Стаття 47	Кожен має право на житло	<p>1.1. Створення умов, за яких кожен громадянин може побудувати, придбати або взяти в оренду житло.</p> <p>1.2. Ведення обліку громадян, які потребують покращення житлових умов.</p> <p>1.3. Надання житла найбільш соціально незахищеним верствам населення безоплатно/ за доступну для них плату.</p> <p>1.4. Неможливість позбавити житла, інакше як на підставі закону та за рішенням суду</p>	<p>2.1. Право на безоплатне отримання житла (для найбільш соціально незахищених груп).</p> <p>2.2. Право на отримання пільгових кредитів для будівництва/ придбання житла (молодь, науковці, педагоги, сільське населення).</p> <p>2.3. Можливість отримання житла за рахунок державного (громадського) житлового фонду.</p> <p>2.4. Доступ до місцевих пільгових/ мотиваційних програм забезпечення житлом</p>	<p>Державна програма молодіжного житлового будівництва (1.1, 2.2);</p> <p>Державна програма житлового будівництва на селі (1.1);</p> <p>Державна програма будівництва житла для наукових та педагогічних працівників (1.1, 2.2);</p> <p>Державна програма будівництва соціального житла (1.1, 1.3, 2.1);</p> <p>місцеві програми будівництва соціального житла (1.1, 1.3, 2.4);</p> <p>Державна соціальна допомога на благоустрій житла (для найбільш незахищених груп) (1.3)</p>	<p>Відсутність реальних механізмів впливу держави на ринок житла та ціноутворення на ньому;</p> <p>несистемність, непрозорість і недостатність бюджетного фінансування державних житлових програм;</p> <p>застарілість механізмів обліку громадян;</p> <p>гостра нестача житла державного (громадського) житлового фонду, яке може бути здане в найм (оренду);</p> <p>відсутність довгострокової стратегії щодо розвитку державних житлових програм</p>
Стаття 48	Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло	<p>1.1. Державна допомога у разі безробіття.</p> <p>1.2. Державна соціальна та матеріальна допомога малозабезпеченим сім'ям та сім'ям з дітьми.</p> <p>1.3. Державна допомога при народженні та на догляд за дитиною.</p> <p>1.4. Пенсії та допомога у разі втрати працездатності, у старості</p>	<p>2.1. Державна допомога у пошуку роботи та працевлаштуванні.</p> <p>2.2. Можливість підвищення кваліфікації/ перекваліфікації за рахунок держави.</p> <p>2.3. Доступ до програм підтримки малого підприємництва.</p> <p>2.4. Доступ до житлових програм</p>	<p>Встановлення прожиткового мінімуму (1.1 – 1.4);</p> <p>встановлення мінімальної заробітної плати (1.1, 1.2);</p> <p>встановлення мінімальної пенсії (1.4);</p> <p>державні програми зайнятості (1.1, 2.1 – 2.3);</p> <p>державні програми щодо дітей, сім'ї та молоді (1.2, 1.3);</p> <p>державні житлові програми (2.4)</p>	<p>Необґрунтованість діючої системи соціальних стандартів;</p> <p>відсутність єдиної системи критеріїв для надання громадянам права на пільги та соціальні виплати;</p> <p>несфокусованість пільг та виплат на завданні захисту вразливих груп населення</p>

Закінчення додатка А

Закінчення табл. А.1

1	2	3	4	5	6
Стаття 49	Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування	1.1. Ефективне і доступне для всіх громадян медичне обслуговування. 1.2. Безоплатність медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я. 1.3. Фінансування медичних, медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних програм за рахунок держави. 1.4. Недопустимість скорочення мережі державних та комунальних закладів охорони здоров'я	2.1. Право на вибір закладу/ установи медичного обслуговування. 2.2. Доступ до державних медичних та оздоровчо-профілактичних програм. 2.3. Державна підтримка у разі захворювання на особливо небезпечні хвороби	Сприяння розвитку мережі лікувальних/ медичних закладів усіх форм власності (1.1, 1.4, 2.1); державні медичні, медико-санітарні та оздоровчо-профілактичні програми (1.3, 2.2, 2.3); державні програми підтримки ВІЛ інфікованих та хворих на СНІД (1.2, 1.3, 2.2, 2.3); державні програми підтримки хворих на туберкульоз та інші особливо небезпечні інфекційні хвороби (1.2, 1.3, 2.2, 2.3)	Неефективність існуючої системи медичного обслуговування; невідповідність рівня медичного обслуговування у державних та комунальних закладах охорони здоров'я наявним потребам громадян; недостатність бюджетного фінансування діючої мережі державних та комунальних закладів охорони здоров'я; застарілість, несистемність і непрозорість чинного законодавства у сфері охорони здоров'я
Стаття 53	Кожен має право на освіту	1.1. Доступність і безоплатність освіти в державних та комунальних навчальних закладах. 1.2. Розвиток усіх видів освіти та різних форм навчання. 1.3. Державні стипендії для учнів (вихованців) та студентів. 1.4. Пільги для учнів (вихованців) та студентів	2.1. Право на вибір освітнього закладу та форми навчання. 2.2. Право на безоплатне здобуття вищої освіти в державних та комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. 2.3. Право на отримання пільгових кредитів для здобуття вищої освіти	Сприяння розвитку мережі навчальних закладів усіх форм власності (1.1, 1.2, 2.1, 2.2); формування державного замовлення на підготовку спеціалістів (1.1, 2.2); державна програма пільгового кредитування для здобуття вищої освіти (1.1, 1.4, 2.3); спеціальні квоти для вступу до ЗВО представників певних соціальних груп	Нерівність статусів державних/ комунальних та приватних навчальних закладів; недосконалість формування державного замовлення на підготовку спеціалістів; недовіра та фінансова незабезпеченість державної програми кредитування для здобуття вищої освіти

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні основи державного регулювання соціальної сфери	5
1. Сутність соціальної сфери й інфраструктури та їхня роль у житті суспільства	5
1.1. Місце соціальної сфери в середовищі функціонування держави.....	5
1.2. Становлення і сутність понять "соціальна сфера" та "соціальна інфраструктура"	7
1.3. Елементи соціальної сфери.....	12
2. Організаційне забезпечення регулювання соціальної сфери в Україні	30
2.1. Сутність та особливості державного регулювання соціальної сфери	30
2.2. Об'єкти та суб'єкти державного регулювання соціальної сфери	32
2.3. Завдання, форми та методи державного регулювання соціальної сфери	37
3. Нормативно-правове забезпечення регулювання соціальної сфери в Україні	40
3.1. Класифікація джерел права соціального забезпечення	40
3.2. Конституція як основний закон, що забезпечує соціальні права громадян.....	42
3.3. Основні нормативно-правові акти, що визначають спрямування державного регулювання соціальної сфери	45
4. Міжнародні правові гарантії щодо реалізації соціальних прав людини.....	49
4.1. Міжнародне співробітництво в соціальній сфері.....	49
4.2. Міжнародно-правові зобов'язання України, пов'язані з її інтеграцією до Європейського Союзу	52
Розділ 2. Особливості державного регулювання соціальної сфери в Україні	67
5. Система державних соціальних стандартів та гарантій	67
5.1. Визначення сутності державних соціальних стандартів та гарантій.....	67

5.2. Класифікація соціальних нормативів	68
5.3. Індикатори рівня життя населення.....	69
5.4. Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт України	70
6. Особливості соціального захисту населення в Україні	71
6.1. Соціальний захист: визначення, складові, особливості	71
6.2. Форми соціального захисту	75
6.3. Соціальне страхування	82
7. Фінансування соціальної сфери	85
7.1. Бюджетне фінансування соціальної сфери.....	85
7.2. Фінансування соціальної сфери коштом цільових позабюджетних фондів.....	91
7.3. Основні проблеми фінансування соціальної сфери в Україні.....	99
8. Закордонний досвід регулювання соціальної сфери	102
8.1. Технології соціального обслуговування сім'ї та дітей.....	102
8.2. Інноваційні технології роботи з дітьми з інвалідністю.....	107
8.3. Інноваційні технології соціального обслуговування осіб з інвалідністю	110
8.4. Інноваційні технології соціальної роботи з бідними та малозабезпеченими.....	117
8.5. Інноваційні технології соціального обслуговування людей похилого віку	118
8.6. Технології соціальної роботи з мігрантами та біженцями.....	118
9. Сучасний стан та перспективи розвитку державного регулювання соціальної сфери в Україні.....	123
9.1. Сучасний стан соціальної сфери в Україні.....	123
9.2. Напрями розвитку державного регулювання соціальної сфери	130
Використана та рекомендована література	141
Додатки.....	151

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Сотнікова Юлія Володимирівна

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Навчальний посібник

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Відповідальний за видання *Г. В. Назарова*

Відповідальний редактор *О. С. Вяткіна*

Редактор *О. Г. Доценко*

Коректор *О. Г. Доценко*

План 2023 р. Поз. № 17-ЕНП. Обсяг 156 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру

ДК № 4853 від 20.02.2015 р.